

DANSKE STUDIER

1977

UDGIVET AF
ERIK DAL OG IVER KJÆR

UNDER MEDVIRKEN AF
HANNE RUUS

AKADEMISK FORLAG
KØBENHAVN

INDHOLD

<i>Jørgen Lorenzen</i> , adjunkt, cand. mag., Hjørring	
Danmarks gamle Folkeviser 1853–1976	5
<i>Jan Pinborg</i> , professor, dr. phil., Københavns Universitet	
Danmarks bidrag til skolastikken	
Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi	19
<i>Aage Schiøttz-Christensen</i> , dr. phil., København	
Personligheden som problem hos Poul Møller og hans samtid	31
<i>Henrik Leth Pedersen</i> , lektor, cand. mag., Caen	
J. P. Jacobsens »Pesten i Bergamo«	45
<i>Jørn Lund</i> , lektor, cand. mag., Københavns Universitet	
Regionalsprogsstudier	62
<i>Klaus Kjøller</i> , adjunkt, cand. mag., Københavns Universitet	
Hvad det er at handle, og hvad det kan gøres til. Om dagligsprog som fagsprog	83

FORSKNINGSOVERSIGT

<i>Poul Andersen</i> , professor, dr. phil., København	
Dansk Dialektologi i Tiåret 1965–1974	100

MINDRE BIDRAG

<i>Bernd Maurach</i> , professor, Dr., University of Ottawa	
Karl August Böttigers Notizen über einen Besuch von Jens Immanuel Baggesen in Weimar im Jahre 1795	139
<i>Carl Johan Frederiksen</i> , fhv. lektor, mag. art., Jelling	
Ungdomsbreve fra Herman Bang til fasteren Olivia Hassing og fætteren Johannes Hassing	149
<i>Erik Hansen</i> , professor, cand. mag., Københavns Universitet	
Infinitiv og bisætning som styrelse for præposition	158

ANMELDELSER

<i>Allan Karker</i> , ordbogsredaktør, cand. mag.	
Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk Grammatik I–VIII	162
<i>Poul Lindegård Hjorth</i> , professor, dr. phil., Danmarks Lærerhøjskole, Kbh.	
Lars Brink og Jørn Lund: Dansk Rigsmål. Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København	167
<i>Erik Dal</i> , administrator, dr. phil., København	
Åndelig visesang på Færøerne. Ved Karl Clausen og Marianne Clausen. Tekstredaktion ved Johanne Brandt-Nielsen og Ole Jacobsen	178
<i>Lars Lönnroth</i> , professor, fil. dr., Aalborg Universitetscenter	
Thomas Bredsdorff: Digternes natur. En idé's historie i 1700-tallets danske poesi	179
<i>Uffe Andreasen</i> , mag. art., København	
Poul Møller og hans Familie i Breve I–III. Udg. af Morten Borup	186
<i>Ingvar Glad</i> , seminarielektor, cand. mag., Skive	
Jan Nissen: Den unge Martin A. Hansen	189
<i>Erik Dal</i>	
Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien. Balladen 6. Teil	192
Indholdsfortegnelse til Danske Studier 1966–77	194

Danmarks gamle Folkeviser 1853–1976

Af JØRGEN LORENZEN

DgF er ved vejs ende. Udgivelsen af melodierne (bd XI) og registrene (bd XII, jfr. s. 18) kroner fire generationers arbejde igennem 123 år. I den professionelle praksis, blandt forskere og udgivere, henviser de tre bogstaver til et begreb af uproblematisk en-tydighed og konstans. At man i en forskningssammenhæng må lægge snart bind I fra forrige, snart bind X fra dette århundredes midte til grund, giver i sig selv ingen anledning til justeringer og forbehold. Den store udgaves enhedspræg aftvinger, som mange har erfaret, en beundring for den første udgivers vidsyn og de senere trofasthed, tiltagende, jo mere man fjerner sig fra det synspunkt, hvorunder DgF fremtræder som selvfølgelig institution, for på nært hold at iagttage den slyngede og komplicerede tilblivelseshistorie.

Om DgFs udgivelsesforhold har der ofte været skrevet; foruden DgF selv har dette tidsskrift været det naturlige forum, ikke mindst indirekte, i nekrologer og monografier: Carl S. Petersen: *Fra Folkevisestriden* (1905), Grüner-Nielsen 1953 og Iørn Piø 1971 om Svend Grundtvig, Marius Kristensen 1917 og Bengt Holbek 1972 om Axel Olrik, Erik Dal 1953 om Grüner-Nielsen. Dertil optrykket af Dals Plan for Udgavens Afslutning (1955). – Forordene til reprint'et af DgF 1966–67 indeholder mange udgivelseshistoriske oplysninger. Grüner-Nielsens vigtige kommentarer på omslaget af X,3 er genoptrykt i Dals forord til Første Halvbind af X (X,5). Og i *Nordisk Folkeviseforskning siden 1800* (1956) behandler Dal udgivelseshistorien i flere sammenhænge.

Dog synes nu lejligheden og stedet at berettige til en grundig besigtigelse af totaliteten i al dens sammensathed. Altså flg. oversigt, der kan jävnføres med en oversigt foran i melodibindet:

- 8.12.1843 Svernn Grundtvig og C. S. Ley i Dansk Folkeblad: Om Kæmpeviserne, til danske Mænd og Quinder.
- 29.12.1843 og 5.1.1844 Svernn Grundtvig i Dansk Folkeblad: Om en ny Udgave af Danmarks Kæmpeviser.
- feb. 1847 Svend Grundtvig: Plan til en ny Udgave af Danmarks gamle Folkeviser.

- aug. 1847 Planen genoptrykt sammen med Prøve paa en ny Udgave af Danmarks gamle Folkeviser.
- dec. 1847 Genoptryk af Prøve, udvidet med indlæg i folkevisestriden.
- 1851 Subskriptionsindbydelse.
- 1853 DgF I, 1 (DgF 1-16A)
- 1854 DgF I, 2 (DgF 16B-32 + tillæg)
- 1854 DgF II, 1 (33-71)
- 1856 DgF II, 2 (72-114 + tillæg til DgF I og II)
- 1858 DgF III, 1 (115-145)
- 1862-63 DgF III, 2 (145-182 + tillæg til DgF I, II, III)
- 1869 DgF IV, 1 (183-205G)
- 1870 DgF IV, 2 (205 noter-234F)
- 1872 DgF IV, 3 (234F-254)
- 1876 DgF IV, 4 (tillæg til 1-29)
- 1877-78 DgF V, 1-2 (255-285)
- 1883 DgF IV, 5 (tillæg til 29-56)
- 1889 DgF V, 3 (286-301)
- 1890 DgF V, 4 (302-315)
- 1895 DgF VI, 1 (316-340)
- 1896 DgF VI, 2 (340-362)
- 1898 DgF VI, 3 (362-386)
- 1899 DgF VII, 1 (387-400)
- 1900 DgF VII, 2 (401-425)
- 1902 DgF VII, 3 (425-443)
- 1904 DgF VII, 4 (443-466)
- 1905 DgF VIII, 1 (467-475)
- 1907 DgF VIII, 2 (475-480)
- 1912 DgF VIII, 3 (480-484)
- 1919 DgF VIII, 4 (484-489)
- 1920 DgF IX, 1 (490-521)
- 1923 DgF IX, 2 (522-539)
- 1933 DgF X, 1 (tillæg til 1-76)
- 1935 DgF XI, 1 (melodier til 1-50)
- 1938 DgF XI, 2 (melodier til 50-115)
- 1938 DgF X, 2 (tillæg til 76-112)
- 1943 DgF X, 3 (tillæg til 112-140)
- 1948 DgF X, 4 (tillæg til 140-158)
- 1958 DgF X, 5 (tillæg til 158-182)
- DgF XI, 3 (melodier til 115-229)
- 1960 DgF X, 6 (tillæg til 183-254)
- 1961 DgF X, 7 (tillæg til 255-304)
- 1963 DgF X, 8 (tillæg til 305-386)
- 1965 DgF X, 9 (tillæg til 387-539)
- 1966-67 reprint af DgF I-X
- 1976 DgF XI
- 1976 DgF XII

Den annalistiske oversigt spejler forskydningerne under udgivelsesprocessen. Den har andre faser og skel end dem, der udgøres af opdelingen i bind efter indhold. – Tillægget til I,2 rummer endnu næsten intet af den folkelige 1800-talstradition; først 1856 begynder alvor optegnelserne af Grundtvigs meddelere at fylde i tillæggene, – sammen med Bugges omfattende kommentarer, der fortsætter i IV,4 og IV,5. IV,2 fra 1870 bringer de første optegnelser af E. Tang Kristensen fra 1868; i IV,4 og IV,5 vokser antallet støt: behandlingen af DgF 47, *Elveskud*, i IV,5, er, med optrykket af Grundtvigs Studie fra 1881 og mange nye optegnelser, tyngdepunktet i disse tillægshæfter. Grundtvigs udgivelse taber fart efter 1858: fra 1863 lægger ansættelsen ved Universitetet embedsforpligtelser på ham; efter 1872 kommer hertil arbejdet med udgivelsen af faderens efterladte skrifter. – Olriks udgivelse af V's sidste hæfter i 1890, hvormed den 1886 besluttede ophævelse af Selskabet for den danske Literaturs Fremme i praksis træder i kraft, afslutter første fase.

Da Olrik 1895 fortsætter udgivelsesarbejdet, har Universitets-Jubilæets danske Samfund overtaget det formelle ansvar og Carlsbergfondet sikret økonomisk støtte, fortsat indtil enden i fondets jubilæumsår. Hovedtitlen er nu *Danmarks Ridderviser*. Og, mere væsentligt, også i det indre har ændringer fundet sted. Indledningerne spændes i snævrere rammer, der dog lader sig udvide, hvor Olriks indgående metodiske analyser af overleveringen og historiske verifikationer kræver plads, som f. eks. ved 328, 331, 337, 338, 345, 354, 375, 376, 378, 415, 475. Mere betydningsfuld er stramningens følger for materialefremlæggelsen. Nærtstående varianter sammenskrives til én tekst, og Tang Kristensens optegnelser må nøjes med omtale; publikationen af dem henvises til et tillæg. Også Olriks udgivervirksomhed går efter godt ti års planmæssige udsendelser efterhånden i stå. Organisatorisk og andet redaktionelt arbejde lægger beslag på ham: *Danske Studier* 1904ff, *Danmarks Folkeminder* 1908ff, oprettelsen af *Dansk Folkemindesamling* 1904 og *Stednavneudvalget* 1907. Hustruens død 1911 og Moltke Moes to år senere lammede hans livskraft og svækkede hans arbejdssevne. Ved Olriks død i 1917 manglede af DgF VIII kun sidste hæfte.

H. Grüner-Nielsens meget omfattende, internationalt overskuende indledning til DgF 486 er forbindelsesleddet mellem værkets anden og tredje fase, skrevet allerede 1909 på opfordring af Olrik, hvis ændringsforslag er taget til følge. Efter udgivelsen af de resterende visetyper i

DgF IX beskæftiger Grüner-Nielsen sig med to af de tre opgaver, der endnu står tilbage, og som kræver hver sit bind. Tillægsbindet X skal føje Tang Kristensens vældige samlinger ind i udgaven og inkorporere den stadig voksende viselitteratur. Midt i arbejdet med de historiske arbejder må Grüner-Nielsen afvente Karl-Ivar Hildemans disputats om de *Politiska Visor från Sveriges Senmedeltid*. Den kommer 1950, – for sent til, at Grüner-Nielsen kan nå at udnytte den. – Påbegyndelsen af melodiudgaven, bind XI, sammen med Erik Abrahamsen, er nok Grüner-Nielsens hovedindsats, hvis forberedelse går helt tilbage til det gamle samarbejde med Hjalmar Thuren om de færøske visemelodier og intensiveres gennem 1920'erne.

DgFs fjerde og sidste udgivelsesfase indledes i 1954, da Erik Dal for Universitets-Jubilæets danske Samfund fremlægger sin Plan for udgavens afslutning. Under Dals kyndige og praktiske ledelse samler da på tyve år en forskergruppe de sidste mange tråde: Hildeman, Dal og Iørn Piø forestår tillægsbindet, Niels Schiørring, Thorkild Knudsen og Svend Nielsen melodibindet, og Dal, Rikard Hornby, Sven Hakon Rossel og Erik Sønderholm det afsluttende registerbind.

Mens viseforskningen er så modsætningsfyldt og konfliktrig som noget forskningsområde, jo delvis fordi emnet nødvendigt kalder hypoteser frem, er visernes videnskabelige udgivelse kun sjældent blevet anfægtet. Men et par gange er det sket, og da det ene angreb er ganske nyt, og det andet fornylig er genpubliceret, kunne der være grund til at berøre dem i denne sammenhæng. Anmelderen finder, mildt sagt, mere spekulation end erkendelse i følgende karakteristik:

» ... Primus motor i foretagendet var Svend Grundtvig, søn af den gamle, og han lagde grundlaget for registreringen af viser til DgF med devisen: »at medtage og meddele alt, hvad der var og alt som det var«. Der er ingen der vil frakende Grundtvigs præmisser videnskabelighed; men på baggrund af den videnskabs-teoretiske diskussion, der har løbet de sidste år, er det vel oplagt at karakterisere Grundtvigs videnskabsform som positivistisk. Det vil sige som én bestemt videnskabsform, nemlig den, der var historisk sammenvokset med Grundtvigs tid. Det betyder, at Grundtvigs kulturelt videnskabelige indsats principielt er sammenlignelig med den tidligere overlevering; forskellen i kvantitativ effektivitet ufortalt. Som primus motor udøvede Grundtvig sit

miljøs interesser helt på linje med adelsdamerne før ham; hans selektionskriterier kan, uagtet de fremtræder i form af et videnskabeligt objektivitetskrav, ligestilles med adelsoverleveringens motiver . . .«

(Steffen Mossin: *Folkeviser*. Et led i en historisk rekonstruktion af en kulturarv. GMT, 1974).

Ordet »videnskabsform« synes at skulle dække begge led i Grundtvigs knappe program: den filologiske praksis (»alt *som* det er«) og udgavens selektion (»alt *hvad* der er«). Hvis Grundtvigs filologiske princip skal kaldes »positivistisk«, så er det ihvertfald en positivisme uden alternativ, – hvad skulle dét være? – og jo mere et udvalg angribes for snæverhed, des mere må det jo netop bygge på en forhåndstolkning af materialet, der strider mod positivismens interessefrie, objektive registrering. Det er vel så også udtryk for en positivistisk overfladebevidsthed at bestride en vurdering, der, udsprunget af moralsk mistænksomhed, ved at dømme, ikke resultatet, men de hensigter, der påstås at have frembragt det (»udøvede . . . sit miljøes interesser«), kan sidestille Grundtvig med »adelsdamerne før ham«.

Fra de to indfaldsvinkler rettede Laurids Bødker i 1958 i et foredrag i Selskab for nordisk Filologi en ganske anderledes argumenteret kritik mod DgF. Manuskriptet er nu genoptrykt i det udvalg af Bødkers produktion, som Dansk Folkemindesamling udgav i anledning af hans 60-årsdag: *Talt og Skrevet* – første del af årsberetningen Unifol, 1975. Bødker dokumenterer og angriber, hvad han kalder »biksemads-metoden« i sammenskrivningen af afskrifter til én tekst. Dokumentation af et frafald fra et absolut, videnskabeligt ideal er naturligvis ikke til at løbe fra. Men man kunne for det første indvende, at det hører til de sjældne undtagelser, at noterne ikke oplyser om de foretagne redaktionelle indgreb. Dernæst, at de formuleringsforskelle, som DgF ikke tager hensyn til, er af en sådan art, at de må skønnes fremkaldt af den vilkårlighed og tilfældighed, som også ligger i den levende overleverings natur. For i virkeligheden kan jo ingen udgivelse blive andet end et ufuldstændigt billede af selve den levende tradition. Var Sidsel Jensdatter blevet opsøgt endnu én gang, havde man kunnet optegne, vel ikke en fjerde signaturberettiget version af DgF 47, men antagelig en variant af en af de tre, som hun tidligere havde sunget, med de små ændringer, som skyldes, at den menneskelige hukommelse ikke er et mekanisk reproduktionsapparat. Dét di-

lemma må hæfte ved enhver form for traditionsoptegnelse, og økonomiske og praktiske hensyn bestemmer, hvor grænsen sættes.

For det andet kritiserer også Bødker, og repræsenterer hermed et almindeligt folkloristisk synspunkt, at DgF kun medtager en lille del af det visemateriale, som rettelig burde hedde »folkeviser«, – nemlig de viser, som folk synger. Det har man altid vidst. Det vidste de adelige samlere, og det vidste Tang Kristensen bedre end nogen, når han under ét karakteriserede DgF-stoffet som de »gamle, alvorlige viser«. Rigtigt er det naturligvis, at DgF er uanvendelig eller utilstrækkelig til repertoire-undersøgelser, det gælder både sådanne, som Bødker tænker på, af de mundtlige meddelesers forråd, hvori DgF-stoffet ofte indtager en beskeden plads ved siden af skæmt og efterklang, – og undersøgelser af håndskrifternes visebestand: man kunne analogt med Bødker kritisere DgF for ikke at være indrettet som den svenske udgave af *1500- og 1600-talens Visböcker*. Men hertil er vel blot at sige, at DgF-stoffet anskuet som litterær genre er af en homogen og konsistent natur. Den folkloristiske kritik af DgF angriber en tekstudgave, fordi den definerer sig selv ved teksterne. Bedre end at kritisere udgaven, fordi den ikke er, hvad den aldrig har sat sig for at være, har man, efter anm.s skøn, kunnet beklage, at den endnu ikke var, hvad den ville være, – at den som arbejdsredskab var ufærdig og uhåndterlig. Efter udgivelsen af bd X stod, for teksternes vedkommende, kun dette sidste klagepunkt tilbage. Nu foreligger registerbindet, – og det er et fremragende anvendeligt og inspirerende værktøj – også fordi Andelsbogtrykkeriet i Odense har formået at give det komplicerede manuskript en smuk og anskuelig typografisk form.

Også registerbindet har lange rødder bagud. Dispositionen går i det væsentlige helt tilbage til Grundtvigs Plan fra feb. 1847. Heri skitserer han 'det for hele Udgaven fælles videnskabelige Apparat':

»1) en nøjagtig Beskrivelse over de benyttede Kilder, navnlig de haandskrevne Visebøger, hvorved i Særdeleshed deres Alder og saa vidt muligt den Egn af Landet, hvor de ere opstaaede, samt deres Historie vilde være at anføre;

2) et Glossarium over alle de i Kæmpeviserne brugte, i det nuværende Skriftsprog ubrugelige – eller dog kun af enkelte Digtere paany optagne – Ord og Udtryk;

3) et Register over alle forekommende Omkvæd;

4) et Register over alle forekommende Navne paa Personer eller Steder;

5) et Sagregister, der naturligviis kun kunde omfatte et Udvalg af de forekommende Gjenstande, saa som Alt hvad der henhører til Folkeovertroen, eller som kunde være af kulturhistorisk Interesse;

6) et Register over Begyndelseslinierne i samtlige Aftryk;

7) en kort Udsigt over Kæmpevisens Natur og Historie«.

Nogle af disse registre blev tidligt sat i arbejde. Grüner-Nielsen registrerede begyndelseslinjer allerede i 1906 og siden omkvæd (ajourført 1954ff af Iørn Piø); Ellen Grüner-Nielsen grundlagde registrene over stednavne, religiøse navne og personnavne. De allerfleste håndskrifter blev allerede fremdraget og dateret af Svend Grundtvig i Prøven. Siden udarbejdede Grüner-Nielsen en beskrivelse af kilderne til *Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530–1630*. Hertil kommer, navnlig i årene omkring 1920, håndskriftmonografier af Grüner-Nielsen, Sofus Larsen, Erik Kroman, Marius Kristensen, senere af Agnes Agerschou.

I januar 1954 udbad udgiveren gennem godt 60 år, Universitets-Jubilæets danske Samfund, sig af Erik Dal en redegørelse for det resterende arbejde ved udgaven og en plan for værkets afslutning. Med udeladelsen af de statistiske overslag er denne plan trykt i *Danske Studier* 1955, 63ff. For registerbindets vedkommende afviger den fra Grundtvigs oprindelige ved én tilføjelse og tre udeladelser. Tilføjelsen er et parallelregister til andre udgaver før og efter DgF; udeladelserne er glossariet, sagregistret og udsigten over kæmpevisens natur og historie. 1955-planen forsvarede udeladelsen af glossariet med en henvisning til den da planlagte ordbog over gammeldansk og ældre nydansk (som nu er blevet til to ordbøger med skellet ved 1515 og adelstraditionen henvist til den eftermiddelalderlige del, jfr. Kaj Boms respons til Det danske Sprog- og Litteraturselskab 1964, delvis trykt i *Danske Studier* 1973). Grundtvigs ønske om et sagregister er realiseret i Feilbergs jyske ordbog, i samleværket *Nordisk Kultur* og i *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*. Endelig distancerer 1954-planen sig fra udsigten over kæmpevisernes natur og historie: »Man må idag indskrænke sig til at sige, at et slags tilbageblik naturligvis må afrunde udgaven, men at en så bred og dyb løsning af opgaven, som Grundtvig tænkte sig, næppe er opnåelig og måske knap nok på sin plads i en kildeudgave«.

22 år efter foreligger så Planen realiseret, under Erik Dals ledelse udarbejdet af Sven H. Rossel, Rikard Hornby og Erik Sønderholm, — som 478 sider munter videnskab. Mangfoldige glimt af menneskelighed oplever registrenes søjlehaller: der er blevet plads til Storm P., Carlyle og et brev til universitetsbibliotekar Birket-Smith fra patronen for Karen Brahes Bibliotek, grev Brahe-Bille, som med drøj humor profanerer den store udgaves ophavsmand, hvis brug af KBF har sat sine spor i håndskriftet: »... om det end atter har bekræftet sig for mig, at beenløse og tobenede Bogorme i Grunden ere lige gale. Begge søge at tilegne sig det meest Muelige af Indholdet uden at bekymre sig om Indholdet...«.

Sammenligner vi nu resultatet med planen fra 1954, ser vi, at dispositionen i det væsentlige er fulgt. Dog har man i parallelregistranten ikke medtaget de ræsonnerede musikparalleller (DSt 1955, 72) og heller ikke afrundet udgaven med noget »tilbageblik« (ssteds, 75). Den betænkelighed, som Dal i 1954 ytrer ved Grundtvigs forestillinger herom, er vel sagtens forstærket, om ikke forvandlet til en indsigt i opgavens umulighed, i løbet af de 22 års fagsprængning. Hvor er det punkt, hvorfra man kan beskrive »Kæmpevisens Natur« med en autoritet, der respekteres af nye og gamle folklorister og af litteraturstudiets eksistentialister, strukturalister og marxister?

Men planens rammer er meget anderledes udfyldt end opr. angivet. Dal jugerer i 1954, at »De mere mekaniske registre vil fylde ca. 100 sider, parallelregistret med håndsrækningen til melodiernes sammenlignende studium opimod det dobbelte; dertil kommer kildefortegnelse. Sætter man bind XII til 340 sider, kommer de resterende dele af hele værket på 1440 sider« ... I DgF XII fylder de »mere mekaniske registre« (titler, førstelinjer, omkvæd, navne) godtnok ca. 120 sider, parallelregistrene derimod kun 1/10 af det opr. formulerede, nemlig 20 sider — hvad der måske må vurderes som en typografisk bedrift. Og kildefortegnelsen, der efter planen skulle kunne holdes indenfor ca. 40 sider, optager op imod 170, nogenlunde ligelig fordelt imellem Sven H. Rossel, der registrerer tryk, traditionsoptegnelser (meddelere, optegnere, indsendere) og bondevisebøger, og Erik Sønderholm, som beskriver adelsoverleveringen.

Sven H. Rossels registre over titler, førstelinjer og omkvæd kaldes under ét for »nøgler«, og enhver DgF-bruger vil være modtagelig for dét billedes suggestive anskuelighed. Det har simpel, praktisk be-

tydning, at vi med ét opslag skaffer os det totale overblik over alle de afkroge, der gemmer mere eller mindre af DgF 47, Elveskud:

Elveskud (47): II [10], vii, 106, 109–19, 120, 505 note, 507 note, 605 note, 663–66; III 810, 824–25, 875; IV 205, 835–74; VI 21, 379; VII 545; X 43–52, 212, 258, 528, 778, 861, 862.

Registerbindet bringer orden i det store hus. Men ved at ordne det, der *er*, åbner det for det, som endnu ikke er: ny forskning. I et instruktivt forord skitserer Dal en lang række muligheder: førstelinjeregistret giver »et umiddelbart indtryk af hvordan forskellige mere eller mindre formelagtige måder at begynde på fordeler sig i materialet«. Konkordanserne giver »anledning til overvejelser over skiftende smag og deraf betinget skiftende selektion«, personnavnregistre til »studier over evt. sammenhæng mellem stemnings-, handlings- eller genre-definerede visegrupper og bestemte navne«. Registranterne over meddelere, optegnere og indsendere må kunne »støtte den nutidige folkloristiske interesse for meddelesers repertoire«; håndskriftbeskrivelsen åbner »blikket for ukendte forhold vedrørende visernes geografiske og sociale milieu og muliggør studier over den enkelte skrifters forhold til overleveringen og over de bidrag, som håndskrifterne måtte yde til dansk sproghistorie«.

Lad os anskueliggøre og diskutere brugbarheden stikprøvevis. Registret over førstelinjerne giver os således mulighed for at fortætte »aktantmodellens« abstrakte luftighed. 29 opslag (der hver kan dække flere identiske forekomster) begynder med »Fru«, – 400 med »Herre« eller »Hr.«, 91 med »Liden« + pigenavn (hovedsagelig Kirsten), 48 med »Stolt(en)« + pigenavn. På visens scene indføres altså almindeligvis først den mandlige hovedperson (»subjektet«), men i mange tilfælde også det kvindelige »objekt«, mere sjældent »giveren« (Fru). – Vi konstaterer den uhyre udbredelse af den 4-linjede strofes »Det var ...«-optakt, og dens typiske variant i folketraditionen: »Og det var yngste hr. Karl ...«

Indlysende er, for konkordansernes vedkommende, forordets generelle karakteristik af registranterne som »meget mere end mekaniske«. Sammenstillingen af DgFs numre med ældre og nyere danske antologiers er naturligvis problemfri, men ved koordineringen af dansk og udenlandsk visestof glider den objektive konstatering umærkeligt ud

mod grænsen for det subjektive skøn. Sven H. Rossel sætter grænsen for sin praksis dér, hvor det indiskutable hører op: konkordanserne omfatter udelukkende direkte, entydige paralleller. Hvor således Knud Togeby hævder, at »Engelsk-skotske forbilleder har smaa 100 viser« (Politikens Verdens Litteratur Historie 2, 559), reducerer Rossel parallellerne til 46: mod Togeby anfører Rossel f. eks. ikke nogen forbindelse mellem DgF 58, Jomfru i hindeham, og Child 15, Leesome Brand, som da også kun har selve hinde-motivet fælles med den danske vise; ejheller mellem DgF 83, Hildebrand og Hilde og Child 7, Earl Brand, men nok mellem DgF 82, Ribold og Guldborg og Child 7. Dispositionen er naturligvis begrundet i, at DgF 83 må opfattes som et derivat af DgF 82; på den anden side opføres hele den nærtbeslægtede række DgF 270, 271, 272, 273 i sammenhæng med Child 15. Fremdeles noteres ingen forbindelse mellem DgF 438, Broder myrder søster, og Child 51, Lizie Wan; Olrik fremhæver ligheden mellem de to viser VII, 414, Child taler om deres »similar character«. (En trykfejl i denne forbindelse: korrespondancen Child 52 – DgF 218 må være fejl for 52 – 438). Rossel holder sig ubestrideligt til det sikre; man kunne måske have ønsket sig (men som alle ønsker i forbindelse med registerbindet er det en praktisk uopfyldelig appetit på mere end den tilbudte lillefinger) et mere liberalt skøn, der f. eks. havde anført de tvivlsomme, eller utvivlsomme, men kun delvise, paralleller i parentes.

Konkordanserne sammenstiller *udgaver* og er, som forordet nævner, umiddelbart egnede til smagshistoriske undersøgelser, men kun »en forløber for det andetsteds [: af Svenskt visarkiv] forberedte skandinaviske balladetypeindex«.

Rikard Hornby forestår registrene over personnavne (forudgrebet i *Danmarks gamle Personnavne*), religiøse navne og stednavne. I alle tilfælde samles her de afvigende stavemåder under én normalform, navnets oprindelse forklares, for stednavnenes vedkommende forsøges en identifikation. Ejheller her kan der registreres »rent mekanisk«. Undertiden må afgørelsen af, om der foreligger et navn, bero på tolkning. Hornby medtager således ikke de utvivlsomt forvanskede former »selver Jons Søn« (: Sylvan Jonssøn) og »Frue og Havfrue« (: fru Havfred) i DgF 297 Hb. Stednavnetolkningerne præges af forsigtighed; man noterer sig, at Reckes vestnordiske identifikationer underkendes (DgF 289: Tornedalsled; DgF 298: Vollerslev).

På basis af personnavneregistret kunne anm. især forestille sig un-

dersøgelser af forholdet mellem navnet og personens kvalifikationer, som de åbenlyst eller udsagt har betydning for vischandlingen (Liden, Lovmand(søn)). – I registret over de religiøse navne frapperer især alle helgennavnene, som tilsvarende kalder på undersøgelser af, hvorfor netop dén helgen nævnes i dén forbindelse (f. eks. »Sancti Iehann« (Johannes Døberen) som feberstiller i DgF 206). Emnet er ikke meget udforsket, jfr. at den seneste undersøgelse af Kristendommen i Folkeviserne (*Kritik* 28) ikke gør noget specielt ud af helgenerne. Hornby nøjes med at registrere; korte oplysninger om de enkelte helgeners virksomhedsområde havde selvfølgelig været meget ønskelige, men nok rammesprængende, og det er jo også oplysninger, der er lettilgængelige andetsteds.

Rigest på nye forskningsperspektiver er vel kilderegistrene, der optager over halvdelen af bindet.

I flyvebladsfortegnelsen viderefører Sven H. Rossel DgF-tillæggets bestræbelser på, med signatur, præcist at placere den enkelte flyvebladstekst i visens overlevering. Det ligger lige for at eksploitere det materiale, der her er gjort overskueligt. Påfaldende er flyvebladstraditionens snævre visevalg, ialt er kun 82 af de 539 typer repræsenteret: heraf 9 kæmpeviser, 27 trylle- og legendeviser, 8 historiske og 38 riddervisere. De historiske viser er altså underrepræsenteret i en grad, der undrer så meget mere, som de jo dominerer stærkt hos Vedel, det ofte anvendte trykforlæg. Men af DgFs godt 60 egentlige tryllevisetyper er mere end en fjerdedel repræsenteret i flyvebladstraditionen.

Tilsvarende markant syner trylleviserne i meddelerrepertoireerne. Hos Frands Poulsen og hans søskendebørn Ane Jensdatter, Ane Johanne Jensdatter, Poul Jensen og Jens Jensen Talund udgør tryllevisendeandelen af det samlede DgF-repertoire mellem en fjerdedel og en femtedel (overfor DgFs niendedel). Det kunne muligt lette den dårlige samvittighed hos en og anden »borgerlig« forsker med ansvar for vore »viseantologiers og den nyere forsknings fordrejninger« over at have overset at »trylleviserne som er den nyere forsknings væsentligste/eneste? kilde(!) faktisk kun findes som marginalfænomen i DgF« (Steffen Mossin: op. cit., 13).

Det vigtigste af de forskningsperspektiver, som meddelerregistranten åbner, er efter anm. skøn knyttet til det overblik, den giver over traditionsudviklingen: den enkelte vises vandring gennem sogn og slægt. Det er betydningsfuldt, at registranten også oplyser meddelernes slægtsrelationer. Et nærliggende studieobjekt er således de ovenfor

nævnte, beslægtede gode meddelere, af hvis fællesrepertoire L. Bødker for mange år siden undersøgte en enkelt visetype (DgF 40): Skillingsviser og Folketradition, *Folkkultur* 4, Lund 1944; optrykt i *Talt og Skrevet*, 1975. – Men studiet af overleveringsprocessen ligger jo også Rossel selv på sinde, og det er måske ikke urimeligt at forestille sig, at han i flyveblads- og meddelerregistrerne har forskaffet sig et udgangspunkt for fornyet forskning på dette felt.

Erik Sønderholms beskrivelse af håndskrifterne går langt ud over de grænser, som Dal afstikker i sin Plan fra 1954: »Hvad de gamle adelsvisebøger angår, så må det naturlige udgangspunkt for den af Grundtvig forlangte beskrivelse være Grüner-Nielsens redegørelse i Danske Viser VII, og det er et spørgsmål, om der skal siges meget mere om hver enkelt håndskrift; registrerne over visebøgernes folkevisebestand vil jo også blive en ret omfattende ting«.

Redegørelsen for håndskrifterne er bredere anlagt end de andre registranter: fysisk beskrivelse af håndskriftet, datering, ejer- og skriverforhold, sammenhæng med andre håndskrifter, almindelig karakteristik af indholdet: forholdet mellem DgF-viser og andre visegrupper og fuldstændig registrering af DgF-stoffet i to registre: 1) i håndskriftets og 2) i DgFs rækkefølge, ofte også vurderinger af håndskriftets kildeværdi og særlige betydning for den ene eller den anden vise-gruppe, særpræg iøvrigt (f. eks. at Hjertebogens indhold svarer til dens form: med én undtagelse (DgF 141 B) er samtlige viser på tværs af alle rubriceringer i DgF og DV kærlighedsdigte).

Der spores overalt i Erik Sønderholms arbejde en utrættelig vilje til dokumentation og verifikation. Æren for det seneste resultat heraf der først har foreligget under sætningen, må han dog dele med dr. Tue Gad, som »efter en energisk eftersøgning« i KBs samling af pergamentbrudstykker fandt det af Sofus Larsen beskrevne, oprindelige, men siden forsvundne bind til Rentzells håndskrift. Fundet bekræfter Sofus Larsens oplysning om påskriften »I« og formodningen om, at Svaning I og II er Vedels »Tome II og III« og at det tabte håndskrift i Vedels besiddelse har været »Tome IV«.

Man må nok især fremhæve påvisningerne af håndskrifternes indbyrdes afhængighed: en viden, der naturligvis for en stor del ligger latent i DgFs samordning af afskrifter under samme opskrift, men som det hidtil har været vanskeligt at nyttiggøre. Nogle eksempler: Svaning I, nr. 25–32 er »efter alt at dømme« afskrifter fra Hjertebogen, som overhovedet er centralt placeret blandt de ældste kilder. Den

synes kendt af Vedel og af skriverne af Langebecks folio og kvart (også Langebecks folio indeholder afskrifter fra Hjertebogen); problematisk er forholdet mellem Hjertebogen og Jens Billes håndskrift. En vigtig forskningsopgave definerer Sønderholm netop under gennemgangen af Hjertebogen: »der mangler i virkeligheden en filologisk nøje gennemgang af sammenhængen inden for det allerældste lag i folkevisesoverleveringen« (345). – I redegørelsen for Dorothea Thotts folio indgår en registrant over de fem sammenhængende håndskrifter: foruden D. Thotts folio Reenbergss håndskrift, Thotts kvart, Thotts folio, Tegnérss håndskrift. – Ny er påvisningen af, at det manuskript, som skriveren af Anna Juels håndskrift henviser til, er Reenbergss håndskrift. Håndskriftbeskrivelserne refererer hovedpunkterne i Kromans, Grüner-Nielsen, Marius Kristensen og Agnes Agerschous monografier, – og kan undertiden korrigere dem: Sønderholm afviser således Kromans almindeligt accepterede formodning, at Hjertebogens hovedhånd skulle tilhøre Albert Muus; beviset står – og falder med den lille slutkrusedulle på navnet mues. – Med Ståhle og Lindegård Hjorth fremdateres Linköping-håndskriftet fra ca. 1450 til ca. 1500.

Sønderholms redegørelse slutter med en oversigt over håndskrifternes kronologi og de enkelte visers ældste forekomst i den samlede overlevering (ikke kun, som overskriften angiver, i håndskrifterne). Håndskrifttiden inddeles i: hofperioden (1550–1600), afsluttet med Vedel – den landadelige overlevering 1600–1650, kulminerende med *Tragica* – den senadelige og borgerlige overlevering (1650–1700), afsluttet med Syv. Oversigten over visernes ældste forekomst foranlediger Sønderholm til at gøre opmærksom på, »at enkelte viser, som traditionen anser for meget gamle, er unge i overleveringen« (401), men overlader til andre at drage konsekvenserne. Han har pietetssans nok til ikke udtrykkeligt at pege på DgF 288, Torbens datter!

Efter Rossels oversigt over bondevisebøgerne slutter registerbindet med en række håndskrift-fotografier: skønsomt udvalgt efter repræsentativitet og kuriositet. Af Vedel-håndskrifterne således Rentzell, pag. 38v med Vedels notation af melodien til DgF 329Ba Oluf Strangesøns dystridt, den ældste danske folkevise-melodi, og af samme håndskrift pag. 95v med formodentlig omfangsberegning til hundredvisesbogen.

DgF XII afslutter et udgivelsesprojekt, der i sig selv er en forskningsindsats af fire generationers videnskabsmænd. Men man har ikke

arbejdet sig dybt ind i registerbindet, før man oplever det som optakt. Viseforskningen har et langt åndedræt, og det forekommer ikke anm. ubetimeligt at mindes de ord af Hustvedt fra 1930, hvormed DgFs sidste hovedudgiver i 1956 sammenfattede forskningens fremtidige opgaver: »the threshing is only well begun«.

Redaktionen har fundet det selvfølgelig at markere udgivelsen af DgF XI–XII i juni 1976 med udførlige anmeldelser af disse længe ventede bind. Her skriver adjunkt Jørgen Lorenzen om registeret til I–X, mens der for melodibindets vedkommende er truffet aftale med professor Bertrand H. Bronson, Berkeley, udgiveren af monumentalværket *The Traditional Tunes of the Child Ballads*, hvis bidrag vil følge i næste årgang. Der er ydet bidrag til trykning af disse anmeldelser af Svend Grundtvigs og Axel Olriks legat.

Bibliografisk tager bind XII sig således ud:

Danmarks gamle Folkeviser. XII: Registerbind til I–X. Old Popular Ballads of Denmark: Index Volume. Nøgler, Navne, Kilder. Efter forarbejder især af Ellen og Hakon Grüner-Nielsen samt af Dansk Folkemindesamling og under ledelse af Erik Dal udarbejdet af Sven H. Rossel, Rikard Hornby, Erik Sønderholm. UJDS. Akademisk Forlag, Kbhv. 1976. 480 s. Pris 750 kr. + moms (bd. XI og XII).

Dispositionen, som afspejles ved marginale rasterfelter med løbenumre, er flg.: A: Nøgler af Sven H. Rossel (Titler, Førsteliner, Omkvæd, Konkordanser), s. 17. B: Navne af Rikard Hornby (Personnavne, Religiøse navne, Stednavne) s. 113. C: Kilder 1 af Sven H. Rossel (Tryk: Flyveblade, Visesamlinger, Andre tryk – Traditionsoptegnelser: Optegnere, Meddelere, Indsendere, Anonyme optegnere, Anonyme indsendere) s. 209. D: Kilder 2 af Erik Sønderholm (Adelsviscebøger m. m., Bondevisebøger m. m., 58 Illustrationer) s. 297. Registre til D s. 471. Rettelser til I–X s. 477. – Engelsk oversættelse af Erik Dals forord og af afsnitsindledninger.

Danmarks bidrag til skolastikken

Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi

Af JAN PINBORG

Skolastik

Der er i vore dage tradition for at bruge ordene »skolastik« og »skolastisk« som negative ord. Inspirationen hertil stammer utvivlsomt fra Renaissancens og den nyere tids opgør med en lærdomshistorisk tradition, man ønskede at sætte sig ud over. For en fair bedømmelse af, hvad skolastikken har betydet for Europas lærdomshistorie, er det mere hensigtsmæssigt at tage sit udgangspunkt et andet sted: Hvad var grunden til at skolastikken opstod og fik en så dominerende rolle i højmiddelalderens samfund? Skolastik er blot navnet på det uddannelsessystem, der voksede frem som et svar på de ønsker om at opnå større indsigt i den omgivende verden og om at finde veje til en rekruttering af administratorer, der fulgte med Europas økonomiske og sociale opsving i 1100- og 1200-tallet.

Også i det fjerne Danmark meldte disse krav sig efterhånden. I begyndelsen var der ikke basis for egne lærdomscentre. Hvis Danmark ønskede at deltage i det kulturelle opsving, måtte man sende sine bedste folk udenlands, for at de kunne modtage tidens højeste uddannelse dér, hvor den blev givet. I 1100-tallet søgte man især til katedralskolerne i Frankrig. Berømte eksempler fra denne tidlige periode er ærkebisperne Absalon og Anders Sunesøn og bisperne Gunner af Viborg og Peder Sunesøn af Roskilde. Af dem var i hvert fald Anders Sunesøn også litterært aktiv: hans teologiske læredigt *Hexaëmeron* er udgivet allerede 1892 af M. Cl. Gertz, den danske latinske middelalderfilologis pioner.

1200-tallet medførte en større institutionalisering af uddannelsen. Skolerne udvikledes på særligt gunstige steder til universiteter med faste studieplaner og faste statutter. Universiteterne udgjorde en egen korporation (*universitas*), der som alle tilsvarende middelalderlige institutioner havde en faktisk monopolstilling: der opstod en selvbevidst akademikerklasse, der i vid udstrækning var uafhængig af lokale myndigheder. I en vis forstand kan man sige, at universiteterne tilsammen

udgjorde en international korporation, hvis internationale karakter understregedes af det fælles sprog: latinen, af den fælles metode: skolestikken, og af den relativt frie bevægelighed mellem universiteterne.

Universiteterne var inddelt i fakulteter: et grundlæggende fakultet, hvor man studerede *artes* eller de sækulære videnskaber, først og fremmest grammatik, logik og filosofi, herunder også naturvidenskab. Højere uddannelser, som forudsatte en afsluttende grad fra artes-fakultetet, gaves af de teologiske, juridiske og medicinske fakulteter. Til denne inddeling kom i Paris en inddeling af artes-fakultetet i *nationes*, der fungerede som de faktiske administrative enheder i økonomiske og undervisningsmæssige forhold. De fire nationer: den engelske, hvortil også skandinaverne hørte, den picardiske, den normanniske og den franske rivaliserede ivrigt og ofte voldeligt; studenternes og lærernes loyalitet gjaldt deres nation før den gjaldt fakultet eller universitet. Af afgørende betydning for loyalitetsfølelsen var også kollegierne, hvor studenter fra samme egn boede sammen under opsyn af en magister, ofte med økonomisk støtte arrangeret hjemmefra. Disse kollegier kom ofte til at udgøre akademiske centre, hvor en atmosfære af venskab og stimulerende intellektuel udveksling eksisterede. Det første danske kollegium i Paris stiftedes 1275, 1284 fulgte et andet.

Det er afgørende at huske, at middelalderens videnskab er uløseligt knyttet til universiteterne. Der fandtes ingen privatlærde af betydning, videnskab og universitetsundervisning faldt sammen. Deraf følger for det første, at den videnskabelige litteraturs form er bestemt af undervisningssituationen: Udgangspunktet for den normale undervisning er visse grundbøger, i filosofien Aristoteles' skrifter suppleret med enkelte andre, mindre værker. Over disse bøger holdes der forelæsninger: teksten gennemkommenteres og særligt udvalgte problemer behandles i diskussioner (*quaestiones*); disse *quaestiones* løsrives efterhånden helt fra den løbende kommentering af teksten; de redigerede og udgivne forelæsningsmanuskripter består ofte af sådanne *quaestiones*-rækker til en bestemt tekst. *Quaestiones* er stramt redigerede: først opstilles et problem, derefter argumenteres for eller imod en given løsning af problemet, ofte i syllogistisk form. I *quaestionens* hoveddel besvares det rejste problem, og til slut gendrives de argumenter der peger imod den foreslåede løsning. Når dertil kommer, at den latin der anvendes er præget af en veludviklet terminologi, kan det ikke undre, at det første møde med en skolastisk *quaestio* ofte er skræmmende. Efterhånden kan man dog vænne sig til stilen og lære at

værdsætte den stringente fremstilling og den analytiske kraft, der præger genrens bedste produkter.

En anden konsekvens af den nære sammenhæng mellem videnskab og universitetsundervisning er, at man ikke skal søge Danmarks bidrag til skolastikken i Danmark, men ved universiteterne i det fremmede. At landet faktisk var integreret i det internationale undervisningssystem fremgår ikke blot af mængden af de i udlandet registrerede danske studerende, men også – og det er det der skal beskæftige os her – deraf at man har fundet skrifter forfattet af danskere under deres undervisningsvirksomhed, først og fremmest ved universitetet i Paris. I en vis forstand er det naturligvis en abstraktion at løse disse danskere ud af den internationale sammenhæng; som lærere og videnskabsmænd var de jo først og fremmest en del af det universitet og det miljø, hvori deres værker opstod. Alligevel er det ikke uden relevans at isolere dem i betragtningen; for de var også medlemmer af den samme nation, ofte vel også af det samme kollegium, og de har uden tvivl diskuteret sammen og modtaget undervisning hos landsmænd. Sikre beviser herpå har vi først i 1300-tallet, hvor den engelske nations eksamensprotokol er bevaret men det er nærliggende at tro, at de samme forhold allerede har gjort sig gældende tidligere.

Selvom kun nogle af disse lærde, vi møder i udlandet, vendte tilbage til Danmark igen – et berømt eksempel er Erik Mændveds kansler Morten Mogensen, der spillede en stor rolle i kongens strid med ærkebisp Jens Grand – og selvom deres værker først og fremmest er en del af et internationalt videnskabeligt »projekt«, udgør disse værker dog Danmarks bidrag til skolastikken.

Corpus philosophorum

Allerede tidligt følte man, at det var en vigtig dansk forskningsopgave at gøre disse skrifter tilgængelige som en vigtig og hidtil upåagtet del af Danmarks lærdomshistorie. I tilknytning til den svenske historiker H. Schücks tilsvarende forskninger over svenske bidrag til skolastikken pegede Ellen Jørgensen i 1911 på en række håndskrifter, der indeholdt videnskabelige værker af danske middelalderlige forfattere. Det blev dog ved spredte iagttagelser, indtil Det danske Sprog- og Litteraturselskab under sin daværende administrator Lis Jacobsen udkastede planen om at udgive et *Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi*. Medvirkende til, at udgaven kom i stand var, at man

netop rådede over to udgivere, der besad alle de nødvendige forudsætninger for at løse opgaven, i dr. phil. Alfred Otto og dr. phil. Heinrich Roos, der i et mangeårigt arbejde førte ideen om Corpus over i realiteternes verden, bistået af DSLs administratorer Albert Fabritius og Erik Dal og af de to tilsynsførende, professorerne L. L. Hammerich og Povl Johs. Jensen. I 1955 udkom det første bind; ialt er der nu udsendt seks bind, mens formentlig lige så mange står tilbage. Siden 1960 har jeg selv i stigende grad været engageret i udgaven og fra 1974 har jeg været udgiver af rækken, samtidig med at en række yngre forskere er vundet for opgaven og har bistået ved de seneste bind. Det er værd at notere, at arbejdet på Corpus, foruden at resultere i seks statelige bind, også har været det afgørende incitament for opbygningen af et aktivt forskningsmiljø på Københavns Universitet omkring den middelalderlige skolastik.

Inden en omtale af de enkelte bind er det værd at gøre opmærksom på nogle træk, der er fælles for hele udgiverarbejdet. Ingen af disse værker har været trykt før. Den første opgave var derfor møjsommeligt at opspore håndskrifter spredt omkring i Europas biblioteker. På basis af Ellen Jørgensens, Martin Grabmanns og Paul Lehmanns arbejder gjorde udgiverne, Otto og Roos, en enorm indsats for at opspøge disse kilder. Man må jo ikke glemme, at de middelalderlige håndskriftsamlinger oftest er utilfredsstillende beskrevet. Under disse omstændigheder er det ikke forunderligt, at der stadig kan dukke nye håndskrifter op, måske endog nye, hidtil ukendte værker.

Antallet af håndskrifter til de enkelte værker er stærkt varierende. Når man betænker, at mange vigtige middelalderlige kilder kun findes i een eller meget få kopier, er det et vidnesbyrd om, at nogle af de danske forfattere har spillet en betydelig rolle, at flere af deres værker er overleveret i et relativt stort antal manuskripter. Af Martinus de Dacias *Modi significandi* er der således fundet 25, dertil to fragmenter og 5 håndskrifter nævnt i ældre kataloger, men nu gået tabt. Af Boethius de Dacias *De summo bono* kender vi 22 håndskrifter, af hans grammatik og hans topikkommentar 14. Af Johannes de Dacias *Divisio scientiae* er der fundet 11 håndskrifter og af hans *Sophisma de gradibus formarum* 7, hvoraf kun 3 var kendt, da udgaven blev udsendt i 1955. Endelig foreligger astronomen Peder Natteggals værker i fra 1 til 68 håndskrifter.

Det er ofte særdeles vanskeligt på basis af disse håndskrifter at finde frem til den tekst, der skal trykkes. Håndskrifterne er ofte vanskeligt

læselige, ikke mindst på grund af det store antal forkortelser, hvis betydning kan variere med sammenhængen, og de mange gentagelser af ord og faste vendinger, der giver stærkt forøgede muligheder for opståelse af afskriverfejl. Når dertil kommer, at håndskrifterne oftest er skrevet af med henblik på at gengive tekstens synspunkter, mens den nøjagtige ordlyd ikke altid har interesseret afskriveren, kan man forestille sig, at der ofte består betragtelige forskelle mellem de enkelte håndskrifter versioner. I flere tilfælde drejer det sig om stærkt brugte lærebøger, hvor de enkelte benyttere ikke har betænkt sig på at indføre egne korrektioner og tilføjelser. I ekstreme tilfælde har man måske kun en tilfældig students optegnelser efter forelæsninger, hvis værdi ifølge sagens natur ofte kan være stærkt nedsat ved optegnelsen. Heldigvis kommer teksternes stringente argumentstruktur ofte udgiveren til hjælp, og i de hidtidige bind er udgiverne næppe blevet sat på hårdere prøver end at man kan fastslå, at den tekst vi nu har ikke på afgørende punkter adskiller sig fra forfatterens intentioner. Det er dog givet, at den således skitserede situation nødvendiggør et ofte afskrækkende stort kritisk apparat, og en fyldig indledning med diskussion af de enkelte håndskrifter, så at brugeren ikke er i tvivl om den virkelige baggrund for udgiverens tekstvalg.

Boethius de Dacia

Når jeg nu skal forsøge at give et indtryk af indholdet af nogle af de i *Corpus* udgivne tekster, er det hensigtsmæssigt ikke at overholde udgavens kronologi, men at begynde med den betydeligste danske filosof fra Middelalderen, Boethius (d. v. s. Bo) de Dacia, om hvis filosofi der allerede foreligger en betydelig international diskussion. Om hans liv ved vi ikke så forfærdelig meget ud over, at han var stærkt impliceret i de stridigheder ved Pariseruniversitetet, der ledsagede indførelsen af hele den aristoteliske filosofi som grundlag for universitetsstudierne, og som kulminerede i Pariser-biskoppen Etienne Tempiers fordømmelse af en lang række filosofiske og astrologiske sætninger i 1270 og 1277. I denne liste optræder en række sætninger, der kan genfindes i Boethius' værker. Da nogle af artes-fakultetets førende medlemmer i november 1276 blev stævnet for inkquisitionen, var Boethius imidlertid ikke iblandt. Man må formode, at han allerede da var død eller havde trukket sig tilbage fra universitetet; en dominikansk tradition, der går tilbage til begyndelsen af 1300-tallet, vil at

han skal være indtrådt i denne orden, men dette bekræftes ikke af andre kilder. Der foreligger heller ikke vidnesbyrd om, at han skulle være vendt hjem til Danmark.

Fra indledningen til Boethius' *Topik*-kommentar ved vi, at han havde foresat sig at kommentere den hele Aristoteles. At han har realiseret denne plan i stor udstrækning fremgår af en fortegnelse over hans værker fra begyndelsen af 1300-tallet og fra henvisninger i hans egne værker. Imidlertid er det kun en begrænset del af disse værker, der er genfundet: det drejer sig om en udførlig almen grammatik i form af *quaestiones* til Priscians latinske grammatik fra 500-tallet, en kommentar, overvejende i form af *quaestiones* til Aristoteles' *Topik* (et logisk skrift om argumenter og diskussionsformer), en kommentar til 4. bog af Aristoteles' *Meteora* (oldtidens og middelalderens form for kemi), to småskrifter Om det højeste gode (*De summo bono*) og Om drømme (*De somniis*), og to »sofismer« (en kompliceret form for *quaestio*, med nær tilknytning til den mundtlige undervisning), der behandler grundlæggende videnskabsteoretiske og grammatiske problemer. Derudover har den ungarske forsker Géza Sajó, ud fra indholdsmæssige grunde, tilskrevet Boethius flere anonymt overleverede værker; sikrest står skriftet Om verdens evighed (*De aeternitate mundi*), men også *quaestions*kommentarer til Aristoteles' fysiske og naturfilosofiske skrifter (*Physica* og *De generatione et corruptione*) må med stor sandsynlighed antages for at være værker af Boethius, omend muligvis snarere i en students nedskrift end i Boethius' egen version. Hidtil foreligger følgende udgaver:

Bind IV (1969) indeholdende det grammatiske værk under titlen *Modi significandi*, udgivet af Jan Pinborg og Heinrich Roos.

Bind V:1–2 (1972–74) med *quaestions*-kommentarerne til *De generatione* og *Physica* udgivet af Géza Sajó.

Bind VI (1976) indeholdende kommentaren til *Topica*, udgivet af Jan Pinborg og Niels Jørgen Green-Pedersen på basis af A. Ottos forarbejder, og småskrifterne Om det højeste gode, Om drømme og Om verdens evighed, udgivet af Niels Jørgen Green-Pedersen.

Endnu tre bind er planlagt, indeholdende *Meteora*-kommentaren, sofismerne og et logisk skrift (en *quaestions*kommentar til Aristoteles' *Sophistici Elenchi*, om fejlslutninger), der længe blev tilskrevet Boethius, men nu har vist sig at være et elevarbejde, der imidlertid giver et værdifuldt indblik i det diskussionsmiljø, hvori Boethius færdedes. Vi

har heller ikke helt opgivet håbet om at finde flere skrifter af Boethius, blandt de mange anonymt overleverede skrifter fra hans tid.

Boethius de Dacia fremstår i disse værker som en konsekvent aristoteliker, der forsøger en tolkning og videreudvikling af Aristoteles' filosofi og videnskabsbegreb, ud fra en stærk overbevisning om, at videnskaben må tage sit udgangspunkt i verden, som vi møder den gennem vore sanser, og om at den må se bort fra håbet om direkte guddommelig inspiration, og i så høj grad som muligt undgå at operere med evige åndelige størrelser, adskilt fra de foreliggende genstande, og med anden billedlig tale.

I det lille fornemme skrift »Om det højeste gode« har han skildret filosoffens liv og prist det som det højeste udtryk for det menneskelige mulige; for mennesket realiserer sin højeste bestemmelse, når det sætter sit liv ind på studiet af visdommen og således lever i overensstemmelse med fornuften, der er det værdifuldeste og derfor styrende princip i mennesket. At leve i overensstemmelse med fornuften vil sige, at »erkende det sande og gøre det gode og glæde sig over begge dele«. At følge fornuften bringer således ikke blot lykke, fordi det bringer orden i mennesket; men ved det krav, der stilles om en total videnskabelig erkendelse, tvinges mennesket til at spørge efter fænomenernes årsager. — »Intet problem der kan diskuteres med argumenter bør filosoffen undlade at behandle«, hedder det i Om verdens evighed, i en sætning der er som et motto for den rastløse erkendelsestrang, der er typisk for skolastikken og som uden held blev fordømt af Tempier i 1277. — På denne måde gøres verden omkring os forståelig, og det bliver muligt for os at erkende og beskrive sammenhænge og strukturer, der får verden til at fremstå som et ordnet hele. Det sidste forklaringsprincip er den første årsag, der bevirker, at verden overhovedet er til og at den besidder denne og ingen anden orden. Og den første årsag er det, den kristne kalder Gud.

Man har fra teologisk side bebrejdet Boethius, at dette er en rent dennesidig beskrivelse af mennesket, der ikke lader nogen plads tilbage for den kristne åbenbaring. Man har derfor i Boethius villet se en »rationalist«, der kun af ydre tvang afholdtes fra at afsige sig kristendommen. Men det er næppe rigtigt: Boethius ser bort fra troen i sin beskrivelse af filosoffens liv, fordi han ønsker at sondre klart mellem det vi kan erkende ved hjælp af intellektet og videnskaben alene, og det som vi lærer gennem åbenbaringen. Han ønsker at rehabilitere

videnskaben og vise, at den har en værdi i sig selv, ikke blot som et redskab for troen. Men det betyder ikke, at han benægter, at den kristne åbenbaring kan tilføje en ekstra dimension til den menneskelige erkendelse; i vort lille skrift taler han således om det kristne håb der tilsiger os et evigt liv, hvis lykke går ud over hvad der er muligt i dette liv. På samme måde kan videnskab og filosofi føre os til erkendelse af den første årsag, men ikke til en viden om de historiske begivenheder, hvor Gud handler direkte med os.

Denne opfattelse af forholdet mellem tro og videnskab er utvivlsomt inspireret af Middelalderens berømteste filosof, Thomas Aquinas, der var Boethius' lidt ældre samtidige. Men den adskiller sig fundamentalt fra den tidligere fremherskende opfattelse, hvorefter kristendommen i sig selv var en filosofi, der overflødiggjorde al anden filosofi. For at få en mere præcis opfattelse af dette forhold må vi inddrage et andet skrift af Boethius, nemlig »Om verdens evighed«.

Som det fremgår af titlen handler dette skrift først og fremmest om et specielt emne: er verden evig, sådan som Aristoteles påstår, eller er den skabt, som den kristne åbenbaring lærer det? I Boethius' fremstilling bliver dette spørgsmål et typeeksempel på forholdet mellem tro og videnskab. Selvom vi fra åbenbaringen ved, at verden er skabt, kan filosofien hverken bevise eller afvise det. Det hænger først og fremmest sammen med, at videnskabsmanden i sin beskrivelse må gå ud fra et sæt af love, der altid er gyldige: en given årsag fremkalder altid sin bestemte virkning. Alligevel kan man ikke slutte fra årsagens eksistens til virkningens forekomst. I den fysiske verden kan en årsags virkning nemlig suspenderes, hvis en anden årsag træder hindrende i vejen. Mirakler – den første årsags direkte indgriben i den skabte verden – er et ekstremt tilfælde af en sådan suspension af det naturlige årsagsforløb. De kan derfor ikke forudsiges og følgelig ikke bevises. Dette fører Boethius til den paradoksale formulering, at naturvidenskabsmanden må benægte, at verden er skabt på et bestemt tidspunkt eller at døde kan genopstå, fordi det ikke er forklarligt ud fra de naturlige årsager han kan erkende. Alligevel kan det være (historisk) sandt, fordi den første årsag kan gribe direkte ind og suspendere de underordnede årsagers normalvirkning. Der er således ingen reel konflikt mellem tro og videnskab, når blot man erkender det grundlag på hvilket de hver især bygger.

Med disse tanker spiller Boethius en central rolle i den udvikling,

der førte til en stadig skarpere adskillelse mellem teologi og videnskab, en udvikling der kom til at spille så afgørende en rolle helt frem til vor tid.

Andre danske skolastikere

Hvor Boethius er den originale tænker, er hans samtidige Martinus de Dacia (Morten Mogensen) først og fremmest den store formidler. Jeg har allerede omtalt, at han endte sin karriere i hjemlandet som kansler hos Erik Mændved. Forinden havde han i begyndelsen af 1280'erne afsluttet sine studier med den højest mulige akademiske grad, som magister i teologien. Han er en af de relativt få danske i Middelalderen, der har modtaget en så langvarig uddannelse (omkring 1300 var studietiden normeret til 16 år efter afsluttet uddannelse ved artes-fakultetet). Hans akademiske berømmelse skyldes dog udelukkende et værk han skrev som lærer ved artes-fakultetet, formodentlig i begyndelsen af 1270'erne. Det drejer sig om et skrift om det der i Middelalderen hed spekulativ eller rationel grammatik, og som vi i vore dage vel nærmest ville kalde linguistik. Skriftet har navn efter et af de vigtigste teoretiske begreber i tidens sprogbeskrivelse og kaldes *Liber modorum significandi* (Om betydningsmåder). Det blev nævnt ovenfor, at Boethius behandlede de samme emner i sin kommentar til Priscian, men hvor der hos Boethius er tale om en gennemgribende diskussion af grundbegreberne og deres tolkning, er der hos Martinus tale om en systematisk og overskuelig lærebog. De præcise tidsmæssige relationer mellem de to forfattere er endnu uafklaret.

Udgangspunktet for den spekulative grammatik er en forestilling om, at alle sprog har en lang række væsentlige træk til fælles. Dette hænger sammen med, at den virkelighed, de beskæftiger sig med, og den måde, hvorpå vort intellekt erkender virkeligheden, er principielt den samme for alle mennesker. Da sprogets funktion er at formidle vor erkendelse af omverdenen, mener man at kunne slutte at alle sprog må have principielt de samme kategorier. Der kan være tale om visse varianter, først og fremmest hvad angår den lydlige manifestation af de fælles træk, men i alle sprog er der tale om fælles grammatiske strukturer, der modsvarer virkelighedens struktur. Disse strukturer defineres først og fremmest semantisk, d. v. s. ud fra de betydninger, der skal formidles. Ethvert ord kan nemlig ikke blot analyseres i de

lyde, hvoraf det består, men også i en række indholdsenheder. Grammatikeren er ikke specielt interesseret i de indholdsenheder, der giver ordene deres leksikalske betydninger: Han er ikke interesseret i det der skiller betydningen af ordet 'hest' fra betydningen af 'menneske'. Han er derimod interesseret i visse fælles træk, som disse ord opviser, f. eks. at de begge betegner en genstand som sådan, at denne kan være een eller flere, at den kan påvirke eller påvirkes. Sådanne enheder kaldes *modi significandi* (betydningsmåder), og det er dem der bestemmer sprogets grammatiske struktur. Et hvilket som helst ord indeholder nemlig en ordnet mængde af sådanne enheder, hvoraf de mest overordnede bestemmer ordets tilhør til en ordklasse, mens de øvrige bestemmer de grammatiske kategorier og funktioner ordet har. Denne teori er interessant, ikke fordi den opstiller andre grammatiske kategorier end de traditionelle, fra oldtiden nedarvede, men fordi den prøver at forklare dem og deres sammenhæng på systematisk og udtømmende måde. Særlig interessant er syntaksen. Også her er *modi significandi* grundlæggende, idet ord konstrueres med hinanden fordi der består bestemte relationer mellem deres *modi*. Den typiske syntaktiske relation er afhængighed. På grundlag heraf kan man systematisk opstille og beskrive konstruktionstyper, hver bestående af to led: et afhængigt og et bestemmende, og på denne måde konstruere sig op til den fuldstændige sætning bestående af subjekt og prædikat, der hver især kan indeholde flere sæt af konstruktioner.

Martinus er en af denne nye syntaks' pionerer. Hans *Modi significandi* er sammen med hans quaestions-kommentar til en række af Aristoteles' logiske skrifter udgivet af Heinrich Roos i bind II af *Corpus* (1961).

Johannes de Dacia, forfatteren til de skrifter, der blev udgivet af A. Otto i 1955 som første bind i *Corpus*, var virksom ved artes-fakultetet i Paris omkring 1280. Hans hovedværk er en ufuldstændigt overleveret spekulativ grammatik (*Summa grammaticae*), der ikke røber nogen stor selvstændighed, men er en grundig, kompetent og velovervejet kompilation fra forgængernes skrifter. Især Boethius og Martinus har måttet holde for, men også det store afsnit om fonetikken og om hvordan ord får deres betydning, der hidtil er blevet anset for at være relativt originalt, har vist sig stort set at være skrevet af efter englænderen Robert Kilwardby. Indledningen til skriftet, en stort anlagt oversigt over videnskabens inddeling (*Divisio scientiae*) giver ved sin udførlighed et godt indtryk af tidens læreboøger og dens lærdomsho-

rizont. Skriftet har været ret populært og findes i en lang række håndskrifter løsrevet fra den sammenhæng, hvori det oprindeligt var skrevet. Et andet værk af Johannes er hans sofisma *De gradibus formarum*, der behandler en række omstridte problemer inden for naturfilosofien.

Den sidste blandt de udgivne danske skolastikere er Simon de Dacia, hvis skrifter blev udgivet i 1963 af A. Otto som bind III af *Corpus*. Han er den mest tågede personlighed af dem alle, ja det kan betvivles om han overhovedet har eksisteret. De to grammatiske skrifter der er overleveret under hans navn – og forfatternavnet er kun nævnt i et bibliotekskatalog fra 1400-tallet – er så forskellige, at de næppe kan stamme fra samme forfatter og samme tid. Det første skrift (*Domus grammaticae*) tilhører en ældre tradition, vel omkring 1260, mens det andet, en quaestionskommentar til den syntaktiske del af Priscians grammatik, er afhængigt af Martinus. Er Simon Dacus måske en fiktion, er det tredje bind i *Corpus* dog et vigtigt bidrag til grammatikkens historie i Middelalderen. Ved siden af at være et monument over Danmarks bidrag til skolastikken er *Corpus* blevet et enestående bidrag til udforskningen af den middelalderlige grammatik. Og netop middelalderens grammatik og logik har påkaldt sig en væsentlig interesse i vor tids forskning.

Nye opgaver

Når de sidste bind af Boethius' værker er udgivet venter nye opgaver med til dels nye krav. Fra håndskrifterne kender vi flere danske bidrag til skolastikken. Fra o. 1340 foreligger således en kommentar til Aristoteles' *Priora Analytica* (Om slutninger) skrevet af Niels Drukken, der i flere perioder var Pariseruniversitetets rektor. Særlig interessant er værket, fordi det stammer fra den anden store krisetid i Pariseruniversitetets historie, hvor meningerne brødes omkring William af Ockhams nye revolutionerende tanker, og grundlaget for en ny naturvidenskab på et andet grundlag end Aristoteles blev lagt.

Fra 1400-tallet, hvor danske studierejser overvejende gik til Tyskland, hvor nye universiteter var blevet grundlagt i slutningen af 1300-tallet, besidder vi en kommentar til metafysikken, skrevet i Erfurt af den senere ærkebiskop i Lund, Tue fra Viborg. Hermed nærmer vi os den periode, hvor også Københavns Universitet blev grundlagt. Desværre er det ikke muligt at afrunde *Corpus* med at udgive fore-

læsningsmanuskripter fra Københavns Universitet. De er alle gået tabt.

Også betydelige astronomer og matematikere hører med til billedet af Danmarks bidrag til Skolastikken. Vigtigst er nok Roskilde-kanniken Peder Nattergal, der omkring 1300 nedskrev nøjagtige og væsentlige astronomiske observationer og endog opfandt videnskabelige instrumenter. Han har også efterladt kommentarer til aritmetiske og geometriske afhandlinger. En lang række håndskrifter med hans værker er fremdraget af professor Olaf Pedersen. Om det vil lykkes at finde kompetente udgivere, der vil påtage sig at gøre også disse danske bidrag til skolastikken tilgængelige, er endnu uafklaret.

Professor Pinborgs bidrag er bestilt og trykningen betalt ved samarbejde med Det danske Sprog- og Litteraturselskab, og særtryk udsendes samtidig som nr. 3 i rækken DSLs Præsentationshæfter, hvis første numre behandlede henholdsvis DSLs arbejde og Diplomatarium Danicum/Danmarks Riges Breve.

Personligheden som problem hos Poul Møller og hans samtid

Af AAGE SCHIØTTZ-CHRISTENSEN

1.°

Den knyttede næve var Poul Møllers kæreste gestus, hans ungdoms attribut – siger Vilh. Andersen i sin biografi.¹ Grundtvig har den for øje, når han med henblik på Tylvten taler om »dristige og brydske Ungersvendes Hurra-Skrig og knytte Næver«. ²

Hvad den var knyttet for og imod, har litteraturhistorien ikke givet synderlig besked om, skønt det dog drejer sig om vort første ungdomsoprør med brug af voldsmetoder (truslen mod Heiberg om udpibning³). Vilh. Andersen nøjes med at oplyse, at Tylvtens medlemmer følte Baggenses adfærd som et angreb på grundlaget for deres åndelige liv,⁴ men da grundlaget ikke defineres, udebliver muligheden af egentlig forståelse.

Efterfølgende er et forsøg på at bestemme dette grundlag og dermed indholdet af Poul Møllers demonstrative gestus.

2.°

I den første version af sin levnedbeskrivelse (1830–31) kommenterer Oehlenschläger sit bryllup i 1810 således:

Komødier og Romaner ende med Heltens Bryllup, de fleste Levnetsløb burde gjøre det samme. Det Eventyrlige og Tilfældige, et Menneskes psykologiske Udvikling, der gjør Fortællingen morsom, ophører for detmeste da, thi kun Stræben, ikke Tilstand egner sig for slig Meddelelse.⁵

Med modsætningen mellem stræben og tilstand anslår digteren en af tilværelsens grundakkorder – måske den sidste og egentlige.

Efter brylluppet blev hans eget liv overvejende tilstand. Det blev det, som Baggese og Grundtvig angreb ham for og fandt godt gjort ved hans digterkurves synken. Det var en ulykke for landet – hævdede

de – at man i sin største digter beundrede en udialektisk umiddelbarhed, en stagnation og gåen i stå.

Således blev begreberne *tilstand* og *stræben* temabegreberne i den store fejde, der fik navn efter mennesker, men drejede sig om ideer.

Alle interesserede sig for den, mange tog del i den – Poul Møller lidenskabeligt. Hans knyttede næve blev det synlige udtryk for den stilling, han tog i striden om det rette forhold mellem tilstand og stræben.

3.°

For Oehlenschlägers unge forsvarere stod digterkongens statiske ro som hans fortrin – en eksistensform, der vinkede dem som husvalelse og hvile.

Medens Baggensen var revolutionstidens ætling og vedblev at være det, faldt den unge generations opvågner til selvbevidsthed i restaurations-tiden, tiden for genoprettelse af det omstyrkede. Trætte efter revolution og Napoléonskrige med tilhørende nationale ulykker søgte man nu efter urokkelige ting, og sjælens egen ro fandt man i det begreb om *personlighed*, for hvilket Goethe stod som den olympiske repræsentant og Oehlenschläger som den hjemlige.

I en berømt strofe fra 1815 har Goethe fremsat personlighedsideen som program:

Volk und Knecht und Überwinder
Sie gestehen zu jeder Zeit:
Höchstes Glück der Erdenkinder
Sei nur die Persönlichkeit.

Og i et digt fra 1811 har Oehlenschläger dette udtryk om sin beundrede mester:

Som Tiden du dit store Øje fæster
paa Alt, hvad lever og udvikler sig.⁶

Den anskuende ro i dette øje har betaget Oehlenschläger, fordi den faldt sammen med et grunddrag i hans egen natur, og samme ro betog Goethes og Oehlenschlägers unge danske disciple, fordi den faldt sammen med deres trang til samling efter tider af stormfuld uro.

Man nøjedes imidlertid ikke med at tilegne sig personlighedsbegrebet til egen opbyggelse, men brugte det som våben mod den, der syntes at true det: Baggesen. Han blev gjort til en karakterløs kamæleon, en Proteus, en Loke, der kun var konsekvent i sit had til de lyse guder.

Når man kunne udtale sig så ugenert, kom det af, at Baggesen legaliserede kritikken ved at tilstå, at der kunne være noget om snakken: den evigt stræbende kan jo ikke falde til ro i harmonisk selvtilfredshed. Baggesen kan tale om sit »forhadte Selv«⁷ – et udtryk, der vanskeligt kunne falde Oehlenschläger i pennen.

Et sted i »Labyrinthen« tilstår han, at den evigt brændende lyst til at elskes hos ham ingen grænser har. Den er kilden til alle hans handlinger, ord, bevægelser, indtil de mindste miner og gebærder.⁸

Man crindres om Ewald. Men slutningen peger andetsteds hen.

Idet han fremhæver »den Evne han har til at være homogen med Alt, hvad der omgiver ham«, hvoraf følger, at »alle lide ham«, synes man, at han også taler om en anden – og hvem anden end Poul Møllers krøllede Frits? Om ham hedder det i novellen med ord af samme indhold og næsten samme tonefald: »Hans Karakter er omskrevet af en saa elastisk Ring, at den bestandig omformes efter den Kres, han befinder sig i (. . .) En saa vokslødt Yngling bliver altid elsket, hvor han træder frem«.⁹

Med Frits har Poul Møller skildret en Baggesennatur, men uden at fordømme den. Hvordan er han kommet til det emne? Og hvorpå beror den sympati og forståelse, han skænker Frits, men nægtede Baggesen?

4.°

Maximen: »Løgn er den Poesi, som ej kommer af Livet« må også gælde hovedværket – studenternovellen.

Hauchs meddelelse af, at ideen hører hjemme i tiden før Kinarejsen,¹⁰ fører os til Tyltvestridens dage. Tager man dernæst i betragtning, at novellen efter sin hovedinteresse er et stykke analytisk personlighedspsykologi, bliver det naturligt at forstå den som udsprunget af forfatterens medleven i Baggesen-Oehlenschlägerfejden i dens egenskab af strid om personlighedens væsen og værd.

Men da vejen fra idé til resultat blev lang og en smule bugtet, kan

man ikke fra den endelige form slutte tilbage til digterens sindstilstand og intentioner i tiden for ideens fødsel. Muligheden af et rolige tilbageblik med ændret forståelse af sig selv og andre kan ikke udelukkes – heller ikke den mulighed, at Frits er en hemmelig afbigt over for Baggesen.

Poul Møllers idé er knyttet til det statiske og kun frugtbar, så længe han forbliver inden for det.

Så fremtrædende Frits end blev i kompositionen, er det dog ikke specielt ham, det gælder. Novellen har ingen hovedperson, men en hovedsag: *interfunktionen inden for en gruppe*, d. v. s. den kunstneriske demonstration af, hvorledes en række mennesker som medlemmer af en gruppe kommer til at påvirke hinanden i krydsvirkning, hvorved de får deres personlighed udpræget og kommer til at opleve sig selv og andre stærkere, end de ville have gjort uden for gruppen. Kollektiviteten er personlighedens moderskød, gruppen er sandheden!

Ved hjælp af brevet og den mundtlige rapport kan også det fjerne-
restående og mere tilfældige føjes ind som momenter i kærnegruppen som genstande for dens bedømmelse og drøftelse og interfunktionen udstrækkes til gruppens yderside og grænse. Fritses forhold til de unge piger og disses indbyrdes relation opviser samme interfunktion som inden for gruppen i snævrere forstand.

Fænomenet *gruppe* havde for Poul Møller en ganske særlig betydning, der næppe har været kendt før i vor historie og næppe heller er gentaget siden. Man blev først *hel* ved at komme ind i gruppen.

I sin fremstilling af filosofiens historie skriver han under omtalen af Heraklit:¹¹ »I sin isolerede Tilstand er Mennesket at ligne ved et slukket Kul, men naar det kommer i Berøring med den almindelige Ild, da tændes det igjen«. Hvad enten udtalelsen er Heraklits, forfatterens eller tredjemands, er den dækkende for Poul Møller selv. Kun i fællesskabet kan du brænde, og kun når du brænder, er du den, du *er*!

Kun i gruppens almindelige ild af samtale og drøftelse var Poul Møller sig selv og lykkelig. Da karrieren tvang ham ud, gik glansen af ham som af kastanjen, når den er faldet ud af skallen. Familielivet kunne næppe erstatte ham det tabte, hvor højt han end priser det. Og det er et talende vidnesbyrd, at han på sit dødsleje ønskede at få dem at se, som han havde levet sin ungdom sammen med.¹² For ham blev integrationen i livet uden for Regensens røde mure den nødvendighed, man vel anerkender, men går ind i med et suk.

Novellen fører ikke til viden om, hvad personligheden er eller bør være: der er ingen forkyndelse i den. Det eneste, vi får at vide, er, at hvordan personligheden end er beskaffen, er den altid noget begrænset: selv den rigest udrustede må nøjes med at være et enkelt element i interfunktionens sam- og modvirken. Det var ud fra det forhold, at Niels Bohr fandt novellen velegnet som illustration af begrebet komplementaritet.

Med al interfungerende krydsbevægelse hører Poul Møllers gruppe dog hjemme i det stationære. Udviklingsmuligheden udebliver og kan ikke tilføjes.

Man har spekuleret på, hvordan det ville være gået Frits, hvis digteren havde fået novellen gjort færdig.

Sådanne spekulationer er formentlig overflødige: der *var* ikke mere at sige, han *var* færdig. Måske har han troet, at vandremotivet kunne føre til en udviklingsroman. Men just som han har sat pen til papiret for at gå videre: »Men De hører jo slet ikke . . .«, går han i stå som en bil, der er kørt tom for benzin. Her gælder Aage Henriksens bemærkning: »Mon man ikke om fragmenter, som af deres forfattere overleveres i mange arbejdsdygtige år, bør mene, at de er færdige og afsluttede som fragmenter?«¹³

Det er novellens struktur som interfunktion, der forhindrer tilføjjelsen af udvikling: alle må forblive i det væsen, de har som interfungerende.

I det sociologiske foredrag om lediggængerne møder Poul Møller de vanskeligheder, han ville være stødt på, hvis han havde forsøgt at føje udvikling til Frits. Da hensigten er at vise, hvorledes den offentlige mening bliver til, rejser foredraget samfundsrelevante problemer, som novellen ikke kender, men som foredragsholderen må se at klare – og ikke kan klare uden at ophæve sine lediggængere som lediggængere efter definitionen ved enten at gøre dem til det godes medarbejdere lige fra begyndelsen eller også stemple dem som uforbederlige undermålere, et korps af stiv ungdomsforstokkethed.

Da han her i foredraget må have samfundslivet bragt i ret spor og gænge, kan han ikke fastholde sine livlige unge mennesker i den instrumentale upersonlighed, som han har gjort sig så megen – og så heldig – umage for at skildre. Der er ingen vej udenom: de må integreres i det almene, og følgelig tvinges han til sidst til at anerkende nødvendigheden af udvikling.

Det sker på næstsidste side med denne tilsyneladende så simple

sætning: »Paa disse Forløbere følge de dygtige Mænd, der kun forfægte deres sande og velbetænkte Overbevisning«. ¹⁴ Men det er en gåde, hvad meningen egentlig er, thi hvad betyder *følge*? Er det tidsfølge eller rangfølge – for slet ikke at tale om de urimeligheder, der ville fremkomme, hvis det skulle være begge dele samtidig? Er Frits selv blevet kontorchef, eller bliver han taget ordentlig i skole af en kontorchef?

Hvis meningen er, at lediggængerne med tiden bliver dygtige mænd, bliver den foregående skildring misvisende ved at have fortiet et væsentligt forhold – nemlig at lediggængerne var dygtigheder i svøb, lovende unge mennesker med kvaliteter i sig, andet og mere end passive instrumenter for en tidens fordring af uforklarlig herkomst.

Er det derimod meningen, at de dygtige mænd følger efter lediggængerne som en intellektuelt og moralsk højere rangklasse følger efter en lavere og samtidigt eksisterende, får lediggængeriet – hvis vi ikke skal svinge tilbage til den første mulighed – karakter af afstumpethed, stupiditet og forstokkethed, hvad der heller ikke stemmer med den foregående skildring af det raske jægerkorps som levende og opvakte unge mennesker.

Modsigelserne kommer af, at Poul Møller gennem hele det foregående har fastholdt sine lediggængere i en statisk interfunktion, der udpræger deres væsen, men ikke forandrer det. De må – siger han – »for at spille den Rolle, der er dem bestemt på Jorden, nødvendigvis have den Beskaffenhed, de have«. ¹⁵ Begrebet *rolle* er interfunktionens princip, og det tillader ikke, at man falder ud af den ved at udvikle sig.

Den tilsvarende modsigelse findes ikke i novellen, fordi den forbliver i det stationære.

Som enkelt facet inden for gruppens system af blinkflader er Frits fast og afsluttet i det impulsive væsen, der er *hans* funktion inden for helheden. I novellens verden er han ikke til som råmateriale til den modne mand. Han er til for at være den, han er, impulsiv o. s. v., han er til for at belyse andre og genbelyses af dem i et stationært korrespondanceforhold. Der er heller ikke mere grund til at spørge om, hvad der siden blev af ham, end til at spørge om, hvad der blev af de andre. Lykkedes det Licentiaten at komme ud af refleksionen? Kom Bertel til at opleve verden rigere, end den jyske nøgternhed tillod?

Poul Møller har i denne novelle ikke interesseret sig for *stræben*,

men for *tilstand*. Når han standsede midt i en sætning, har det været ud fra en artistisk fornemmelse af, at værkets ræson nu var fyldestgjort: en fortsættelse ville blive enten gentagelse eller brud på sammenhængen.

Men et kunstværks iboende lov er ikke livslov for ophavsmanden. For hans eget vedkommende lykkedes det at føje stræben til tilstand i utvungen forbindelse.

5.°

Frits er en studie i en Baggesennatur, men deraf følger ikke, at der er identitet. Medens den fiktive figur forholder sig sorgløst til sin mangel på fasthed, følte Baggesen den som en brist, der gav dårlig samvittighed.

Frits fandt sin dommer i Jyske Bertel – Baggesen sin i Goethe.

Medens alle andre dannelsesrejsende i datidens kulturelle fællesmarked først anså sig for fuldkomne, når de havde mødt Goethe, skyede Baggesen ham. Han *havde* været i Weimar, men mod sædvane fortæller han intet om mødet med notabiliteten – kun, at det har fundet sted.¹⁶ I 1797 undgik han Zürich, fordi han vidste, at Goethe var der (»... for at sige Sandheden, frygtede jeg at træffe Goethe«).¹⁷ Allerede i 1793 hedder det i rejsedagbogen: »Meine Teufel sind Göthen«,¹⁸ og i 1808 får vi forklaringen: han fortæller Goethes søn August, at han over for faderen – olympieren i Weimar – »bebt dem Richter«. ¹⁹ Han har været angst for, at han ikke kunne præstere den kerne i sjælen, man kalder personlighed – og som alle har respekt for som for anden fast ejendom.

Man ventede noget sluttet og afrundet – og han var en stjernetåge. Kuglen har et centrum: har tågen også?

I personlighedsspørgsmålet drejer det sig om forholdet mellem grundakkordens to elementer. Alle løsninger medtager dem begge, men skilles i afgørelsen af, på hvilket man skal lægge hovedvægten. Principielt fremkommer der derved en simpel skematisering, en livsanskuelse lilles lille tabel, men den bliver til liv, så snart den drages ind i eksistensen: det ser man af Poul Møllers knyttede næve.

Baggesen måtte naturligvis lægge akcenten på *stræben*.

Som forløsning af sin tanke søgte han efter et symbol – et »evigt Sindbillede«, som han sagde. Han kunne have brugt den kinesiske

Tao-figur med dens sammenslyngning af dobbeltheden til enhed. Men den kendte han ikke, og da plastisk evne var ham nægtet, måtte han nøjes med den magre forestilling om en vandret linje, der skæres af en lodret. Betydningen af det derved fremkommende kors forklarer han således i et brev til en søn 1816: »Hav *Korset* uophørligen for Øie, ikke *Korset* paa Golgatha, som blot er et Derivatum blandt utallige andre, men *Korset* i Naturen, *Korset* i dit og ethvert eksisterende Væsen! Sky Ensidighed, som fører til Vanvid, og er det allerede i ethvert kun paa een Linie bygget System«,²⁰

Alsidighed kan ikke fastholdes og fæstnes, men stræben efter den kan dog være sjælens grundholdning, dens faste form gennem alle omskiftelser. »Alt har jeg omvexlet og forandret undtagen mit Væsens inderste, Kjærligheden til det Evige«, udbryder han i 1807 i en bekendelsessammenhæng.²¹ I den stjernetåge, som hed Baggesen, var der en kerne: den kærlighed til det evige, som er ét med evig stræben.

Hans modstandere fandt på deres vis også en smuk løsning, men med akcenten på det modsatte element og som følge deraf uden den tilsætning af et »over evne«, som hæfter ved Baggesens. Ud fra andre forudsætninger end hans fik deres løsning et udtalt borgerligt præg.

6.°

En simpel metode til forståelse består i at lytte til den særlige klang i temaordet for den yngre generations idealisme: ordet *dygtig*. Skønt det bruges på en meget markant måde, har *Ordbog over det danske Sprog* ikke medtaget et eneste af de herhenhørende eksempler. Grunden kunne tænkes at være, at man trods alt har fundet brugen for speciel og partipræget, idet ordet jo er som et emblem i knaphullet på Oehlenschlägersidens folk.

Når P. O. Brøndsted i 1807 skriver følgende: »Hver dygtig Natur stræbe ærligen paa sin Vei at komme til Erkjendelse og leve sit eget skønne Liv uden at see til Høire og Venstre ...«,²² er det klart, at *dygtig* her betyder noget andet, end når man taler om en dygtig skomager, eller en dygtig dreng i klassen. Efter sammenhængen går det ikke på enkelte evner, men på en eksistensform som totalitet, og det er det nye og særlige. Men også ord har deres skæbne! Et halvt århundrede senere er det friske ord blevet vissent i Niels Lyhnes skil-

dring af sine juleaftener hos en familie, hvor han tror at være i vejen med sin ateisme: » . . . ikke saadan, at de generede sig, det var de alt for dygtige til, men det berørte dem uroligt at have En siddende o. s. v. . . .«. ²³ Her består dygtigheden blot i dannet overholdelse af konvensen.

Med den nye klang høres det hos Oehlenschläger i en polemisk artikel fra 1808: »Det bør være en alvorlig Bestræbelse for enhver Natur, der føler nogen Dygtighed, i vore Dage at bringe een Tone, een Holdning, et organisk positivt Værk frem, istedetfor, selv bestandig vaklende, at spøge og spøges med af Øieblikket, troer jeg«. ²⁴ Den antibaggesenske tone er umiskendelig: ingen ville falde på at kalde Baggesen en dygtig natur – han selv næppe heller.

I forordet til »Gabrielis« er Mynster forvisset om, at det dog er en dygtig tilværelse, der vil udvikle sig af denne forvirring. ²⁵ Og Gabrielis siger om Goethe: »Gud give mig hans ligelige Mod og dygtige Kraft i Lykke og Smerte«. ²⁶

Poul Møllers mandsideal har navnet den dygtige karl. – »Hvo kan forarges ved, at en dygtig Karl med aaben Interesse for alle kraftige Ytringer saa vel af Alvor som af komisk Lune, heller ikke forsmaar o. s. v. . . .«. ²⁷ – Eller: »Det Ideal, et dygtigt Mandfolk danner sig efter, er af stort, men løst Omrids. Derimod søger den ydmyge Kvinde o. s. v. . . .«. ²⁸ – I anmeldelsen af »Extremerne« gøres »en sund og dygtig Tilværelse« til forudgriben af den evige salighed.

Dygtighed er en etisk bestemmelse. Ikke desto mindre anvender Poul Møller den ved klassificeringen af digterværker: »Alle dygtige Digterværker i vor Tid, om de end kommer nok saa forklædte frem, have deres Rod i Forfatterens eget Levned«. ²⁹ I en strøtanke tales der om »Goethe og andre af vor Samtids dygtige«. ³⁰

Til sidst det måske mest talende eksempel: Hauchs indtryk af den døende Poul Møller. ³¹ Han skriver: »I de sidste Dage af hans Liv saae jeg ham flere Gange og mener i det blege Ansigt at have gjenfundet Udtrykket for al hans gamle Dygtighed og endnu noget mere. Mod, Haab, kjæk og mandig Bestemthed til at bære, hvad der skulde bæres, Hjertensgodhed og en besynderlig, ja næsten forklaret Mildhed laa i hans Blik«.

Hauch samler Poul Møllers væsen i begrebet dygtighed, hvorefter han udmønter dets indhold i en række konkrete egenskaber, der klinger over i det kristelige: hjertensgodhed, forklaret mildhed.

Men det er vistnok bedre at holde sig til rent abstrakte bestem-

melser, der lader pladsen åben for virkelighedens mangfoldighed af muligheder og kombinationer, og blot definere dygtigheden som *aktivitet, udsprunget af den faste kerne, man kalder personlighed*. Idet man gjorde det faste til forudsætning, tog man sit stade i grundakordens element af tilstand og afledte stræben som en funktion af den, kvalitativt bestemt af den. Diffus stræben er forkastelig, medens stræben, der udgår fra sjælens faste kerne og bestemmes af den, bliver dygtig. Med en bestemmelse, der er mere abstrakt end ordet dygtighed, kan det samlede resultat af den her foreliggende fordeling af vægten mellem tilstand og stræben defineres som målrettet begrænsning, og det ville være let, men overflødigt at belægge den med kendte udtalelser af Goethe.

Når de unge læste disse linjer af deres danske mester og forbillede: »Livets Lampe højt skal brænde med en rolig, liflig Glans«,³² har de deri fundet et synligt symbol på den livsholdning, der blev deres ideal: hvor skønt, om man kunne leve og virke, altså *brænde*, men med en *rolig, liflig glans*! Angreb på den, der havde skænket dem dette symbol, blev det samme som angreb på grundlaget for deres åndelige liv.

Med bestemmelsen af dygtighedsidealets indhold er der formentlig nu vundet en tilfredsstillende forståelse af, hvad Poul Møller knyttede næven for og imod. Han måtte i Baggeseen se sin egen livsforms argeste fjende, den diffuse opløsthed, den skinbarlige legemliggørelse af det uetiske.

En sådan Loke skylder man intet hensyn – ham kan man kun stikke knytnæven op i det koparrede fjæs. *Habeat!*

7.°

Pressionen i den knyttede næves tegn – måske særlig Peder Hjorts plagiatbeskyldning – førte til modstanderens ostrakisering. Baggeseen kom til at opleve gruppen udefra, d. v. s. som klike. Allerede i 1806 fandt han, at det hjemlige litteraturvæsen »i de sidste Tider var blevet, hvad man kalder et sluttet Selskab«.³³

Har Poul Møller fortrudt sin medvirken? Han var jo ikke alene vor første ungdomsoprører, men også vor første bekæmper af samme oprør. Den formation i samfundslivet, som han engang i harmløs teaterstil havde opfattet som et letsindigt jægerkor, kom han siden til at se som organ for destruktiv aggression: »De smaa Kannibaler med blodige Fingre – kun danse, naar Oprørspiberne skingre«.³⁴

Poul Møllers kamp mod affektationen har som princip, at man skal være den, man *er* – altså et rent formelt princip. Men som Paludan-Müllers tilsvarende at-være-filosofi underforstår den alligevel bestandig, at det, man *er*, kun kan være noget anerkendt godt. Hans lediggængere bringes vel i forbindelse med blodtørstige sentenser, men det antages også for givet, at de umuligt kan mene dem bogstaveligt,³⁵ ligesom tidens herolder med stormhattene på til sidst falder ud som en flok danske studenter efter novellens opskrift, sammenholdt af udsigten til skovtur og sold.³⁶ Og i kraft af samme bestandige underforståelse medtager Adams moder ikke noget eksempel fra rovdynrens verden. Man kunne til hendes brug konstruere et af den slags, som hun burde have taget med: »At sønderrive lam, af blod sig nære – det, Adam, kalder tigreren at være!« Men den konsekvens lå endnu langt på den anden side af præstens have!

Hvis Poul Møller har fortrudt, betyder det, at han er kommet til en rummeligere forståelse af personlighedsbegrebet. Men *om* han har fortrudt, kan ikke afgøres: her kan kun være tale om indicier.

I hans egen natur var der noget, der stred mod dygtighedens målrettede begrænsning og mindede om Baggesen, hos hvem man kaldte det mangel på sammenhæng og opløsthed.

At leve var for Poul Møller at gå helt op i den øjeblikkelige stemning i glemsel af foregående øjeblikke og uden tanke på kommende, og en kreds af medstuderende uden embede bød jo den allerbedste mulighed for denne art fyldestgørelse af sjælens og kroppens trang. Som musikalsk middel til opgåen i stemningen brugte han at lade en og anden visestump være det stadigtlydende refræn til øjeblikkets dagsorden – som det »Vi, vi, vi skal min Salighed . . .«, der var akkompagnement til hans knytnæve.³⁷

Denne cjenommelighed gør sin mand til strøtankernes mand – og fragmenternes. Han taler selv om »de uendelige, for hvem Livet kommer og gaar«³⁸ og tror vistnok at have sagt noget fint om en fin type. Men psykologisk kan denne kommen og gåen ses som mangel på sammenhæng, mangel på udholdenhed i tvilens og mismodets øjeblikke: det er mindre dygtighed end det er det, der hos Baggesen kaldtes opløsthed.

Ad den vej fremkommer også modsigelsen i form af mangel på lyst til at sammenholde de skiftende, men hvert for sig stærke og indholdsrige øjeblikke: strøtænkeren, der lever i det momentane, kommer til at modsige afhandlingsforfatteren, som må stræbe ud over det, og

afhandlingsforfatteren modsiger sig selv, forsåvidt som hans natur er strøtankekerens. Men da der mere er tale om skiftende stemning end just skiftende tanke, kunne man opfatte modsigelsen musikalsk: hans kåde strøtankereplik à la Heine til frk. Julle om indretningen af det hinsidige³⁹ er en *scherzo* til udødelighedsafhandlingens *andante religioso*.

Poul Møller var ofte ulogisk, men altid sanddru – og derfor altid tiltrækkende. Tværs gennem hans meninger – om gruppen, kollektiviteten, traditionen som sandhedskriterium – har Kierkegaard kun set og elsket manden og mennesket Poul Møller. Han blev professor i filosofi, og det solide i hans sprogegne passer sig vel for en professor, men er organ for et kunstner temperament.

Ifølge Heibergs vidnesbyrd i »Flyvende Post«⁴⁰ fortrød Tylvtén. Og når Peder Hjort – gruppens hårdeste dreng – kunne fortryde, så kunne de alle og måtte vel også. Den Peder Hjort, der havde kaldt Baggesen et skadeligt ukrudt, uværdig til at bære navn af dansk digter,⁴¹ giver ham i 1862 følgende skudsmål i sine »Kritiske Bidrag til nyere dansk Tænkemaades og Dannelses Historie«:⁴²

Baggesen er et af de psykologisk interessanteste Fænomener i vor hele Dannelses Historie, en af de allermærkeligste danske Personligheder. Hans Livstræ har i ædle Øjeblikke skudt de fineste, sødeste Poesiens Blomster. Som litterær Bekriger er han en aandrig Repræsentant for et Gjæringsstof, der i mer eller mindre Grad tidt formodentlig vil tiltrænges under dansk Poesis Udvikling og Klaring.

En følelse af noget misligt i at løfte hånd mod denne mand i absolut fordømmelse må da også have gjort sig gældende hos de velbegavede og velfølede unge mennesker i aktionens øjeblikke, men dunkelt og velsagtens overdøvet af gruppesammenholdets røst. Interfunktionen er dialektisk: den kan også gøre dig ringere, end du er uden for den.

Som et forbud om Nietzsche fik Tylvtén for øvrigt et anfald af at-være-filosofiens aldrig udtalte tigerstandpunkt. Hakon Jarls proklamation af den medfødte drift og kraft som dådens tilstrækkelige og eneste grund var – siger Vilh. Andersen – »Poul Møllers Tro som ung Student. Det er Tylvténs Livmelodi, Ungdommens Sejrssang«.⁴³ Efter kejserkroningen kunne Baggesen i Napoleon kun se det farlige og monstrøse magtmenneske.⁴⁴

Om Poul Møllers eget senere syn på sin rolle som fører for Tylvten foreligger der ikke andre vidnesbyrd end F. C. Olsens meddelelse af, at han anså det hele for et ungdomsstykke.⁴⁵ Det mildt overbærende i betegnelsen fører i hvert fald ikke i retning af bedrift, man er ubetinget stolt af.

Et indirekte vidnesbyrd kan man vistnok finde i et brev fra Christianiatiden,⁴⁶ hvor han overrasker ved at tale om et *demagogisk* element i sin karakter. Det siges nu at have undergået en betydelig reduktion, og da ordet bruges i forbindelse med en efterfølgende bemærkning om, hvorledes han ser »et demagogisk Uvæsen« skyde frem i det unge norske demokrati, er det klart, at nævnelsen af samme element i hans egen karakter indeholder en selvkritik, og da kun Tylvtestriden havde givet ham lejlighed til offentlig optræden med mulighed for demagogi, må brevbemærkningens selvkritik antages at indeholde en fortrydelse af netop denne optræden.

En bestyrkelse af hypotesen om fortrydelse kan dernæst findes i det påfaldende faktum, at brevvekslingen under Kinarejsen mellem den bortdragne og vennerne derhjemme ikke med et eneste ord berører fejden og deres fælles deltagelse i den – ingen forespørgsel om, hvorledes landet nu ligger, ingen meddelelse deraf og heller ikke fra nogen af siderne det søde: »Kan du huske . . .?« Hvis de efter deres egen mening havde øvet et anseeligt storværk, ved hvilket de tilmed efter sommes opfattelse havde sat deres fremtid på spil,⁴⁷ måtte man dog på en eller anden måde vente genspejling af dette højdepunkt, allusion dertil – men alt forbigås i fuldkommen tavshed.

Endelig kunne man uden holdepunkt i noget dokument vove den formodning, at der blandt Poul Møllers motiver til Kinarejsen *også* var en fortrydelse af det råderum, han på den hjemlige scene havde givet det demagogiske element i sig: under de forhold kunne en midlertidig bortfjernelse være kærkommen!

Hvis det anførte kan gælde som indicier, kan man så af deres sum slutte, at novellens Frits er forfatterens hemmelige afbigt over for Baggesen?

Før man slutter noget, må man erindre, at selv om forfatteren aldrig havde kendt nogen Baggesen, ville hans novelles struktur som interfunktion have tvunget ham til at opfinde en natur som Baggesens, og til den opfindelse kunne han hente stof i sit eget væsen.

Da den store personlighedsdebat drejede sig om hinanden supplerende modsætninger, som enhver bar i sig, måtte tiden medføre for-

soning. Medens den stod på, var den vidnesbyrd om, at mennesker strides hæftigst om det, de er enige om.

I debatten havde man bestandig bebrejdet Baggesen hans lighed med kamæleonen – en egenskab, han vedkender sig, men bestemmer som sin evne til at være »homogen med alt«.

Hvad der kan siges med sandhed, må da blive, at i novellen er Poul Møller på sin side nået til at forstå en sådan natur (ordet *kamæleon* bruges om Frits)⁴⁸ og til at sympatisere med den i overbevisningen om, at sådanne væsener også må gives og har deres berettigelse i totaliteten. Dette virker som en afbigt – men det kan ikke afgøres, om det er det.

NOTER

Angående enkeltheder i den store litterære fejde står forfatteren på næsten alle punkter i gæld til *Kr. Arentzens* fortjenstfulde værk »Baggesen og Oehlen-schläger«, I–VIII, 1870–78. Henvisningerne til det anføres kun med bind og sidetal.

Andre forkortelser er følgende: *Vilh. A.* = Vilh. Andersen: Poul Møller, 3. udg., 1944, *Skr. i Udv.* = Poul Møller: Skrifter i Udvalg. Udg. af Vilh. Andersen, I–II, 1930, *Efterladte Skr.* = Efterladte Skrifter af Poul Møller, 3. udg., 1855 (med F. C. Olsens biografi i bd. 6).

1) Vilh. A., s. 25 – 2) V, s. 93 – 3) Vilh. A. s. 61 – 4) Vilh. A. s. 56 – 5) III, s. 97 – 6) Poet. Skr. v. Liebenberg, bd. 20, 1860, s. 52 – 7) V, s. 108 – 8) I, s. 65–66 – 9) Skr. i Udv., I, s. 298 – 10) Vilh. A., s. 190–91.

11) Efterladte Skr., bd. 4, 37–38 – 12) Vilh. A., s. 384 – 13) »Den Rejsende«, 1961, s. 208 – 14) Skr. i Udv., II, s. 125 – 15) Skr. i Udv., II, s. 116 – 16) I, s. 110 – 17) I, s. 113 – 18) I, s. 107 – 19) III, s. 184 – 20) V, s. 51.

21) II, s. 332 – 22) II, motto til forordet. – 23) Niels Lyhne, 2. udg., 1893, s. 146 – 24) III, s. 31 – 25) Gabriellis' Breve, udg. af Poul Tuxen, 1927, s. 9 – 26) Samme, s. 28 – 27) Skr. i Udv., II, s. 260 – 28) Samme, s. 263 – 29) Samme, s. 85 – 30) Samme, s. 312.

31) Efterladte Skr., bd. 6, s. 159 – 32) Aladdin, 5. akt, sidste optr. – 33) V, s. 207 – 34) Skr. i Udv., I, s. 95 – 35) Samme, s. 121 – 36) Samme, s. 123 – 37) Vilh. A., s. 25 – 38) Skr. i Udv., II, s. 286 – 39) Samme, s. 349 – 40) Prosaiske Skr., bd. 3, s. 148–49.

41) VI, s. 59 – 42) VIII, som motto – 43) Vilh. A., s. 65 – 44) I, s. 172 – 45) Efterladte Skr., bd. 6, s. 34 – 46) Samme, s. 140 – 47) Samme, s. 48–49 – 48) Skr. i Udv., I, s. 257.

J. P. Jacobsens »Pesten i Bergamo«

Af HENRIK LETH PEDERSEN

Indledning

Pesten i Bergamo – skrevet i 1881 og offentliggjort i *Mogens og andre Noveller* 1882 – hører til blandt de tre sidste værker J. P. Jacobsen nåede at fuldføre; de to andre er *Fra Skitsebogen* og *Fru Fønss* (jfr. Borups indledning, III s. XXV). Ligesom *Fru Fønss* er *Pesten i Bergamo* i almindelighed blevet højt værdsat af Jacobsen-læsere; men alligevel kan man ikke sige at forskningen har ydet dem den opmærksomhed de burde tilkomme.

I sit essay om J. P. Jacobsen fra 1906 mener Vilhelm Andersen »at netop hans sidste Arbejder, »Pesten i Bergamo« og »Fru Fønss«, har den reneste Stil« (*Litteraturbilleder* 155). Førstnævnte omtaler han senere, i sin *Illustreret dansk Litteraturhistorie*, som Jacobsens »ypperste Stilværk«, hvori »han [driver] Kræfterne i sin historiske Kunst til det yderste« (VA 222). Tilslutter man sig Vilhelm Andersens vurdering af *Pesten i Bergamo* (og det mener jeg der er god grund til at gøre), kan man næppe forundres over at Paul V. Rubow har valgt at gå uden om novellen i *Saga og Pastiche*, hvor han tager det sproglige og stilistiske »perlestikkeri« i *Marie Grubbe* op til en kritisk sproghistorisk behandling. Rubow ville jo, ud fra et slet skjult ønske om at pille ved den glorie der havde stået om forfatteren siden de glade gennembrudsdage, koge Jacobsen ned til at være »en Lyriker«, der hverken som stilist eller som psykolog havde gjort sig fortjent til »at staa blandt de Ypperste« (jfr. Rubow, *J. P. Jacobsen* 154); det var åbenbart hertil de kritiske sproglige analyser i *Saga og Pastiche* skulle tjene. Siden påtog Frederik Nielsen sig i sin disputats, *J. P. Jacobsen – digteren og mennesket*, den anden del af Rubows program, nemlig at bevise at Jacobsens menneskeskildring er »usikker«(9). Det kan ikke benægtes at Frederik Nielsens »algolagniker-teori« rammer centrale temaer hos Jacobsen. Imidlertid mener jeg, i modsætning til Frederik Nielsen, ikke at Jacobsens »algolagnisme« er en nødvendig nøgle til forståelse af *Pesten i Bergamo* (specielt naturligvis flagellant-scenerne), og jeg vil derfor i det følgende se bort fra denne teori.

Mens *Fru Marie Grubbe* er en historisk roman hvis pastiche især

ligger i gengivelsen af replikker, breve o. lign., forsøger *Pesten i Bergamo* at efterligne middelalderens opbyggelseslitteratur, dvs. moraliserende krøniker og legender. Novellens særpræg – og dens kup – er den naivt moraliserende fortæller, hvis beretning begynder lige så meningsfuldt (i overensstemmelse med kristen opbyggelse) som den slutter gådefuldt (munkens præken der ophæver kristendommen ved at fornægte den afsluttende del af passionen, den forgæves bøn og flagellanternes ukommenterede forsvinden).

Den følgende behandling af novellen falder i fire afsnit. Det første skal, med støtte i Rubows *Saga og Pastiche*, vise hvordan Jacobsen gennem sproget har søgt at give sin fortælling et, om ikke middelalderligt, så dog gammeldags præg. Det andet vil i bredere forstand karakterisere stilens særtræk. Det tredje vil gøre rede for fortælleteknikken, dvs. bestemme fortælleren i forhold til det der fortælles. Og endelig i det sidste og mest omfattende, skal jeg – med korte sideblik til det øvrige forfatterskab og til Jacobsen-forskningen – forsøge at skildre novellens tematik.

Den sproglige pastiche

Novellen rummer nogle få eksempler på arkaiserende *orddannelse*. Dels i substantiverne: gammeldags brug af afledningsendelsen, *-hed*, i »Forkerthed« (III, 235), »Brogethed« (III, 239 – jfr. PVR 186), og forældede bindeled i sammensætningerne, »Galenskab« (III, 234 – forekommer også i moderne form, 242), »Spydestik« (III, 236 – jfr. PVR 187). Dels i verberne, hvor der af og til optræder uægte sammensatte hvor moderne sprog har ægte sammensatte: »der er en Ildregn malet af paa deres røde Faner« (III, 237), »havde løst sit hvide Forklæde af« (III, 239 – jfr. PVR 188).

Med hensyn til *syntaks* er billedet straks mere broget. Følgende bemærkes (idet jeg følger Rubows systematiske opstilling, PVR 180–86, og udfylder hvor *Pesten i Bergamo* giver anledning til det): 1) omskrevet genitiv: »Og der er Blod paa alle de Svøber af deres« (III 238 – formentlig individuel dannelse; konstruktionen vil normalt kræve indskrænkende bestemmelse ved siden af den omskrevne genitivform, fx: alle de svøber af deres der var blod på). 2) genus: »over Lande« (III, 240), »hobetals« (III, 243 – begge forældede). 3) ho-

vedsætning med *jo* i betydningen nægtende relativ egenskabssætning: »for der var ikke den Vej, de jo vendte sig hen i deres Forkerthed« (III, 235 – gammeldags, bogligt). 4) hensigtssætning indledt med *at*: »der blev tændt store Baal af Ild paa Torve og Pladser, at den sunde Røg kunde drive gennem Gaderne« (III, 234, forekommer hyppigt – gammeldags). 5) *at* genoptagende betingelseskonjunktionen *blot* (= *hvis blot*): »med Vellyst vilde de knuses under hans Hæl, blot han vilde triumfere, og at Forfærdelse og Fortvivelse og Anger . . . maatte komme til at skringe ud ad alle disse ugudelige Munde« (III, 240 f – der kan være tale om en efterligning af fransk *que* genoptagende *si*; under alle omstændigheder hører konstruktionen næppe hjemme i det 19. århundredes normalprosa). 6) inversion ved infinitiv plus adverbialt led: »paa hans Kors at ligge« (III, 244 – bogligt og gammeldags). 7) ligefrem ordstilling i hovedsætning efter betingelsesbisætning: »og hændte det en Stakkel, at han faldt om paa Gaden . . . der var ikke en Dør, der aabnede sig for ham« (III, 236, forekommer flere gange – poetisk og højtideligt). 8) hovedsætningsordstilling i bisætning: »Da . . . saa Guds højbjærne Søn de var ikke Frelse værd« (III, 244 – muligvis påvirkning fra tidligere tiders friere ordstilling, men træffes iøvrigt endnu i talesproget i det 19. århundrede, jfr. PVR 22).

Ordforrådet har følgende udprægede akaismer: »*Kjortel*« (III, 244), »*Misdæder*« (III, 243 f), »*Regimente*« (III, 234), »*Tubers Klang*« (III, 234), »*Unze*« (III, 243). Desuden nogle ord og udtryk som allerede på Jacobsens tid må være opfattet som hørende til arkaiserende højtideligt eller poetisk sprog: »*avledes* der en kvælende Stank« (III, 236), »naar Solen gik i *Bjerge*« (III, 234), »en *iblandt* de Fremmede« (III, 242), »stønnede af *Kvide*« (III, 240), »*overantvordes* til Pine« (III, 244). (Jfr. *Ordbog over det danske Sprog I–XXVII* under de kursiverede ord).

Derudover kan det i forbindelse med den sproglige pastiche nævnes at Jacobsen et par gange vælger ord med »lokalkolorit«: »*Miserere*« (III, 237 – bøn der benyttes ved katolske bods- og passionsfester), »*Podesta*« (III, 234 – italiensk, Jacobsen giver selv oversættelsen: »*Podesta* eller *Borgmester*«), »*responderede*« (III, 240 – svare på menighedens vegne ved katolsk gudstjeneste, jfr. Borups note III, 344). (Teksten har iøvrigt også et par dialektord; sådanne mødes overalt i Jacobsens prosa, hvorfor de er uden interesse for nærværende undersøgelse – jfr. Peter Skautrup, *Det danske Sprogs Historie IV*, 196).

Stilen

Foruden ovenstående gammeldagsheder finder vi i *Pesten i Bergamo* en række stilelementer der peger tilbage i tiden, nemlig – som i *Fru Marie Grubbe* – til *barokken*. Mest iøjnefaldende er brugen af antitetiske og, især, tautologiske ordpar. Antitetisk: »aarle og silde«, »enkeltvis og i Optog«, »nu og evindelig«; tautologisk: »Orden og ret Regimente«, »i Enighed og Samdrægtighed«, »ordentlig og godt begravede«, »paa Torve og Pladser«, »under Basuners og Tubers Klang«; hertil kan også regnes: »store Baal af Ild« (alle eksempler fra novellens anden side, III, 234; Jacobsen er særlig veloplagt som barokimitator i indledningen). Et særkende ved den jacobsonske prosa i det hele taget, som den deler med barokstilen, er den overdrevne anvendelse af epitese. I den henseende er *Pesten i Bergamo* imidlertid utypisk – dog læser vi en passage som: »Og rundt omkring paa Stadens Ringmur sad der enkeltvis *underlige, store, udenlandske Fugle, langvejs fra, med rovlystne Næb og forventningsfuldt krummede Kløer*, og de sad og saa med deres *rolige, gridske Øjne* indover, som biede de kun paa, at den *ulykkelige By* skulde blive een stor Aadselkule«. (III, 236 – epiteterne til »Næb« og »Kløer« skulle egentlig have haft dobbelt kursivering . . .). Endelig genfinder vi, ikke mindst i flagellantmunkens tordenpræken, barokkens hang til »drastiske Udtryk og uforholdsmæssige Sammenligninger« (Rubow, PVR 178); f. eks.: »Om Helvede, talte han . . . om den ensomme Verden af Pine, hver af de Fordømte har at gjennevlide og at fylde med sine Skrig, Søer af Svovl var der, Marker af Skorpioner, Flammer, der lagde sig om ham, som en Kaabe den lægger sig . . .« osv. (III, 242 f – mere om denne præken nedenfor).

Vender vi os nu mod det religiøse, kan vi notere et par reminiscenser fra Biblen: »Idag ville vi æde, thi imorgen skulle vi dø!« (III, 235, Esajas 22, 13 – jfr. Borups note III, 344), og (i munkens præken) den nytestamentlige indledningsformular, »Men jeg siger Eder . . .« (III, 243). Men mere bemærkelsesværdig er hele fortællingens *moraliserende* anlæg, som har sit forbillede i naiv kristen opbyggelseslitteratur; typisk er f. eks. udmalingen af bergamensernes udskejelser: »Saa *utrolige* vare deres Gjerninger, saa *uhyre* deres *Forhærdelse*. Luften var *fuld af Bespottelse og Ugudelighed*, af *Fraadseres Stønnen* og *Drankeres Hyl*, og den *vilde Nat* var ikke *sortere af Uteerlighed* end deres Dage var det«. (III, 235).

I forlængelse af denne naive moraliseren ligger novellens anknætningspunkter til *folkelig fortællestil*. Syntaksen er i flere henseender talesprogsimiterende: Ledsætningsdybden er lav (kun to ledsætninger af 3. grad og ingen derofter, jfr. III, 241 og 244); stilen har med andre ord en høj grad af parataksi. Der forekommer et tilfælde af uklar syntaks: »og hvad der havde været af Orden og ret Regimente, det var som om Jorden havde slugt det og sendt det Værste istedet« (III, 234 – selvvrettelse i tankegangen: den indledende relativsætning skulle have været subjekt i hovedsætningen (f. eks. hvad der havde været af orden, det var blevet opslugt af jorden), hvilket forhindres af at den efterfølgende sammenligningssætning overtager subjektfunktionen). Endvidere er sætningsopbygningen domineret af bagvægt – et talesprogstræk. Læs f. eks. indledningen: »Der var Gammel-Bergamo oppe paa Toppen af et lavt Bjærg, i Hegn bag Mure og Porte, og der var det nye Bergamo nede ved Bjærgets Fod, aabent for alle Vinde«. (III, 233 – jfr. Ulla Albecks kommentar til fænomenet: »Man tror at Sætningen er færdig, men finder den fortsat« (UA 240); bemærk desuden den ulitterære indledningsformel *der var*). At det har ligget Jacobsen på sinde at nærme sig talesproget på dette punkt fremgår ved en sammenligning med et udkast til novellen, som Borup bringer i sine noter: »Det var paa ellefte Uge, de havde Pesten oppe i Gammel-Bergamo.

Den nye By dernede, hvor Pesten var begyndt, var længst forladt, mange var døde og de andre havde spredt sig i Flugt vidt udover Sletten, men de i Gammel-Bergamo kunde ikke flygte«. (III, 343).

Sluttelig bemærkes det at sætningsfølgen er stærkt præget af den folkelige parataksis korte forbindelsesord (*og, men, der, for, da* og *så*), og at den litterære parataksis forbindere samstemmende hermed er i fåtal (»Imidlertid«, III, 238 og 239, »og saaledes«, 240 – jfr. UA 226 f).

– Det »pindchuggeri« der her er foretaget, tilslører muligvis ved første øjekast mere end det åbenbarer. Imidlertid leverer det en forklaring på hvorfor *Pesten i Bergamo* fortjener at blive kaldt et ypperligt stilværk. Den ligger i den lykkelige brydning mellem stilens to tendenser: på den ene side arkaiseringen og barokindslagene og på den anden side den naive opbyggelse og elementerne af folkelig fortællestil. Den sidste tendens holder så at sige den første i ave, og derved bliver *Pesten i Bergamo* ikke alene langt mindre belastet af stilistiske forstyrrelser end sin nærmeste slægtning, *Fru Marie Grubbe*, men også,

med sin friskhed og lethed i gangarten, et særtilfælde inden for forfatterskabet. Denne ubesværethed i stilen viser sig i endnu en tendens: fortællingens *impressionisme*.

I sin generelle karakterisering af naturalismen har Sven Møller Kristensen især hæftet sig ved beskrivelsen: »det er på dette ene punkt, beskrivelsen, at naturalismen kommer nærmest til kravet om den neutrale, objektive fremstilling« (SMK 19); og J. P. Jacobsen er, som Ulla Albeck bemærker, en typisk beskriver (jfr. UA 258). Dette gælder blot ikke for *Pesten i Bergamo*, hvis stil ligger nærmere ved impressionismen end naturalismen; man ser færre af de lange jacobseneske passager med dvælende ophobning af iagttagelser, og fremstillingen er i det hele mere knap og livlig end ellers. Impressionismen er ikke mindst fremherskende i den dramatiske skildring af flagellanternes ankomst til Bergamo, som skal omtales nærmere nedenfor. Foreløbig vil jeg nøjes med at anføre et lille område: knapheden i farveangivelserne, der danner kontrast til forfatterskabets hyppige anvendelse af udpenslende sammensatte farveadjektiver. Jævnfør: »Brune, graa, sorte er deres Dragter, men Alle har de et rødt Mærke paa Brystet« (III, 237), og »men paa Byens røde Ringmur tegnede Skyggerne sig sort og skarpt af deres store Kors . . . Fjærnere blev Sangen; rødt glimted endnu et Banner eller to fra den nye Byes brandsorte Tomt, saa blev de borte i den lyse Slette« (III, 246 – et ord som »brandsorte« forråder sin forfatter; for fuldstændigheds skyld bør nogle få typiske »jacobsenismer« nævnes i denne sammenhæng; »lystrætte«, III, 237, »smertehærdede«, III, 242, »vanvidsfunklende«, III, 241, »vædeblindende«, III, 242). Denne stil beskrives udmærket med et par citater af Møller Kristensen der omtaler impressionismen: »Forfatterens *indtryk* af tingene bliver det konkrete holdepunkt« (SMK 20, Møller Kristensen understreger). »Den typiske impressionist vil gribe de få men væsentlige enkeltheder i situationen eller billedet og lade læseren selv udfylde helheden« (SMK 22).

Fortælleteknikken

Efter disse undersøgelser af *Pesten i Bergamo's* fortællestil bliver spørgsmålet: *hvem er det der fortæller?* – Og Jacobsen har omhyggeligt tilrettelagt sin novelle således at læseren ikke kommer til at mangle et svar.

Begivenhederne bliver, fra første færd, set fra Gammel-Bergamo: »En Dag brød Pesten ud *dernede i den nye By*« (III, 233). Synsvinklen anskueliggøres direkte i beskrivelsen af flagellanternes ankomst. Afsnittet begynder med synsindtrykket af optøget der nærmer sig ude over sletten, og det er næsten filmisk i sin opbygning. Først et totalbillede: »Taarnvægterne og andre Folk, der var tilvejrs paa høje Steder, kunde se et sælsomt Tog bugte sig fra Sletten ind igjennem den nye Byes Gader . . .« (III, 236); derefter ændres indstillingen til halvtotal i takt med optøgets bevægelse: »Alle har de et rødt Mærke paa Brystet. Et Kors er det da de kommer nærmere. For de kommer stadigt nærmere. De presser sig op ad den stejle, murindhegnede Vej, som fører op til den gamle By« (III, 237); og der sluttet af med et makabert nærbillede: »Og der er Blod paa alle de Svøber af deres!« (III, 238). Samtidig understreges dramatikken i denne del af fortællingen af at rytmen bliver staccato med ophobning af ufordøjede sanseindtryk (jfr. impressionisme – desuden korte sætninger, bemærk især den elliptiske indledning: »En Mængde Menne-sker! vist henved de sekshundrede eller fler, Mænd og Kvinder, Gamle og Unge«, (III, 236 f), og af at beretningen slår over i dramatisk præsens (det eneste sted dette sker)).

En tilsvarende, men mere afdæmpet, anskueliggørelse af synsvinklen forekommer i slutningens skildring af flagellanternes forsvinden: »Og de fra Gammel-Bergamo stirrede efter dem, mens de gik ned ad Bjærget . . . Fjærnere blev Sangen; rødt glimted endnu et Banner eller to fra den nye Byes brandsorte Tomt, saa blev de borte i den lyse Slette« (III, 246). Videre antydes det at synsvinklen er indskrænket, idet fortælleren ikke kender navnet på de »underlige, store, udenlandske Fugle« der dukker op under pesten (en »objektiv« naturalistisk fortæller ville have kendt det). Endelig kan de nævnte tårnvægtere og »andre Folk, der var tilvejrs« opfattes som en slags »beretter« hos hvem fortælleren har indhentet oplysninger.

Novellens fortæller tager med sin moralske fordømmelse afstand fra bergamensernes udskejelser, men efter flagellanternes entré indlever han sig helt i deres oplevelse, hvilket, sammenholdt med iagttagelsespositionens placering i Gammel-Bergamo, må betyde at han skal betragtes som en gammel-bergamenser der selv har deltaget i begivenhederne (det underbygges yderligere af den arkaiserende stil). Denne indlevelse er f. eks. tydelig i beskrivelsen af bergamensernes reaktion på flagellanttogets ankomst (hvor det foregåendes tredje per-

son pluralis erstattes med det indforståede *man*): »Folk blev ganske underlig tilmode over disse Fremmede.

Men det varede ikke længe, før man fik det Indtryk rystet af sig . . .

Men alt som man gik og skubbedes, blev man forbitret, man følte sig saa nøgtern overfor disse Menneskers Højtidelighed, og man forstod jo meget godt, at disse Skomagere og Skræddere var kommet her for at omvende En, bede for En, og tale de Ord man ikke vilde høre«. (III, 238 – dækformen i »man forstod jo meget godt, at disse Skomagere og Skræddere var kommet her . . .« understreger indforståetheden; om Jacobsens forhold til dækket direkte tale iøvrigt: se SMK 43 ff).

Flagellanterne er følgerigtig først og fremmest set udefra, nemlig af bergamenserne: »Som de kom fra en udhungret By ser de ud, Kinderne er hule paa dem, deres Kindben staar frem . . .« osv. (III, 237); og »Der var Nogle, der havde kjendt en halvgal Skomager fra Brescia igjen iblandt Korsdragerne« (III, 238). Det sker ét sted at fortælleren ser flagellanterne indefra, men det er i logisk forlængelse af hans moraliserende tendens: »Midt i Skibet holdt de Hellige sig, og de stønnede af Kvide, deres Hjærter kogte i dem af Had og Hævntørst, og de bad med Øjne og Hænder op til Gud, at han dog vilde hævne sig for al den Haan, der blev vist ham her i hans eget Hus, de vilde saa gjerne gaa til Grunde sammen med disse Formastelige, blot han vilde vise sin Magt . . .« osv. (III, 240). Herfra kan fortælleren naturligt glide over i bergamensernes indlevelse i flagellantismen: »For dette greb dem; der var et lille Vanvidspunkt i deres Hjærner, som forstod denne Galskab.

Dette at føle sig som den vældige haarde Guddoms Træl, at sparke sig selv hen for hans Fødder, at være Hans . . .« osv. (III, 242).

Denne placering af fortælleren i tid og rum og i forhold til de agerende, stiller læseren over for to gåder: den ene inden for fortællingens egne rammer, den anden med tilknytning til den litterære strømning som novellen tilhører – og hvis slagord var objektivitet (et slagord der, i parentes bemærket, passer lige så godt til den impressionistiske som til den naturalistiske stil – jfr. SMK 17 ff). Hvordan kan forestillingen om fortælleren som en middelalderlig kristen moralisator opretholdes, når hans beretning uden nærmere kommentar slutter med at ophæve kristendommen? Og hvordan går det til at der pludselig hos en af det moderne gennembruds hovedkræfter opdukker en højt moraliserende fortællestil, når man dog netop så en pestilens i »barnagtige historiske Tendensromaner, i hvilke Skribenten hvert Øjeblik

stikker sin moralske eller religiøse Pegepind ned over Læserens Skulder« (Brandes, *Det moderne Gjennembruds Mænd*, 160)?

Tematik

Virker en sådan fortællestil fremmedartet i Jacobsens omgivelser, så viser forfatterens stempel sig dog i novellens styrende temaer. Man kan dele tematikken i to planer: et ironisk og et symbolsk. Først *det ironiske*.

Fortællerens forening af talesprogsformer og religiøse floskler tenderer ofte mod det komiske. Det er naturligvis en smags sag hvordan man vil udstikke grænsen mellem Jacobsens ironi og hans fortællers naive alvor; men det forekommer mig at ironien er umiskendelig i følgende komiske overdrivelser: »og en hel Flok Svirebrødre styrtede ud, den ene paa Ryggen af den anden« (III, 239 – her bliver Jacobsens humor helt H. C. Andersensk); »en af dem, som vendte Mølle indtil helt op ad Kirketrappens græsgroede Trin« (smst. – komisk fortællelse fra Jacobsens side: græs på domkirkens trappetrin efter mindre end elve uger?). Denne form for ironi, der gennem overdrivelser fører det patetiske over i det komiske, er særlig udpræget i flagellantmunkens præken.

Siden Vilhelm Andersens litteraturhistorie er det næsten blevet et lieu commun inden for J. P. Jacobsen-forskningen at sammenligne munkens præken i *Pesten i Bergamo* med præsten Jens Justesens opgør med den døende Ulrik Christian Gyldenløve i *Fru Marie Grubbe* (I, 88, ff; jfr. VA 222). Denne sammenligning er imidlertid misvisende, hvis man ikke er opmærksom på forskellene. Situationen er ikke den samme: Ulrik Christian overgiver sig og dør, mens bergamenserens videre skæbne henstår i det uvisse; de lader sig nok overbevise af præken, men til hvad? (det eneste vi strengt taget ved, er at fortælleren overlevede . . .). Og hvad angår stilen, så har Jacobsen krydret sin munks ophøjede alvor med komiske detaljer af kras realisme der siger sparto til Jens Justesen og til en hvilken som helst helvedesprædikant, f. eks.: »men det [korset] vilde ikke staa fast og lige, og de rokkede det til og fra og drev Kiler og Pløkke ned rundt om det, og de, som gjorde det slog deres Hatte ud, at Blodet fra hans Hænder ikke skulde dryppe dem i Øjnene« (III, 244).

Mod prækens slutning slår realismen over i absurdisme: »og han

knyttede sine Hænder om Hændernes Nagler og drog dem ud, saa Korsets Arme spændtes som en Bue, og han sprang ned paa Jorden og rev sin Kjortel til sig, saa Terningerne raslede nedover Golgathas Skrænt, og han slyngede den om sig med en Konges Vrede og foer op til Himlen«. (III, 244 f). – Hvorfor tager Kristus sin »usyede Kjortel« (smst.) med på sin himmelflugt? – Det gør han for at illustrere ideomatismen: han tog sit gode tøj og gik! – Men hvornår tog Kristus sit gode tøj og gik? – Det gjorde han naturligvis under det moderne gennembrud, da ugudelighed, darwinistisk djævelskab og fri kærlighed, for at bruge en anden ideomatisme: bredte sig som en pest! Denne allusion til samtiden forklarer de ejendommelige »to magre, graahaarede Filosofer, som havde sat Ugudeligheden i System« og som under flagellanternes tog gennem byen »hidsede Mængden og æggede den ret af deres Hjærter Onskab« (III, 238) – læs: to gråhårede darwinister . . . osv. Fortælleren i novellen er altså at opfatte som en slags talerør for borgerskabets forargelse over den politisk-kulturelle venstrebevægelse der havde samlet sig omkring Georg Brandes – en forargelse der ifølge Jacobsen og hans medsammensvorne kun havde en hensygnende kristendom at hælde sig til.

Pesten i Bergamo er ikke det første sted hvor Jacobsen ironiserer over det forargede borgerskab. Brita Tigerschiöld har i *J. P. Jacobsen och hans roman Niels Lyhne* trukket en lille satire, betitlet *Om Brandesdyrkelsen og dens Tilhængere*, frem af litteraturhistoriens mørke; den daterer sig til 1873 og skulle ifølge Brandes røbe »Jacobsens overlegne Syn paa Pressens og Selskabets Forargelse over det nye i Dattidens Litteratur« (jfr. BT 100). Lad mig anføre et kort udpluk: »Da fremtraadte en ung Mand, der, naar hans talrige Familie undtages, stod ene i Verden, han prædikede den fri Kjærligheds Evangelium, Kvindens Frigjørelse, Standpunkternes Forladelse, Selvmord og en evig Talefrihed. Den forbavsede Samtid kaldte ham Georg Brandes, det er udlagt 'værre end Dreier' . . .« (cit. fra smst. – præsentationen af flagellantmunken kan næsten lyde som et ekko af de første linier: »Da stod en iblandt de Fremmede, en ung Munk, op over dem og talte«, III, 242). Vi må medgive Brita Tigerschiöld at viddet her er vel studentikost (jfr. BT 100); mere interessant er imidlertid hendes påpegnning af at Jacobsens tilslutning til »Brandesdyrkelsen« med årene blev mere reserveret (jfr. BT 168 ff): den over ti år ældre novelle, med dens gennemført ironiske holdning, kan tages som et vidnesbyrd om denne reservation.

Slutningen på munkens præken er lige så absurd i fortællerfiktionens middelaldersammenhæng som novellens udgang. Præknens fornægtelse af passionens fuldbyrdelse er lige så uforståelig for fortælleren og hans medborgere som den gestus hvormed munken besvarer deres tryglen om at få Kristus naglet til korset igen: »og han bredte Armene i et Øjeblik Ekstase op mod Himlen og lo« (III, 245 f) – og lige så gådefuld som hans forsvinden sammen med sine fæller. Flagellanterne har påtaget sig fuldbyrdelsen af »det store Forsoningens Værk« (III, 245; deres identifikation med den lidende Kristus er åbenbar: som de blotter sig og lader bergamenserne være vidner til deres selvafstraffelse, således rev romerne, ifølge munken, klæderne af Kristus »og blottede hans Legeme, saaledes som Lovens Herrer lader en Misdæder blotte for Alles Blikke, at Alle kan se det Kjød, som skal overantvordes til Pine« (III, 243 f); de foretager en endeløs Golgatavandring: de bærer ikke krucifikser, men »tomme, sorte Kors« (III, 246). Denne tilværelsestolkning får først sin rette mening, når vi læser uden om den naive fortællers pegepind og ser den i forhold til den åndsretning som J. P. Jacobsen bekendte sig til – det vil sige: mening får den egentlig ikke, thi den afsløres som menneskets absurde forsøg på gennem selvornægtelse og selvfornedrelse at træde i forbindelse med det guddommelige. *Pesten i Bergamo* rummer med andre ord sin særegne udgave af den konflikt mellem drøm og virkelighed som de fleste forskere har kunnet blive enige om at finde hos Jacobsen. Som kommentar til denne del af tematikken er det nærliggende at bringe et citat fra Niels Lyhnes oplæring af Gerda til ateismen: »Han lærte hende saa videre, hvordan at Troen paa en personlig Gud, der leder Alting til det Bedste og i et andet Liv straffer og belønner, hvordan det var en Flugt bort fra den barske Virkelighed, et afmægtigt Forsøg paa at tage Braaden bort af Tilværelsens trøstesløse Vilkaarlighed«. (II, 276). Jævnfør indledningen til munkens præken: »Om Helvede, talte han, om at det var uendeligt som Himlen er uendelig, om den ensomme Verden af Pine, hver af de Fordømte har at gennemlide Saa prædikede han længe om Loven og Lovens Strængthed, om at hver Tøddel i den skulde opfyldes, og om at hver Overtrædelse, hvori de havde gjort sig skyldig, skulde regnes dem lige indtil Lod og til Unze«. (III, 242 f).

Novellens subtile spil mellem forfatteren og hans fortæller danner det episke kerneområde hvor det stilistiske mødes med det tematiske. Det uforståelige er udtryk for at tilværelsestolkningen svigter og bli-

ver gennemskuelig som en virkelighedsfjern drøm. Men Jacobsen lader det uforståelige fremspringe af det paradoks at moralisatoren, dvs. den der uden vaklen skaber mening og sammenhængende værdier, fortæller en historie som – han ikke forstår, og som han dog fortæller uden så meget som at rømme sig en ekstra gang . . . – Det er netop i dette paradoks Jacobsen viser sig for sin læser. En sådan formidling af »budskabet« er ikke blot yderst diskret, den er også dybt ironisk. Og bedre anskuelsesundervisning i opløsningen af den »alvidende« episke fortæller kan man næppe forlange.

For yderligere at bestemme placeringen af konflikten mellem drøm og virkelighed inden for novellens helhed, må vi forlade de ironiske betydningslag og i stedet se *Pesten i Bergamo* som en symbolsk fortælling om den kristne verdenstolkningssammenbrud.

Ved pestens udbrud slutter gammel-bergamenserne sig sammen »i Enighed og Samdrægtighed« og foretager de nødvendige hygiejniske foranstaltninger, såsom bålaftænding, og de rette religiøse bodshandlinger, faster, bønner osv.; og som et sidste fortvivlet forsøg udråber de den hellige Jomfru til borgmester over byen (jfr. III, 234). Med andre ord: de tolker pesten, gør den begribelig, ud fra deres vanlige tilværelsesforståelse. Da disse bestræbelser viser sig nytteløse, søger de i desperation utraditionelle veje for at finde en mening med galaskaben: de giver sig kødets lyster og øjeblikkets tilfredsstillelse i vold og vender sig mod de okkulte videnskaber (jfr. III, 235). Men forbindelsen til den traditionelle, kristne tolkning bevares, nemlig i fortællerens udmaling af begivenhederne. Med de »unaturligste Laster« og »saadanne sjældne Synder som Nekromantia« osv. befinder vi os så at sige i yderkanten af verdenstolkningen, lige før den må give op. Men den er der stadigvæk, tydeligt til stede i fortællerens moralske forargelse. At forfatteren sympatiserer med, og ikke blot ironiserer over forargelsen, fremgår af at han har valgt også at ophæve enhver form for social følelse, idet han fremmaner et billede af den mest brutale egoisme: »Den Syge blev set paa som Alles fælles Fjende, og hændte det en Stakkel, at han faldt om paa Gaden, mat af Pestens første Febersvimmel, der var ikke en Dør, der aabnede sig for ham, men med Spydestik og med Stenkast blev han tvunget til at slæbe sig bort fra de Sundes Vej«. (III, 236). Denne egoisme er lige så uforståelig og absurd som flagellanternes kollektive selvfornedrelse. Flagellanternes ankomst er vand på fortællerens moralske mølle: dér må da være en mulighed for at genetablere den faldne verdensorden! –

Jacobsen giver sin fortæller god lejlighed til at triumfere på religionens vegne, men til sidst overtager han helt og holdent styringen af fortællingen og lader den munde ud i en fastholdelse af sammenbruddet.

Pesten er blot en tilfældig historisk faktor – et udslag af »Tilværelsens trøstesløse Vilkaarlighed« – der igangsætter en begivenhedskæde som de agerende middelaldermennesker ikke er i stand til at overskue. Overblikket over fortællingens begivenheder stammer fra den tænkning i det 19. århundrede der havde afsløret at religion er ønskedrømme (jfr. Feuerbachs definition af guddommen: »Der realisierte Wunsch des Herzens«, cit. fra BT 48). Som Brita Tigerschiöld peger på, indgår det i Jacobsens religionsopfattelse at han »tillämpar utvecklingsläran på religionshistorien«; til belæg for dette anfører hun blandt andet en passus fra Niels Lyhnes ateisme-belæring over for Gerda, hvor han forklarer hende »hvordan at alle Guder var Menneskeværk og kunde, som Alt hvad der er af Mennesker, ikke bestaa til evige Tider, men maatte forfalde, Gudeslægt for Gudeslægt, fordi Menneskeheden evindeligt udvikles og forandres og stadigt vokser om sine Idcaler« (III, 275 f) – og et citat fra en lille opsats, *Epistler om et Religionsstandpunkt*, der går helt tilbage til 1867: »Det vil gaa med den [den kristelige mytologi] som det gik med Nordens og Sydens, den vil eengang ikke mere passe til sin Tid, en ny Guddomsanskuelse vil trænge den tilside for maaske atter selv at give Plads for en endnu fuldkomnere. Og det er jo rimeligt at det gaaer saaledes, »thi det Samme er ikke sandt for enhver Tid og ethvert Individ«. (III, 4 f – jfr. BT 206 f). *Pesten i Bergamo* er en skildring, i symbolsk historisk iklædning, af en gudeslægts forfald.

Opløsningen af tilværelsestolkningen betyder at mennesket kastes tilbage på sig selv, og i denne situation afsløres dets disharmoniske og splittede væsen. Novellen konkretiserer splittelsen i modsætningen mellem flagellaterne og bergamenserne. Om flagellaterne hedder det: »De synger ikke mer, de taler ikke heller, blot den samlede trippende, hjerneagtige Lyd af deres nøgne Fødder« (III, 237); og om munken at han er »bleg som et Lagen« og at »de mørke, smertehædede Træk om hans Mund var som var de skaaret med en Kniv i Træ og ikke Folder i et Menneskes Ansigt« (III, 242). Bergamenserne karakteriseres ved novellens slutning således: »Men Munken saac . . . mod disse fortrukne Ansigter, med de raabende Mundes mørke Aabninger, hvor Tandrækkerne lyste hvidt som Tænderne paa tirrede Rovdyr« (III, 245 – jfr. JO 267 ff, hvor dette citat er anført sammen

med en række parallelsteder i andre af Jacobsens værker); slagteren bliver »bleg som et Lig« (III, 245), og om tyksakken der spiller degn får vi at vide at han har »et Ansigt som et flaaet Græskar« (III, 240). Bergamenserne symboliserer altså noget organisk, død og destruktion og sluttelig den rene drift, flagellanterne og munken derimod, noget kunstigt, menneskeskabt og flokinstinktet.

Krisesituationen omkring tolkningssammenbruddet medfører at mennesket får et skævt forhold til virkeligheden: enten gribes det, som bergamenserne, af drifternes egoisme og forkvakler de åndelige værdier (jfr. bergamenserens okkultisme og den obstkøne messe i domkirken), eller også besættes de, som flagellanterne, af ånden, hvorved driftslivet perverteres (jfr. flagellanternes selvdestruktion); og hvadenten det er drifterne eller ånden der har herredømmet, føres mennesket ud i det absurde – dets virkelighedsforståelse viser sig at være en drøm.

Jacobsens dualistiske menneskesyn er – med rette, mener jeg – blevet stærkt fremhævet af Jørgen Ottosen i *J. P. Jacobsens »Mogens«* (se især side 282–86 – til gengæld forekommer Ottosens konklusion mig noget tynd: Jacobsen var »ikke ... naturvidenskabsmand i sin digtning, men snarere *mystiker*« (291 – Ottosens understregning), og hans forfatterskab er »mytisk« (312)). Allerede Tigerschiöld har været inde på dette tema; hun citerer blandt andet et dagbogsnotat til en roman som aldrig blev til noget (nedskrevet 1877–78, mens Jacobsen arbejdede på *Niels Lyhne*): »*Cola di Rienzi* – – – Biperson. Kjærlighedsraseriet i den hellige Augustin. Menneske der er løselig sammenvokset, idet den mystiske, dyriske Side (Vampyr, osv.) ikke er helt samlet med det raisonerende Samfundsmenneske«. Tigerschiöld kommenterer: »Samma tanke finns också direkt uttryckt i *Niels Lyhne*, vilket visar hur djupt rotad denna psykologiska uppfattning var hos Jacobsen. I diskussionen mellan Hjerrild och Niels säger Hjerrild plötsligt och ganska omotiverat: »Et Menneske hænger ikke s a a nøje sammen« (II, 162)« (BT 135 – Jacobsen udhæver).

Tematikken i *Pesten i Bergamo* skulle nu kunne skitseres som følger: Værdisammenbruddet fører på fortællingens konkrete, symbolske plan til sammenstødet mellem bergamensere og flagellanter – eller abstrakt udtrykt: mellem drift og ånd; dette sammenstød viser hen til det ironiske plan, hvor fortællingen låses fast i modsætningen mellem meningsfylde og absurditet, eller mellem ønskedrømmen og virkelighedens vilkårlighed, og denne abstrakte modsætning har sit konkrete

historiske udspring i forfatterens tilknytning til samtidens kulturelle venstrestrømninger. Forfatterholdningen er ironisk; novellen ender i tvetydighed, i modsigelse. – Men en modsigelse er, sagde Kierkegaard, en opgave.

– Inden for de seneste år er der gjort to forsøg på at fortolke *Pesten i Bergamo*: Knud Wentzel, *Folkets vilje – folkets fører* og Jørgen Holmgaard, *Den nådeløse idealitet*. De går begge fejl af Jacobsens intentioner ved at lede efter en dybere mening bag munkens og flagellanternes optræden; og denne læsning af novellen hænger sikkert sammen med at de to forfattere ikke er opmærksomme på spillet mellem forfatter og fortæller. Wentzel gør munken til en folkefører, som må have »en dobbelt bevidsthed« (KW 38), dels om folkets (dvs. bergamenserens) egen oplevelse af sin situation, dels om dets »dybere behov« (KW 34). Men noget sådant mangler belæg i fortællingen, som netop river grunden væk under flagellanternes missionsvirksomhed og intet antyder om at der skulle være gustent overlæg indblandet i munkens alvor. Holmgaard tillægger flagellanterne en »løsning på idealitetstrukturens problemer« (JH 257), og med »idealitetstrukturen« mener han den kristne dualisme mellem ånd og materie; samtidig skulle denne løsning være et svar på samfundets undertrykkelse af seksualiteten, fordi den »indeholder en seksuel tilfredsstillelse« (smst. – Holmgaard understreger). Men for det første må man lede forgæves efter enhver form for »løsning« i *Pesten i Bergamo*, og for det andet skal man vist være lige så afhængig af Frederik Nielsens »algolagniker-teori« som Holmgaard er det for at se noget afgørende i en sætning som: »med *Vellyst* vilde de [flagellanterne] knuses under hans Hæl [Guds]« (III, 240 f – jfr. JH 248 ff). Når Holmgaard afslutter sin tolkning med at kalde novellen »et ulykkeligt officers klageskrig« (JH 258), ja så lyder det i mine øren som et noget ubehjælpsomt forsøg på at umyndiggøre en af vore, i ordenes bedste betydnings, mest selvbevidste og originale digtere.

Konklusion

Det er givetvis rigtigt at det sproglige »perlestikkeri« i *Fru Marie Grubbe*, både for et filologisk og et ikke-filologisk standpunkt, er kritisabelt. Det samme gælder ikke *Pesten i Bergamo*, hvor stilen ikke blot er langt mindre tyngende, men også på langt mere overbevi-

sende måde end i den historiske roman indgår i en organisk helhed med det fortælletekniske og det tematiske. Hvad der imidlertid forekommer mig at have særlig interesse i novellen, er tematikken.

Det er min opfattelse at fastholder man den omtalte splittelse mellem drift og ånd som en konstant i forfatterskabet, vil man kunne beskrive et afgørende område af Jacobsens idéverden, som han bestandig har udviklet i nye variationer: det afgrænses af forholdet mellem denne dualistiske konstant, værdisammenbruddet (hvadenten det er overvejende farvet af det religiøse eller det erotiske eller af begge dele på samme tid) og den virkelighedsforståelse som affødes af sammenbruddet. Lad mig antyde dette i grov forenkling. *Mogens* bliver beretningen om modsætningens harmonisering (Mogens' ægteskab med Thora), *Fru Marie Grubbe*, driftens sejr over de åndelige og sociale kræfter (jfr. Maries sociale degradering), og *Niels Lyhne*, åndens sejr over drifterne (f. eks. symboliseret af Nielses »dukkehjemsægteskab« med Gerda); i alle tre tilfælde er værdisammenbruddet den drivende kraft (jfr. Kamillas død i *Mogens*, Marie Grubbes skuffede ungpigefantasier og Niels Lyhnes religiøse frustration ved Edeles død og erotiske nederlag over for fru Boye, Fennimore og madame Odéro); de to romaner ender i drømmens nederlag over for virkeligheden, mens man må sige at den afsluttende harmoni i *Mogens* ikke er troværdig. *Pesten i Bergamo* derimod, lader konfrontationen mellem drift og ånd henstå som et ubesvaret spørgsmål; sammenbruddet giver nok forfatteren anledning til at afsløre drømmen, men han lader striden mellem drift og ånd slutte uden afgørelse, i det uvisse.

Et troværdigt svar på virkelighedsproblemet, som indeholder den dybeste tilværelsesindsigt, gives i Jacobsens sidste lille mesterværk, *Fru Fønss*, fortællingen om den modne kvinde der må overskære familiebåndene for at kunne føre sin ungdoms kærlighedsdrøm ud i livet: hvis man vil vinde virkeligheden for drømmen, må man også kunne give afkald på virkeligheden. Det er en indsigt der kunne stå som motto for Jens Peter Jacobsens livsværk.

ANVENDT LITTERATUR:

Bemærkning: hvor intet andet er angivet er understregninger i citater mine. Jacobsens værker er citeret fra:

1. J. P. Jacobsen, *Samlede Værker I-V*, udgivet af Morten Borup, Kbh. 1924-29.

2. Ulla Albeck, *Dansk Stilistik*, Kbh. 1963⁴.
3. Vilhelm Andersen, *Illustreret dansk Litteraturhistorie IV*, Kbh. 1925–30.
4. Vilhelm Andersen, J. P. Jacobsen, i *Litteraturbilleder – anden Samling*, Kbh. 1907 (trykt første gang i *Samtiden* 1906).
5. Georg Brandes, *Det moderne Gjennembruds Mænd*, Kbh. 1891⁵.
6. Jørgen Holmgård, *Den nådeløse idealitet*, i *Analyser af dansk kortprosa I*, Kbh. 1971.
7. Sven Møller Kristensen, *Impressionismen i dansk prosa 1870–1900*, Kbh. 1973.³
8. Frederik Nielsen, *J. P. Jacobsen – digteren og mennesket*, Kbh. 1953.
9. *Ordbog over det danske Sprog I–XXVII*, Kbh. 1918–54.
10. Jørgen Ottosen, *J. P. Jacobsens »Mogens«*, Kbh. 1968.
11. Paul V. Rubow, J. P. Jacobsen, i *Litterære Studier*, Kbh. 1949² (trykt første gang 1927).
12. Paul V. Rubow, *Saga og Pastiche*, Kbh. 1968.²
13. Peter Skautrup, *Det danske sprogs historie IV*, Kbh. 1968.
14. Brita Tigerschiöld, *J. P. Jacobsen och hans roman Niels Lyhne*, Göteborg 1945.
15. Knud Wentzel, *Folkets vilje – folkets anfører*, i *Kritik* nr. 15, Kbh. 1970.

Desuden skal det bemærkes at jeg har hentet væsentlig inspiration til nærværende undersøgelse i en gennemgang af *Pesten i Bergamo* af undervisningsassistent Gunnar Modvig under kursus i tekstanalyse, foråret 1974, ved Institut for nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet (hvor jeg først og fremmest blev bragt på sporet af novellens fortælletekniske problem).

Nøgle til forkortelser (tallene henviser til ovenstående bibliografi): I–III = 1. BT = 14. JH = 6. JO = 10. KW = 15. PVR = 12. SMK = 7. UA = 2. VA = 3.

Regionalsprogsstudier

Af JØRN LUND

Dødsdommen over de danske dialekter er forlængst afsagt og bliver med jævne mellemrum stadfæstet af sprogforskere, der nu ofte må se sig henvist til at praktisere den såkaldte »one foot in the grave dialectology« for i tide at få opsamlet og bearbejdet det vigende sprogmateriale. Der er også enighed om, at ethvert egnspræg ikke hermed forsvinder; accentuationsforhold, især m.h.t. intonation og stød, vil fortsat i overskuelig fremtid bære vidnesbyrd om den talendes hjemegn.

Allerede Anker Jensen¹ og senere Peter Skautrup² har beskrevet forskellige aspekter af dialektudtyndingsprocessen. Nok så vægtige bidrag er i nyere tid offentliggjort af Inger Ejskjær³ (heri væsentlige terminologiske overvejelser), Ella Jensen⁴ samt Baumann Larsen og Geist⁵. Inger Ejskjær og Ella Jensen bygger i karakteristikken af rigsmålets regionale varianter i vid udstrækning på personlige sproglige erindringer og iagttagelser af egen sprogbrug. For Baumann Larsen og Geist er en »kode-karakteristik« ikke afhandlingens egentlige ærinde. Brink og Lund^{6,7} har ligeledes fremlagt nogle overvejelser om regionale varianter af dansk rigsmål før og nu. Heller ikke her er en detailkarakteristik af en enkelt lokal variant det centrale. Kjeld Kristensen⁸ har i en utrykt specialeafhandling beskrevet udtalevariationen i stationsbyen Vinderup. De indsamlede sprogprøver er gennemgået med henblik på at konstatere tilstedeværelsen eller fraværet af bestemte, i forvejen udvalgte dialektale træk, de indsamlede data er blevet statistisk behandlet, og det har været muligt bl.a. at give et mål for de enkelte dialekttræks resistens og den enkelte meddelers dialektale præg (m.h.t. de udvalgte træk). Endvidere har forfatteren interesseret sig for den situationsbetingede variation og bl.a. kunnet sandsynliggøre, at det dialektale præg under samtale med en jysk regionalsprogtalende optegner bliver kraftigere i takt med, at meddelelsessituationen bliver mere uformel.

I den her foreliggende afhandling er den situationsbetingede variation ikke i focus. Materialet med hver meddeler er så omfattende, at mange forskellige typer af meddelelsessituationer har foreligget i hver eneste optagelse. Alle forekommende afvigelser fra moderne københavnsk rigsmål er registreret, og kun de former er særmærket, der udelukkende hidrører fra oplæsning. Formålet med afhandlingen er at give en beskri-

velse af sprogforholdene, især den udtalemæssige variation, hos yngste generation i et område, hvor dialekterne efter danske forhold har været ret sejlivede. Det er dels forsøgt klarlagt, hvilke lokaliserbare træk der kan påtræffes, dels hvilke af de nyere, fra københavnsk udgående lydudviklinger der har nået området.

Materialet består af båndoptagne sprogtests fra Brovst, en stationsby på godt 2200 indbyggere beliggende i Øster Hanherred. Der er 25 meddelere født mellem 1959 (2) og 1963 (1), udvalgt af Brovst kommunale skolevæsen som repræsenterende elever født i Brovst eller nærmeste omegn og dækkende et bredt socialt spektrum⁹. De udvalgte elever viste stor spredning m.h.t. kundskabsniveau, interesseområde og mundtlig udtryksikkerhed. Optagelserne, der hver har en varighed på mellem 30 og 45 minutter, er tilvejebragt på en optegnelserrejse¹⁰, hvori der ud over forfatteren deltog 8 2.-delsstuderende fra Københavns Universitet¹¹. Hver test var tilrettelagt med henblik på etableringen af forskelligartede meddelsessituationer og dermed sammenhængende spredning i sprogproduktionen. En indledende samtale kunne tage udgangspunkt i 3-4 billeder, der kommenteredes af meddelerne – en velkendt fremgangsmåde, der muliggør en indholdsmæssigt styret samtale, som kan hjælpe meddeleren over en eventuel forlegenhed og afhjælpe stofnød, dersom billedmaterialet er tilstrækkeligt appellerende. Hertil kommer, at samtaler på grundlag af et ensartet billedmateriale vil bringe let sammenlignelige sprogprøver for dagen. Gennemgangen af billederne mundede ofte ud i samtaler om løst og fast, fritidsinteresser, skoleforhold, ferieplaner o.s.v. med et mindre formaliseret talesprog som resultat. Herefter fulgte oplæsning af en sprogprøve konstrueret med det formål at tilvejebringe en nogenlunde sammenhængende tekst indeholdende flest mulige af samtlige hidtil registrerede for jysk regionalsprog karakteristiske udtalesærtræk. Prøven bringes i sin helhed nedenfor med en kort kommentar til de enkelte testord og -udtryk.

Hver elev fik spørgsmål, der skulle afdække den talendes sproglige idealer, og som gav den pågældende lejlighed til at ytre sig om sit syn på dialekter contra rigssprog, ligesom optegneren fik mulighed for at danne sig et indtryk af meddelerens grad af sproglig bevidsthed.

Endelig indgik der i hver test et ret omfattende materiale til belysning af omfanget af de fra københavnsk kommende lydudviklingers ekspansive kraft. Særlig interesse viedes studiet af, hvilke af de nyeste udviklinger der var slået igennem, og hvilke der viste forsinkelse sammenholdt med et materiale af jævnaldrende københavnerebørn.

Det stod fra begyndelsen klart, at selv i de ofte uformelle og afslappede samtaler, vi kunne have held til at etablere med meddelerne, ville det talesprog, de medbragte båndoptagere registrerede, hos personer med lydligt signifikant situationsbetinget udtalevariation blive de pågældende meddeles mest rigsmålsnære, om man vil »tyndeste« mål. Af tosprogede kodeskiftere var der i Brovstmaterialet imidlertid kun 2¹², og det var karakteristisk nok landmandsbørn. Flere var der i materialet fra det lokale alderdomshjem og fra den langt mindre by Tranum (6 km fra Brovst), men dette materiale indgår ikke i den del af undersøgelsen, der offentliggøres her.

Lokaliserbare træk

Ved regionalsprogstræk¹³ forstås her lokaliserbare træk, der ikke kun kan påtræffes hos egentlige dialekttalende, men som er fælles for et større antal ikke-dialekttalende inden for en region af landet. Om disse træk har rod i én eller flere dialekter, om de er skriftsprogsdannelser, arkaismer eller hyperkorrektioner er i den aktuelle sammenhæng underordnet, ligesom det heller ikke er af betydning for analysen, om det pågældende træk af den talende opleves som værende en rigssprogsform eller ej. Materialets regionalsprogstræk er skaffet til veje dels ved registrering af fri samtale, dels ved at meddelerne har læst nedenstående fortælling op uden at vide, at sprogsprøven var »skræddersyet« til afdækning af (især nørre-) jyske regionalsprogstræk, der i forvejen var beskrevet i faglitteraturen. Nedenfor anføres den indholdsmæssigt pauvre, men til sit formål ret effektive »jydedetektor«.

¹Gregers og Martin ²tog med bussen. De skulle den ³nærmeste⁴vej til ⁵Århus. Da bussen ⁶begyndte at køre, var der ⁷en gammel kone, der snublede over ⁸en lille taske, som en af ⁹medpassagererne ¹⁰for nylig havde sat på bussens ¹¹gulv nærmest sædet. Det blev ¹²sort for hendes øjne. »Jeg må hellere ¹³stå af vognen«, sagde hun. »Jeg har ¹⁴før ¹⁵prøvet at have ¹⁶hjernerystelse, det er kun ¹⁷14 dage siden.« En ¹⁸sortklædt, ¹⁹gejstlig mand ²⁰trådte hen til hende. »Jeg har ²¹siddet og ²²talt, ²³hvor mange gange chaufføren har ²⁴lavet det nummer, og nu er jeg ved at ²⁵begynde at blive ²⁶gal. Vi ²⁷passagerer vil ikke ²⁸betale for at blive fragtet, som om vi var ²⁹husdyr.« Denne ³⁰udtalelse var selvfølgelig en ³¹torn i øjet for chaufføren. »Det var

hendes ³²egen skyld«, sagde han. »Jeg ³³kører ³⁴nemlig sikkert nok. Det er ³⁵syvende, ottende, ³⁶niende eller ³⁷tiende gang bare her i ³⁸juni ³⁹måned, og der er aldrig sket noget. Jeg er vel den, der bedst kan ⁴⁰vurdere min kørsel. ⁴¹Kristiansen, du er med både om ⁴²lørdagen ved ⁴³totiden og onsdagen ved ⁴⁴femtiden, ⁴⁵kender du nogen, der kører bedre?« »Ja, det gør jeg nu. Du skal ikke være så ⁴⁶hellig! Både ⁴⁷Frederik, August og ⁴⁸Gustav fra ⁴⁹Silkeborg ⁵⁰bruger bremsen mere forsigtigt. Jeg kan huske sidste sommer, da kørte du så ⁵¹voldsomt, at en ⁵²amerikaner ⁵³fik hjernerystelse. Det var et held for dig, at vi ⁵⁴mødte en ⁵⁵mediciner.« »Ja, det var dengang vi havde det her ⁵⁶tordenvejr. Det ⁵⁷kræver sin mand at køre i uvejr. Men jeg skulle da ellers have ⁵⁸anlæg nok for det. Men du er åbenbart ⁵⁹stadig parat til at ⁶⁰ordne det hele – fra bagsædet.« Kristiansen havde fået lidt at ⁶¹tygge ⁶²på. »Det skal du ikke ⁶³gå og udtale dig om. Det er godt nok ved at blive træls at høre på dig. Jeg sender et ⁶⁵brev til busselskabet og ⁶⁶fortæller dem om de chauffører, de bruger.« Tale er ⁶⁷guld, men tavshed er ⁶⁸sølv – eller er det omvendt? tænkte chaufføren. Sådan en ⁶⁹forestilling havde han ikke prøvet før i de 14 år, han havde kørt bil. Ved 10-årsjubilæet fik han en ⁷⁰lysestage for god kørsel. – Mens alt dette stod ⁷¹på, ⁷²hjalp Gregers den gamle dame. For hende var det ⁷³blodig ⁷⁴alvor, hun skulle til byen og købe nyt ⁷⁵isskab. Hvor længe mon de skulle holde i den ⁷⁶skov? Martin syntes bare det hele var ⁷⁷skæg.

Nummereringen henviser til gennemgangen nedenfor og udtømmer ikke tekstens muligheder for særlige sprogreaktioner.

- 1 *Gregers*: 14 har postvokalisk *j*, 11 klusilen *g*. *j* har større udbredelse end i københavnsk.
 - 2 *tog med bussen*: Ingen har trykstærk præposition.
 - 3 *nærmeste*: Ingen har stød, hvilket heller ikke ventes i Nordjylland.
 - 4 *vej*: 9 har stød (som i københavnsk), 14 har ikke stød, 2 har belæg både med og uden stød.
 - 5 *Århus*: 13 har (som i københavnsk) stød i 2.-leddet, 12 har ikke stød.
 - 6 *begyndte*: 6 har stød, 19 har ikke stød.
 - 7 *en gammel kone*: 3 har tryksvagt attributivt adjektiv, 22 trykstærkt. Trækket belyses kun dårligt ved oplæsning, jfr. nedenfor.
 - 8 *en lille taske*: 11 har tryksvagt attributivt adjektiv, 14 har trykstærkt.
 - 9 *medpassagererne*: Ingen har stødløst *e*.
 - 10 *for nylig*: Ingen har stød på *y*, stød findes vist nok kun i andre, sydligere egne af Jylland.
- 5 DSt. 1977

- 11 *gulv*: 5 af de 25 meddelere har stød på l.
- 12 *sort*: 1 har *o.i.*, resten *å(.i)*. Dansk Rigsmål p. 760.
- 13 *stå af vognen*: 4 har trykstærk præposition, resten tryksvag.
- 14 *før*: 2 har den regionale variant *fo'.i*, jfr. nedenfor.
- 15 *prøvet*: Testordets første forekomst i teksten giver 16 stød på *w*, anden forekomst 20.
- 16 *hjernerystelse*: 9 har *hj-*, ordets anden forekomst giver 11 *hj-*-former. Tilstedeværelsen af skriftbilledets *hj-* kan selvfølgelig have påvirket en og anden med labilitet m.h.t. det pågældende træk, men på den anden side plejer oplæsning som en ret formel meddelelsessituation at favorisere den mest rigsmålsnære udtale.
- 17 *fjorten*: 22 har *å(.i)*, 3 *o.i.*
- 18 *sortklædt*: 22 har *å(.i)*, 3 *o.i.*
- 19 *gejstlig*: Som i københavnsk har ingen stød. Kun få kendte ordet, hvorfor belæggene ikke er af større interesse. Ordet har ikke stød i egnens dialekt.
- 20 *trådte*: Lang vokal, oftest *å*·, undertiden *å*·, påtruffet hos 19, 6 har som kbhsk. kort vokal.
- 21 *siddet og talt*: 11 placerer *siddet* tryksvagt, 14 trykstærkt. Trækket uegnet til belysning gennem oplæsning, jfr. nedenfor.
- 22 *talt* (partic. af *tælle*) har stød på vokalen hos 20, 5 har som kbhsk. stød på den efterfølgende konsonant.
- 23 *hvor mange gange*: *mange* placeres i tryksvag stilling af 17 ud af de 25. Det må her som andetsteds erindres, at en utrænnet læser vil være tilbøjelig til at sætte flere tryk end en trænet.
- 24 *lavet*: Stød har 16, 9 har som kbhsk. stødløs participiumsform.
- 25 *begynde*: Stød som i kbhsk. har 3, 22 har stødløs udtale.
- 26 *gal*: 22 har som i kbhsk. stød på vokal, 3 har stød på l.
- 27 *passagerer*: Ingen har den andre steder i jysk regionalsprog påtrufne trykstærke, men stødløse vokal.
- 28 *betale*: 23 har ikke stød, 2 som kbhsk. stød på vokal.
- 29 *husdyr*: lang vokal i l.-leddet har samtlige 25.
- 30 *udtalelse*: 3 har stød på a, 22 har stødløst 2.-led.
- 31 *torn*: 14 har *å(.i)'*, 11 *o.i.'*
- 32 *egen*: Som kbhsk., altså uden stød.
- 33 *korer*: Ingen har stød eller enstavelsesformer, ej heller dialekten.
- 34 *nemlig*: Kun 1 har stød.
- 35 *syvende*: 6 har stød, 19 har ikke stød.
- 36 *niende*: 3 har stød, 22 har ikke stød.
- 37 *tiende*: som ovenfor.
- 38 *juni*: 12 har stød, 13 har ikke stød.
- 39 *måned*: Ingen har -d, ej heller dialekten.
- 40 *vurdere*: 3 har ikke stød på e, de øvrige stød som i kbhsk.
- 41 *Kristiansen*: 14 har stød på a, 11 på n.
- 42 *lordagen*: 15 har stød på r, 10 har ikke stød.
- 43 *totiden*: 15 har som kbhsk. stødløst l.-led, 10 har stød.
- 44 *femtiden*: 10 har som kbhsk. stødløst l.-led, 15 har stød.
- 45 *kender*: 6 har stød på n, 19 som kbhsk. stødløs præsens.
- 46 *hellig*: ingen har stød. Vaklen i dialekten.

- 47 *Frederik*: 9 har *fr̥α(ð)ʰ*, der er langt sjældnere i kbhsk.
 48 *Gustav*: 11 har den i kbhsk. ret sjældne variant med *u*.
 49 *Silkeborg*: Ingen har vokalkvaliteten *i*.
 50 *bruger*: Ingen har stød. Ej heller dialekten.
 51 *voldsomt*: 2 har som kbhsk. stød på suffixet, 23 har det ikke.
 52 *amerikaner*: 3 har som kbhsk. stød på trykstærkt *a*, resten har stødløs vokal.
 53 *fik*: 12 har *e* som kbhsk., 3 har belæg med både *e* og *i*, 10 har *i*.
 54 *mødte*: 2 har som kbhsk. kort vokal, 23 lang vokal.
 55 *mediciner*: 5 har stødløs langvokal, 20 har stød.
 56 *tordenvejr*: 3 har *oɹ*, resten *å·(ɹ)*.
 57 *kræver*: 14 har *ræ*, 11 det særjyske *rä*, se videre fremme.
 58 *anlæg*: 1 har som kbhsk. *g*, 24 har *j*.
 59 *stadig*: 2 har *ð*, 23 *d*.
 60 *ordne*: 6 har *å·nə*, resten *å·(ɹ)dnə*.
 61 *tygge*: 8 har *y*, 17 har *ø*.
 62 *tygge på*: stødløs præposition har 14, 11 har stød.
 63 *gå og udtale*: *gå* placeres tryksvagt af 7, trykstærkt af 18.
 64 *udtale*: Denne verbalform er stødløs hos 13, 12 har stød.
 65 *brev*: 15 har stød som kbhsk., 10 har stødløs udtale.
 66 *fortæller*: 5 har stød på *l*, resten udtaler ordet uden stød.
 67 *guld*: Kun 1 har stød på *l*.
 68 *solv*: Som ovenfor.
 69 *forestilling*: Ingen har vokalkvaliteten *o* i 1. stavelse. Ej heller dialekten.
 70 *lysestage*: 5 har kort vokal, 20 lang.
 71 *stod på*: 20 har stødløs præposition.
 72 *hjælp*: 13 har *hj-*, 12 har *j-*. Typen stemt + ustemt konsonant behandles nedenfor.
 73 *blodig*: 2 har *ð*, 23 *d*.
 74 *alvor*: 1 har stød på 2. stavelse, 24 har stødløs udtale.
 75 *isskab*: 1 har kort vokal i 1.-led, 24 lang, ustødt vokal.
 76 *skov*: 8 har stød, 17 stødløs udtale.
 77 *skæg*: 1 har *g*, resten *j*.

Hovedparten af meddelelserne afgiver ca. 40 belæg på lokaliserbare regionalssprogsudtaler. Der er i materialet en spændvidde på fra 29 op til 48 regionalssprogsbelæg ud af de 77 nummererede testord.

Systematisk opstilling af de fundne regionalssprogstræk med inddragelse af hele materialet

Vokalisme

Med hensyn til vokaler i *tryksvag* stavelse viser det sig, at det højfrekvente *ɔ* (snakker, togtres, (h)eller, vinter, kaniner, høster o.s.v.) forekommer side om side med *ə* og *æ* former. Ingen har obliga-

torisk *a*, alle (knap halvdelen) med belæg på *a* eller *a*^r har også muligheden *a*. Som et kuriosum kan det nævnes, at en meddeler viste sig at kunne have fakultativt identiske bøjningsformer i hovedtiderne af visse verber med -ede i præteritum.

Infinitiv:	<i>kasdā</i> / <i>kasd</i>	<i>kaste</i>
Præsens:	<i>kasdā</i> / <i>kasdō</i>	<i>kaster</i>
Præteritum:	<i>kasdā</i> / <i>kasdō(ð)</i>	<i>kastede</i>
Præt.part.:	<i>kasdā</i> / <i>kasdō</i> / <i>kasdād</i>	<i>kastet</i> .

Dette fakultative sammenfald er selvfølgelig muliggjort gennem en række andre særudviklinger udover den her omtalte.

Apokope og a-assimilation: Alle med undtagelse af 1 meddeler har kraftigere reduktion af svagtryks *a* end jævnaldrende københavnere, der nok har fakultativ apokope af *a* efter ustemt konsonant (DR (= Dansk Rigmål, se note 7) § 32), men normalt ikke i ytringsudlyd eller i så distinkt tale som det er tilfældet i Brovst-materialet.

Kbhsk. (fak.) og Brovst-mat.

Kun Brovst-mat.

»det er nogle grise [*gri·s*]
der skal slagtes«

»ikke 5 køer, men 5 grise« [*gri·s*]

»de sendte 5 skibe [*sgi·b*]
til Suez«

»så solgte han de 5 skibe« [*sgi·b*]

I stemte omgivelser er den fællesdanske *a*-assimilation (noget forsinket i jysk regionalsprog) let adskillelig fra den jyske apokope, idet kun sidstnævnte fører til en stavelsesreduktion, se højre kolonne nedenfor:

Kbhsk. og Brovst-mat.

Kun Brovst

»(vi skal) synke maden« [*søŋgmā'ðn*]

[*søŋgmā'ðn*]

»(det begyndte at) regne« [*rαjn*]

[*rαjn*]

»(de er) nemme« [*næmm*]

[*næm*]

»(han var ude at) svømme« [*svömm*]

[*svöm*]

»(du skal ikke være) bange« [*bαŋŋ*]

[*bαŋ*]

Når der i venstre kolonne står kbhsk. og Brovst-mat., skyldes det, at apokopen ikke er tilnærmelsesvis gennemført hos nogen overhovedet, men kun optræder fakultativt side om side med rigsmålsformerne. Hos samme meddeler kan de to forskellige former veksle i samme ord i

samme meddelelsessituation. Labiliteten i den her omtalte højfrekvente lydtype er med til at tegne billedet af sprogsituationen i området som yderst kompleks.

Vokaler i trykstærk stavelse: M.h.t. forholdet *o.i* / *å(ɶ)* (jordbær, fjorten, sort o.s.v.) viser materialet, at *å(ɶ)* står sikkert over for kbhsk. *o.i*. Kun det litterære *en torn i øjet* har mange *o.i*-belæg. I fri samtale tegner der sig det samme billede. Her er endvidere flere belæg på [*trå*] *tror*, [*gʃå*'] *gjort* og [*hi'sdå*'] *historie*. Den til kbhsk. *o.i* (*gjort*, *sort* (adj.)) og *å* (*kort*, *går*, *formand*) svarende forbindelse udtales snart *å.i*, snart *å*, noget sjældnere *ɔ*, sidstnævnte kvalitet er kun påtruffet hos de mest dialekt-påvirkede meddelere. Af disse har to fakultativt *ɔ*, *ɔ*-former svarende til opr. langt *a*: [*so*'] *så*, [*o*'] *å* o.s.v., alle andre har *å*. Om *rå* i *kræver*, *præge* o.s.v. og *ø* i *før*, se næste hovedafsnit.

M.h.t. forholdet snæver/halvsnæver kortvokal findes der et overmål af *ø*-former i *tygge* (forekommer ikke i kbhsk.), mange *i*-former i *fik* (meget sjældent i kbhsk.), *kiks* har forholdsvis flere *i*-former end i kbhsk. (24 af 25 belæg), *krydder* har forholdsvis flere *y*-former end i kbhsk. (kun 2 *ö*-belæg i mat.), *vidste* har *i* hos to meddelere, i *bitter* har 20 ud af 25 *i*, og propriet *Frits* udtales af samtlige 25 med *i*. *Kyst* har *ø* hos alle. I *Gustav* har næsten halvdelen *u*. I mat. er der et belæg på *o* i *nu*.

Vokalkvantitative afvigelser fra københavnsk:

Mødt(e) har næsten enerådende langvokal, *trådt(e)* har som nævnt overvejende lang vokal, enten *å* eller *å*, hvorved de to verber får samme kvantitet i alle former.

En række ord på lang/stødt vokal + *s* har modsat forholdene i kbhsk. også lang vokal som 1. sammensætningsled. I testordene *husleje*, *husdyr* *isskab*, *lysestage* sås det næsten undtagelsesløst. Fra det øvrige mat. kan anføres *iskiosk*, *isbod*, *ishytte*, *lysbilleder*, *lyshåret*, *husmor*, *husgerning*, *risalamande*.

Konsonantisme

Et meget påfaldende træk i en sprogprøve fra Brovst-materialet er det, at der svarende til københavnskens *ð* findes en broget flora af svækkede og usvækkede former: *ð*, *j*, *÷*.

Hvad der i første omgang måske virker mest slående, er, at man i samme ord hos samme meddeler i samme meddelelsessituation kan høre de forskellige varianter side om side: [bå·ø, bå·j, bå·å] både [van'ø, van'j, van'ə] vandet [uð', uɿ', u'] ud [hu'sø, hu'sj, hu'sə] huset o.s.v. Kun én meddeler, hvis lokalpræg generelt er svagt, er helt upåvirket af svækkelsen og har lutter ø-former, resten har svækkede former og ø-former. Der viser sig i materialet en tendens til, at svindformer er hyppigst i højfrekvente ord: [u'] ud [u·u] ude [ne'] ned [nee] nede [ti'] tid [sømtiə] somme tider [al'ti] altid [nå·å] noget [hå·å] havde. Meget udtales oftest mæj (altså med æ-assimilation). ø har noget større udbredelse i endelsen -et, men er også her talmæssigt underlegen og konkurrerer med den velkendte regionalprogsvariant æd. Man kan altså høre [vendu·uð, vendu·ud, vendu·u] vinduet [præ·jð, præ·jd, præ·æ] præget [ly·shå·åð, ly·shå·åd, ly·shå·å] lyshåret, men talstærkest er svindformerne: [hå'wə] havet [fjæmsdy·ə] fjernstyret [træ'ə] træet [tå'jə] taget. – Ligesom man i københavnsk ofte i sammenhængende tale har tostavede imperfektumsformer af verber med -ede-bøjning: [kasdø] kastede [fadø] fattede [syglø] cyklede, har man i Brovst-materialet ofte svækkede tostavelseformer på ÷: kasdæ, fadæ, syglæ, der dermed kan falde sammen med perfektum participiumsformen og (som følge af kbhsk. påvirkning) infinitiv.

v- / w- Kun én meddeler har overvejende w i forlyd, både foran for-
tunge- og bagtungevokal (vejr, vogn, virvar). 10 har rig repræsentation af både v og w i frit variantforhold, ikke på nogen måde forudsigeligt fordelt over ordstoffet eller efter lydlige omgivelser. De øvrige 14 har v. Af de 11 med w-forekomster har kun 4 muligheden hw (hver, hvor, hvede) – ingen har hv-. Derimod har 13 muligheden hj (hjem, hjælpe, hjørne), der hos de fleste af disse veksler med j.

To meddelere med kraftigt substrat har fakultativt ø i enklitisk pronomen: [va'sdå'ðø] hvad står der? ['slæ·b'påð'm] slæbe på dem. Man kunne måske vente at finde de samme to meddelere blandt dem, der afgiver belæg på j svarende til opr. -nn/-nd, men det er ikke tilfældet. 5 af de 25 har j, men ingen obligatorisk. En af dem siger fx [ajjn, ej', dæj'] anden, ind, den, men [hun', sdrøn', man'] hund, strand, mand. Den pågældende siger snart [haj], snart [han] han.

7 meddelere har fakultativt aspireret indlydsklusil i ord som kutter, pakke, rette, kappe. Dette træk synes ikke klart korreleret med kraftigt eller svagt substrat, og det kendes i øvrigt fra andre varianter af jysk regionalprogs.

Foran -ig i ord som stadig, blodig, modig, stædig har materialet helt

overvejende klusilen *d*, jfr. testens punkt 59 og 73. Endelig skal meddeles et enkeltordstræk: Ordet *bold* udtales af 12 *bəl'*, af 12 *bəl'd*. 1 har belæg på begge former.

Accentuation

M.h.t. *stødforhold* finder man mange fra københavnsk afvigende udtaler, både en stribe enkeltordssærtræk og nogle mere gennemgående afvigelser.

0+÷ typen, altså ord med optaktstavelse fulgt af stærktryk og svag-tryk, har kun sjældent rm.s stødtilkomst. I sprogtesten forekommer *begynde*, *begyndte*, *betale*, *fortæller*; herudover rummer materialet et væld af eksempler: *bekrige*, *erkende*, *forskellig*, *forsøge*. Stødløshed er her det helt overvejende. Fremmedordet *vurdere* har dog gennemgående stød. M.h.t. fremmedord med flere optaktstavelser er forholdene i højere grad som i kbhsk. Ingen har stødløshed i *passagerer*, kun 5 har stødløst betonet *i* i *mediciner*, til gengæld har *amerikaner* stabiliseret sig i jysk regionalsprog med udtalen *-kánə*.

Typen stemt + ustemt radikal konsonant, der i kbhsk. har stød, viser brogede forhold. Kun 2 har stød overalt i mat., 1 har stødløshed i alle belæg, alle resten har eksempler på udtaler både med og uden stød. Labiliteten er total, samme ord optræder hos en og samme person snart med, snart uden stød. Ingen lovmæssigheder har kunnet konstateres, hverken m.h.t. situationsbetinget variation, ordenes frekvens eller meddelernes sproglige præg i øvrigt. Eksempelmateriale: *Brovst*, *folk*, *telt*, *høns*, *mælk*, *frelst*, *rundt*, *repræsentant*, *hingst*, *tank*, *hals*.

At sætte pronominer og andre småord i enklitisk stilling er mere udbredt end i samtidigt kbhsk., og ofte optræder det velkendte enklisestød; fra mat. kan nævnes [*gǝ.ɪ'ɔ*] *gør det*, [*de 'a.ɪ'α 'egə*] *det er det ikke*, [*'fǝ'ǝ*] *for det*, [*'me'ɔ 'enə 'i'i*] *mere inde i det*, [*'te'ɔ kə'ɔ 'ne' mə*] *til at køre ned med*, [*va 'he' ɔɔ*] *hvad hedder det*, [*æfdə'ɔn*] *efter den*, [*sɔ 'sgǝ'ǝ 'væ'ɔ 'sǝ'ǝn*] *så skal det være sådan*, [*ja ka 'eg 'li-i 'husgə*] *jeg kan ikke lige huske det*, [*'enɳ dɔ 'fɔ'sdo'o*] *ingen der forstod det*. Også dette træk optræder kun fakultativt, og kun hos 16 af 25.

Af svage verber med stødafvigelser i præsens har jeg ikke påtruffet de i litteraturen nævnte *kører*, *hører*, *bruger* m.fl., der da heller ikke forekommer i dialekten. *Kender* har derimod stød hos et mindretal (6 af 25) og nogle verber på lang vokal + b har overvejende stød (også ekspanderende i kbhsk.): *køber*, *ræber*, *råber*, *taber*.

Perfektum participium af en række svage verber med *-ede* i imper-

fektum og med *i* eller *v/w* i stammen har stød i tilfælde, hvor kbhsk. har stødløshed: [*lɔj'jd*] *lejet*, [*la'wd*] *lavet*, [*pröw'wd*] *prøvet* (se sprogprøvens punkt 15), *fɔj'i* *fejjet* (stød kun hos et mindretal), *bɔj'a* *bøjet* (do.), *øw'wd* *øvet* (kun stød hos halvdelen).

En række verber, der får stødtilkomst som 2. sammensætningsled i kbhsk., har ikke et sådant stød i jysk regionalsprog, normalt heller ikke i mat. her: [*ɔbtræ·ðə*] *optræde*, [*hjämsænə*] *hjemsende*, [*jämägä·änə*] *hjemmegående* for blot at nævne nogle enkelte eksempler. Sprogprøvens *udtale* har usædvanligt mange stødbelæg. Også de til sådanne sammensatte verber dannede substantiver har normalt stødløst 2.-led: [*ɔbvɔ·mnen*] *opvarmning*, [*uðtá·lsə*] *udtalelse* (22 af 25 i testen) m.fl.

Nogle propriier har varianter uden stød på »2.-leddet«: *Ålborg* (stødløshed hos et flertal, enkelte vakler, ingen har obl. stød), *Skovsgård*, *Viborg*, *Pilgård*, *Sønderborg* m.fl. Også andre etablerede gamma-ord har fravær af stød hos en del i materialet: *rugbrød*, *gammeldags*, *guitar*, *voldsom* (se sprogprøve), *alvor* (do.).

Sammensætninger med stødbærende talord som 1.-led adskiller sig i jysk regionalsprog ofte fra kbhsk. derved, at talordene bevarer deres stød. Her i mat. viser eksemplerne med *to-* og *fem-* stor labilitet.

Stødløs slutstillet præposition (ofte med adverbial funktion) er noget for nørrejysk regionalsprog (samt himmerlandsk dialekt og vendelbomål) meget karakteristisk. 20 af meddelerne har det helt overvejende, både i oplæsning og samtale; hos 15 er stødløsheden obligatorisk, hos 10 fakultativ. Hos meddelere med begge muligheder synes det ikke forudsigeligt, hvornår der er stød. Stødet falder tilsyneladende med lige stor sandsynlighed på præposition med bitryk og med hovedtryk. Eksempler: [*bräno 'på*] *brænder på*, [*sbræno 'i*] *springer i*, [*tɔ 'a*] *tager af*, [*'uððn 'på*] *udenpå*, [*slɔbə 'a*] *slappe af*, [*hɔ'frɔ*] (*langt*) *herfra*, [*'frɔ*] (*et sted hvor det ryger*) *fra*, [*'pröwɔ 'på*] *prøve på*, [*'ɔwɔn på*] *ovenpå*, [*gå 'på'mod*] *gå-på-mod*, [*lawɔ 'ɔm*] *lave om*, [*träd 'a*] *træt af*.

M.h.t. enkeltordene *brev*, *gal*, *guld*, *gulv*, *Kristiansen*, *nemlig*, *niende*, *syvende*, *skov*, *sølv*, *talt* (af tælle), *tiende* (10.), *vej*, *Århus*, se sprogprøven. Herudover skal det nævnes, at *lørdag* (vel i analogi med 1. stavelse i de øvrige ugedagenavne) har vidt udbredt stød både her i materialet og i andre former for jysk regionalsprog. Ordet *sådan* udtales næsten af alle *sá'än*.

Tryk

M.h.t. leksikalsk tryk indeholder materialet kun én afvigelse fra københavnsk, og det er karakteristisk nok en lokal stednavneudtale: *Slette-¹strand*. M.h.t. syntaktisk tryk er forskellene betragteligere. Der er mange belæg på betonet enstavelsespræposition¹³ foran styrelse (både efter trykstærkt og tryksvagt verbal) i tilfælde, hvor kbhsk. har ubetonet præposition – oftest når der er mindst én tryksvag stavelse efter præpositionen¹⁴.

det kan altså hedde:	men næppe (i mat. aldrig):
de går ¹ i butikker	han går ¹ i skole
vi kom ind ¹ på en bondegård	vi kom ind ¹ på bondegården
hun skriger ¹ på hendes unger	hun skriger ¹ på ungerne
et kontorfirma ¹ i Hobro	et kontorfirma ¹ i Randers
jeg skal ¹ til gymnastik	jeg skal ¹ til dans
han kom ¹ med sin hund	han kom ¹ med hunden
hun er ¹ fra forstanden	hun skræmte mig ¹ fra vid og sans
en torn i øjet ¹ for chaufføren	en torn i øjet ¹ for konen.

Denne tendens viser sig næppe i alle varianter af jysk regionalsprog (sml. de omtalte afhandlinger af Inger Ejsskjær og Ella Jensen). 14 af de 25 meddelere i Brovst belyser trækket, 11 har ingen belæg på fra kbhsk. afvigende former.

En række attributive adjektiver, der har tryk i kbhsk., er ofte tryksvage i Brovst-materialet og i andre former for jysk regionalsprog. De pågældende ord er alle på to stavelser, og de er højfrekvente. Efter den bestemte artikel er i mat. ingen afvigelser fra kbhsk.

Det kan hedde:	men i materialet aldrig:
en ⁰ bitte ¹ garage	en ⁰ stor ¹ garage
en ⁰ gammel ¹ mand	en ⁰ ung ¹ mand, den ⁰ gamle ¹ mand
så ⁰ mange ¹ folk	så ⁰ få ¹ folk
en ⁰ lille ¹ fyr	en ⁰ frisk ¹ fyr
en ⁰ masse ¹ historier	en ⁰ uhyggeilig ¹ historie

15 meddelere har dette træk fakultativt eller obligatorisk.

Bevægelses- eller 0-bevægelsesverbum med afsvækket (undertiden durativ) betydning foran *og* + (i hvert fald overfladisk) sideordnet verbum

har i jysk regionalsprog ofte svagtryk, hvor der i kbhsk. er hovedtryk: *„løber og llegeer, „løber og sprøjter med l vand, „ligger og llæser, „ligger og lsnakker lmed sin l mor, „står og lkigger, „stod og llæste et lopslag, „går og lser, „gik og lspurgte lfter sin l mor, „sidder og lsover, „siddet og ltalt mi lnutterne o.s.v.* Flertallet, ialt 17 meddelere, har eksempler på denne trykfordeling, men kun hos et mindretal af disse er trækket obligatorisk. Også her er forholdene hos den enkelte meddeler brogede.

Leksikalske afvigelser

Af leksikalske afvigelser fra københavnsk er der forbløffende få.

Nedenfor anføres samtlige belagte former.

Substantiver: *Førstningen* (= begyndelsen). 4 belæg.

Ishytte er flertallets betegnelse for *isbod*.

Knægt (= dreng). Når glosen anføres her, skyldes det, at den modsat rigssprogets *knægt* er stilistisk neutral og betyder ganske det samme som *dreng*. Ordet udtales ofte *knæjd*.

Unge(r) (= barn). Sprogbrugsforskelle på linje med de under *knægt* nævnte.

Fatter, Mutter, som *knægt* og *unge(r)*.

Legesager bruges ofte for *legetøj*.

Verber: *Bratte* (= smøge op). Mange belæg.

Skvatte (= falde). Stilistisk neutral (modsat rigssproget).

Adjektiver: *Bitte* (= lille) anvendes hyppigt, også i sammensætninger:

bittesøster, bittebroder og substantiveret: *de bitte* (= børnene).

Skøn(t) bruges som plus-glose i flere forbindelser end i kbhsk., hvis nyere, brede jargon-anvendelse ikke forekommer. Eksempler: »Der er skønnere (= bedre at bo) herude«, »det kunne være skønt (= rart) nok«.

Adverbier: *Godtnok* er højfrekvent – ikke kun i betydningen 'ganske vist' (»jeg er godt nok træt, men har ikke lyst til at gå i seng«), men også i talrige andre forbindelser med betydninger 'faktisk', 'det må indrømmes', 'egentlig', 'i øvrigt'. Udtalen er almindeligvis *gɔnɔg*.

Heller (= eller) og *hellers* (= ellers) er hyppigt forekommende, *ikke uden* (= kun) påtruffet en enkelt gang.

Pronominer: Det personlige pronomener i 1. person singularis, en af de få variable, samtlige meddelere har et reflekteret forhold til, har hos

12 overalt i mat. formen *jeg*. Alle de øvrige har både *a* og *jeg*-forekomster. *A* er utvivlsomt langt overvejende i spontant talesprog hos de fleste af disse 13, men forholdene er ikke helt så enkle, som man umiddelbart skulle tro, og forskellen mellem de to former er med sprogudviklingens forløb blevet mindre markant. Hvor man før havde rigmålet *jæ(i)/jə* over for dialektens α , har man nu fonetisk nærtbeslægtede *a*-kvaliteter begge steder: $j\alpha(i) - a/\alpha$. Besynderligt nok har to af meddelerne med det kraftigste lokalpræg i et stort materiale omfattende belæg fra meddelelsessituationer appellerende til vidt forskellig sproglig bevidsthedsgrad ikke et eneste *a*-belæg, hvorimod en meddeler med et forholdsvis svagt lokalpræg – i oplæsning, og kun i oplæsning, har *a*. (Det bemærkes for en ordens skyld, at den pågældende meddeler ikke har noget entusiastisk forhold til det at tale dialekt.) Selv om en gennemført trækkorrelationsanalyse utvivlsomt ville vise en vis statistisk sammenhæng mellem på den ene side *a* og et stærkt lokalpræg og på den anden side *jeg* og et svagt lokalpræg, blev korrelationen næppe så høj som man umiddelbart skulle vente.

Der er, som forsøgt anskueliggjort ovenfor, stadig tale om markante sprogforskelle mellem københavnsk og det her behandlede regional-sprog, men det er først og fremmest lydlige forskelle, der er tilbage, og af disse er det accentuationsforskellene, der er mest fremtrædende. Det skal her erindres, at de meget iørefaldende *intonationsforskelle* p.g.a. et ufuldstændigt notationssystem har måttet udelades fra beskrivelsen. Der er ingen tvivl om, at af samtlige lokaliserbare træk er det *generelt* i regionalsprog accentuationsforholdene, der er mest sejlivede. I et netop kursorisk iagttaget materiale bestående af sprogprøver på ca. 20 min. med 40 21–25-årige personer fra Holbæk og omegn var der af lokaliserbare træk så at sige kun stød- og intonationsafvigelser tilbage. Brovst-materialet repræsenterer i forhold hertil et mindre fremskredent udviklingstrin (som sjællandske sprogområder til forskellig tid tidligere også har gennemløbet), hvor de sprogligt mere bredspektrede og i løbende samtale tættere lokaliserbare træk blander sig med de fremtrængende rigsmålsformer. Det har i ovenstående afsnit været påfaldende, hvor ofte et påtruffet regionalsprogtræk hos den enkelte meddeler har været fakultativt, hvor ofte det har kunnet eksistere side om side med et rigsmålstræk, og hvor uforudsigeligt det har været, hvilken af de konkurrerende former der har været taget i anvendelse.

Påvirkning fra nyere københavnske lydudviklinger

Nedenfor skal beskrives, i hvilket omfang de fra københavnsk udgående lydudviklinger er nået ud i området. Særlig de nyeste træk vil her være af interesse, idet det må betragtes som en kendsgerning, at det ikke-dialektale sprog hos de ældre på egnen i alt væsentligt er præget af ældre rm.s udviklinger, enten direkte fra københavnsk eller (sikkert i større udstrækning) indirekte gennem en mere fremskreden regional variant. Men selv om de store træk i påvirkningsvejen kan betragtes som klarlagt (ingen har mig bekendt argumenteret overbevisende for en massiv sproglig påvirkning fra Jylland til Sjælland i nyere tid), kan det bl.a. af hensyn til vurderingen af den fremtidige sprogsituation i Danmark være af interesse at se, hvor hurtigt de nyopdukkede lydudviklinger når frem til rigets yderområder. At det specielt er de lydlige udviklinger, vi skal følge, skyldes, at rigssprogspåvirkningen m.h.t. morfologiske, syntaktiske og leksikalske forhold i dag stort set er uinteressant at studere, eftersom egnen så at sige ingen særtræk har tilbage, udviklingen *er* forløbet, og nye forskelle opstår næppe.

Vokalkvalitative træk

Det korte *a*, der i kbhsk. er differentieret ud i en fortunegevokal foran alveolærlyd og nul (*kaste, fatte, halv, da*) og en bagtungevokal i andre omgivelser (*skaffe, tak, harske*), følger i området stort set den københavnske fordeling, der altså har afløst egnens α .

α foran labial og velær er obligatorisk hos alle. Foran alveolær har 5 *a* (som h-kbhsk., se DR § 4.1), 1 har *å*, 1 har *a* eller *a^r* (den pågældende taler med kraftigt egnspræg), 18 har belæg på både *a* og *å*, ofte også mellemformer: *a^r*. Vi finder m.h.t. dette markante træk langt mere brogede forhold end i København, hvor de fleste jævaldrende *enten* har *a* eller *å* enerådende – i overensstemmelse med det sociolektale tilhørsforhold. *a^r*, der i kbhsk. er et konservativt træk, der ofte opleves som (evt. påtaget) fint, virker i den foreliggende sammenhæng som et bondsk træk, og *å*, der i kbhsk. korrelerer positivt med lav social status, skal her snarere opfattes som et socialt neutralt regionalsprogstræk, der også kendes fra øst- og vestjysk regionalsprog.

α er almindeligvis bevaret i restgruppeordene (DR § 4.2): *vandre, anderledes, andre* m.fl. I *materiale* har 9 α .

I aj-diftongen (*sejle, mig, haj*), hvor der i dialekten for de fleste ords

vedkommende er αj (fakultativt hos 3, heraf de to tosprogede), viser materialet let forsinkelse i udbredelsen af det hos jævnaldrende københavnere så godt som enerådende αj (DR § 4.4). Kun 2 har obl. αj , 9 vakler mellem $a^r j$ og αj , 11 har $a^r j$. Af de tre med fak. αj har 2 ved siden heraf $a^r j$, den sidste har αj .

Det lange a er altid smeltet sammen med et efterfølgende r (*far, vare, Karen* o.s.v. DR § 8) i kvaliteten α . Forholdene er helt som i kbhsk., ligesom hvor langt a står efter r (*drage, Prag, rane* o.s.v. DR § 9). Uden for disse r -forbindelser er det lange a ligeledes stærkt påvirket af kbhsk., idet der i mat. ikke forekommer et eneste belæg på den opr. bagtungevokal, der er bevaret i dialekten for så vidt der ikke er $\dot{a}$ -lyd. På den anden side er det i moderne kbhsk. obligatoriske $\dot{a}$ (DR § 5) kun slået igennem hos 11. 13 har $\dot{a}$ ved siden af a (+ evt. mellemformer), 1 (med kraftigt substrat) a eller a^r . Også her findes der altså hos over halvdelen af meddelerne konkurrerende former side om side, hvor forholdene er ganske anderledes stabile i kbhsk.

M.h.t. opr. kort $\dot{a}$ (*holde, komme, post*) findes der i kbhsk. h -sprog $\dot{a}$, i l -sprog $\dot{a}$ (DR § 27). Materialet her viser overvejende $\dot{a}$ -former, kun 2 har fakultativt $\dot{a}$, 1 fak. $\dot{a}$. Foran w , hvor jævnaldrende københavnere har $\dot{a}$ (*vogn, Poul*), viser der sig nogen konservatisme på egnen. 6 har $\dot{a}w$, 8 har $\dot{a}w$ ved siden af $\dot{a}w$, 5 har $\dot{a}w/\dot{a}w$, kun 6 har obl. $\dot{a}w$.

Opr. kort o , der i kbhsk. forlængst er udviklet til $\dot{a}$ (*sund, pukkel, ost*), er åbnet til $\dot{a}$ hos 10 (overalt i mat.), 2 har overalt bevaret o , 13 har eksempler på både o og $\dot{a}$. Ordene *ond, bonde, mon, ost* optræder særlig hyppigt med o , hvilket ikke gælder *hos* (sjældent anvendt præposition deroppe), der også har o i skriften, og som i kbhsk. hos en del yngre meddelere kan have o (DR § 30).

Udviklinger ved r: Åbningen af opr. $r\dot{o}$ til $r\ddot{o}$ (gennemført i kbhsk.) i ord som *trøst, bryllup, bryst* er fuldbgyrdet hos alle med undtagelse af 1 (en landmandssøn, der i øvrigt ikke skiller sig ud fra mat.). Også det af $r\dot{o}$ udviklede $r\ddot{o}$ viser kvalitative forhold som i kbhsk. Alle har $r\ddot{o}$. (DR § 11 og 13). Derimod spores der en mærkbar konservatisme m.h.t. åbningen af opr. *re* (*fred, frisk, kringle* o.s.v. DR § 12). Kvaliteten ligger hos 22 fast på $r\dot{e}$ (*rå* forekommer ikke), 3 har fakultativt $r\ddot{e}$. Det i kbhsk. vidt udbredte sammenfald af opr. $r\dot{e}$ og $r\ddot{e}$ (DR § 14) modvirkes her af det fra jysk regionalsprog velkendte $r\ddot{a}$ (svarende til opr. $r\ddot{e}$) i ord som *træne, præge, kræve*. 11 meddelere har eksempler på denne udtale. Kun 2 har obl. sammenfald *kreds*=*kræs*, *tre*=*træ*, *reb*=*ræb* o.s.v., 6 har

fakultativt sammenfald, 16 har ikke mulighed for sammenfald. Den kvalitative afstand mellem opr. *re* og *ræ* er for stor.

Det i kbhsk. vidt udbredte sammenfald af opr. *ræ* og *rα* foran alveolær og labial (DR § 15): *rende*=*rande*, *kræft*=*kraft*, *ret*=*rat* har kun i begrænset omfang bredt sig til det her behandlede område, idet der kun for to meddeleres vedkommende er tale om et obligatorisk sammenfald. Hos 18 veksler *rä* og *rα* (svarende til opr. *ræ*), 5 har obl. adskillelse. Den i kbhsk. begyndende udvikling *ræ* > *rɔ* (DR § 26) i ord som *strøm*, *drømme*, *grøn* er der ingen spor af.

Derimod er meddelerne ikke uberørte af udviklingen *ru* > *ro* og *ru* > *ro* (*gru*=*gro*, *brug*=*bro*, *rulle*, *russisk*, DR § 17), omend den ikke er så fremskreden deroppe. 5 har sammenfald, 7 har fakultativt sammenfald, 13 har aldrig sammenfald, omend enkelte af dem har fakultativ *ru*-kvalitet svarende til opr. *ru*(·).

Også m.h.t. åbningen *ö* > *ä* viser der sig nogen konservatisme. 4 har *ä* overalt, 21 har *ä* overalt i betatypen (*gøre*, *smøre*, *Søren* o.s.v. DR § 20), heraf har 3 *ö* i *för*, *dör*, *tör* (adj.) ellers *ä*, 6 har *ö* i *för*, *tör* ellers *ä*, 10 har *ö* i *för* ellers *ä*, 2 har *ö* i *för* ellers *ä*. *ö*-formen kendes ikke fra kbhsk., udbredte *ö*-former i *för* og *dör* findes i kbhsk. hos en lidt ældre aldersklasse. Det er ikke usædvanligt, at ordene ikke samtidig får *ä*. Den hertil svarende, noget senere opdukkende lydåbning af opr. *æ* til *ä* (*bære*, *stære*, *kære*, *sær*, DR § 23), som den forrige begyndt i l-kbhsk. og videreført i h-kbhsk., er ganske sjælden at påtræffe i Brovst-materialet. Kun 4 har fakultativt *ä*. Hos lidt flere kan man høre *ä* svarende til opr., tidligt forkortet *æ* (DR § 21) i ord som *nærliggende*, *besværlig*, *vejrmedling*.

Med hensyn til den i kbhsk. forlængst gennemførte sammensmeltning af såvel kort som langt å med efterfølgende r (*kort*, *Horsens*, *år*, *gård*, DR § 25) hersker der i jysk særlige forhold, der både kan tolkes som værende udtryk for sproglig konservatisme (vokal + r er ikke smeltet sammen) og som eksempel på et særjysk forhold, idet vokalkvaliteten afviger fra normale københavnske forhold i ældre tid (DR § 25). 21 har *å*(·). 5 af disse fakultativt *å*(·). 3 har *år*(·), 1 *ør*(·). De to med *o* svarende til opr. langt a har ikke *o* i den her behandlede type. – Den foreliggende, i løbende samtale hyppigt forekommende lydstruktur er blevet et markant træk til stedsbestemmelse af en regionsprogstalende jyde.

Vokalkvantitet

Foran intervokalsk *r* (*herre, 40, stirre, spørge*, DR § 35), hvor der i københavnsk (tidligst l-kbhsk.) er vidt udbredte forlængelser, viser materialet ret brogede forhold. 7 har obligatorisk kort vokal, 7 har normalt kort vokal, men (ganske uventet) lang vokal efter *i* (*stirre, svirre*), 4 har fak. lang vokal i typen som helhed, 7 har obl. lang vokal i mat.

M.h.t. forkortelsen af opr. lang vokal foran *ð, ɹ, j, w* (DR § 33), der rammer en meget stor del af ordstoffet, viser materialet som helhed en svag konservatisme. Forkortelsen af snævre vokaler er obl. i alm. forekommende enstavelsesord (*lyd, tid, ud, ser, gi(ve)r, liv*) foran *ð, ɹ w* i spontan tale, men forholdsvis sjælden ved bagtungevokaler og *a*: *rod, ord, bog, tag, båd*. Der er i alle typer (se nærmere DR § 33) tale om en jævn forsinkelse af den fra kbhsk. ekspanderende forkortelsestendens.

Konsonantisme

Det åbne *g q* har i et stort materiale (DR § 37) af letforklarlige årsager vist sig mest sejlivet i jyskpræget rigsmål. Den yngste generation viser imidlertid kun en forbløffende moderat konservatisme. Kun 2 meddelere har fakultativt *q*, og kun efter *α* (DR type 2 og 3). Imidlertid er svindstadiet (DR § 38), der kan vise sig i ord som *bøger, læge, neger*, decideret sjældnere i mat., kun 2 har fakultativt svind.

T-affikationen, et meget iørefaldende træk, har kun i begrænset omfang nået at præge udtalen. Hovedparten af meddelerne, ialt 13, har obl. uaffrikeret *t* (= *dh*), 2 har lidt svagere affikation end kbhsk. 6 har både affrikerede og uaffrikerede *t*'er i mat. 5 har affikation som moderne h-kbhsk. (DR § 47).

Da København er udbredelsescentrum for nye sprogudviklinger i moderne dansk, kan det ikke undre, at der ofte vil gå en del år, før en ny udtale slår igennem i en lille jysk stationsby i et dialektområde. Snarere må det give anledning til undren, at flere udviklinger på mindre end 10 år når at sætte sig spor i det lokale regionalsprog, og at samtlige de ældre i Dansk Rigsmål behandlede og i københavnsk fuldbyrdede nydannelser også er slået igennem på egnen. Dette betyder imidlertid ikke, at de københavnske former er blevet enerådende. Det mest interessante i undersøgelsen er måske netop det meget heterogene sprog, der er karakteristisk både for egnen som helhed, for den undersøgte aldersgruppe og for den

enkelte meddeler. Alle meddelere har mange lokaliserbare træk, men ikke de samme. Så at sige alle rigsmålsudtaler kan høres blandt meddelerne, men aldrig tilnærmelsesvis samlet hos en enkelt. Et københavnsk træk slår måske igennem hos nogle, hos andre lever det side om side med en regional variant, medens atter andre er helt upåvirkede af det, men til gengæld påvirket af et andet rigsmålstræk. En given nyudvikling rammer hos en enkelt en del af ordstoffet med en bestemt lydstruktur, hos en anden fornemmer man måske en situationsbetinget variation, hos en tredje kan det samme ord i samme meddelelsessituation variere ganske meget. Det fremlagte materiale giver rig eksemplifikation på de omtalte variationstyper.

Det var en nærliggende tanke, at meddelernes *holdning* til de forskellige sprogvarianter kunne påvirke deres udtale, og der er da også som et led i undersøgelsen stillet en række spørgsmål med henblik på at finde frem til meddelernes sproglige idealer. Det må her tages i betragtning, at det kan være svært at få dækkende svar på sådanne spørgsmål, dels fordi mange er sprogligt ureflekterede, dels fordi sprogligt reflekterede ofte vil vægre sig ved at blottlægge eventuelle sproglige fordomme eller fremhæve én sprogform for en anden. Også 14–17 årige vedkender sig nødig intolerance og sproglig diskrimination.

9 af meddelerne må karakteriseres som sprogligt helt ureflekterede. Det kan fx give sig udslag i, at vedkommende betragter det som en helt ny oplysning, at der *er* udtaleforskelle på egnen, eller det kan ytre sig ved en gennemført reaktion af typen »det ved jeg ikke«, når interviewerens først forsigtigt prøver sig frem med sonderende spørgsmål, senere evt. direkte forhører sig om, hvorvidt meddeleren sætter én sprogform højere end en anden. 11 værdsætter dialekter og rigssprog lige højt, 4 af dem vil opfatte det som et tab, hvis dialekterne forsvinder, 1 finder dialekten mere tiltalende end rigsmålet, 4 finder rigsmålet mere værdifuldt end dialekten. Om andre sprogformer falder der spredte bemærkninger: nogle synes, at Thybomålet er lidt til grin (omtrent hvad Århus-målet var for visse københavnere i 70'ernes begyndelse!), en enkelt hævder, at bornholmere taler helt skørt. Det er klart, at interviewerens rolle i forbindelse med sådanne spørgsmål er vanskelig, dels repræsenterer vedkommende selv en sprogform (som der skal et frisk initiativ til at beklikke), dels kan spørgsmålenes udformning få stor betydning for svarene. En dreven interviewer, såvel som en meget primitiv, kan få meddelere i den her foreliggende sammenhæng til at give udtryk for så at sige hvadsomhelst, sml. »Du kan da godt høre, at rigsdansk er et rigtigere, mere korrekt sprog, ikke?« og

»Du hører da for pokker vel ikke til dem, der mener, at dialekter ligefrem hårdt og brutalt skal bekæmpes?«. Der er derfor blevet lagt stor vægt på at undgå at påvirke de unge mennesker i nogen retning. Alligevel må denne del af undersøgelsen betragtes som den mest usikre.

Det viser sig imidlertid, at emnet ikke er så sprængfarligt, som mange sprogfolk måske gerne vil tro. Den belæste optegner vil naturligt, når attitudeundersøgelser bliver aktuelle, gå på kattepoter, som nærmer man sig et mineret område, men heroppe har sproget efter alt at dømme ingen væsentlig funktion som gruppesymbol. Ethvert naturligt fungerende sprog accepteres, meddelelserne oplyser, at sprogdrillerier så at sige ikke forekommer, selv omplantede københavnerebørn accepteres. Den forventede, af Baumann Larsen fra en bornholmerundersøgelse¹⁵ omtalte modsætning land-by kan ikke spores i børnenes sproglige værdisystem. Udtalelserne fra børnenes lærere peger i ganske samme retning: gruppe/klike-dannelser udvikler sig omkring forskellige interesseområder: sport, spejderbevægelse, pigegarde – skolefællesskab, naboskab o.s.v., men udtalen skaber ingen barrierer og etablerer i sig selv intet gruppesammenhold. Et udtryk herfor og en årsag hertil kunne være netop det forhold, at sproget i området er så blandet og labilt som forsøgt anskueliggjort. Der er ikke – som så mange andre steder – blandt de unge fx to let adskillelige normer med klart forskellig social tilknytning.

NOTER

1) Anker Jensen: Sproglige Forhold i Åby Sogn, Dania V. 1898. – 2) Peter Skautrup: Om Folke- og Sprogblanding i et vestjysk Sogn, Danske Studier 1921. – 3) Inger Ejskjær: Regionalsprog og lokalt vestjysk regionaldansk, Dialektstudier I, 1964/65. – 4) Ella Jensen: Om Sproget i Århus 1900–1910, Dialektstudier II, 1967. – 5) Hanne Louise Geist og Mogens Baumann Larsen: Lokalsprog og regionalsprog på Bornholm, Dialektstudier III, 1974. – 6) Lars Brink og Jørn Lund: Udtaleforskelle i Danmark, 1974. – 7) Lars Brink og Jørn Lund: Dansk Rigsmål I–II, 1975. – 8) Kjeld Kristensen: Variationen i et vestjysk stationsby-mål, 1974. – 9) De 25 meddelere kommer fra hjem, hvor forsørgerne (hvis 2, da den højest placerede) har flg. stillingsbetegnelser: urmagersvend, arbejdsmand, folkeskolelærer, damefrisør, specialarbejder, kommis, husmand, landmand, tømrermester, kommis, fabriksarbejder, dyrlæge, rengøringsassistent, chauffør, møbelhandler, chauffør, skovarbejder, sygeplejerske, murcerarbejdsmand, landmand, husmand, landmand, repræsentant, bilforhandler, landmand. – 10) September 1975.

11) Til den her fremlagte undersøgelse har stud. mag.erne Lone Larsen, Marie Bech og Annette Jensen bidraget med båndmateriale. – 12) Kun den mest rigsmålsnære af de to sprogkoder er inddraget i analysen. – 14) Se, specielt om forholdene i Houlbjerg, Ella Jensen: Om Præpositioners Trykforhold i Jysk, Festskrift til Peter

Skautrup, 1956. Se endvidere: EDB-undersøgelse over præpositioners trykforhold i vendelbomål. I, 1974 samt II. Institut for dansk dialektforskning ved Bent Jul Nielsen og Karen Margrethe Pedersen. (Duplikeret). Undersøgelsen tager udgangspunkt i Ella Jensens ovennævnte afhandling. Gennemgangen er langt mere detaljeret end nærværende afhandlings registrering af nogle iørefaldende forskelle. – 13) Glosen kan også bruges mere snævert om den forholdsvis lille gruppe af træk, der hverken er dialekttræk eller rigsmålstræk. – 15) M.h.t. årsagsforklaring opfatter Ella Jensen ikke de rytmiske forhold som primære. – 16) Mogens Baumann Larsen: Skolen og dialekterne, Meddelelser fra Dansklærerforeningen, 1969 3.

Hvad det er at handle, og hvad det kan gøres til

Om dagligsprog som fagsprog

Af KLAUS KJØLLER

I. Formål

Det er almindeligt i samfundsvidenskaberne at bruge ord og udtryk fra dagligsproget som fagudtryk, efter behørig definition. Som eksempel kan nævnes 'situation', 'rolle', 'behov', 'magt', 'belønning', 'gruppe', 'forventning' – og 'handling'. I denne artikel vil jeg se nærmere på den proces som indlemmer et gement dagligdags udtryk i fagtermernes orden. Jeg vil ikke *rekonstruere* en faktisk forekommen definitionsproces; jeg vil prøve at vise hvorledes den efter min mening *bør* forløbe i store træk, samt nogle af de problemer der er forbundet hermed.

II. Betydningsanalyse er adfærdsanalyse¹

Det er ikke et tilfældigt udtryk jeg har valgt som eksempel. Jeg mener at en socialforsker (fx sprogvidenskabsmand) er en adfærdsforsker. Da de normsystemer som socialforskeren skal beskrive, er fælles for en *gruppe* af individer, og ikke er det enkelte individs private, »indre« anliggende, kommer vejen til beskrivelse af normsystemet til at gå over iagttagelse og beskrivelse af adfærd, det vil populært sagt sige handlinger. At sige at de elskendes handlinger *forårsages* af en indre kærlighedstilstand, er iflg. denne opfattelse at vende tingene på hovedet. At A elsker B betyder at A er *disponeret for* at udføre bestemte handlinger i bestemte situationer (hvor B evt. er til stede). Det er en forkortet notation for alle disse dispositioner, og er altså en begrebsmæssig konstruktion af en højere orden end disse. Iflg. denne opfattelse er det noget vås at sige: »I virkeligheden elsker A B, selv om han utvetydigt i sin adfærd er hadefuld« – vås på linje med: »I virkeligheden er Anker Jørgensen en ost, selv om han utvetydigt ser ud som og opfører sig som et menneske«. Den meget udbredte opfattelse at udtryk for følelser osv. refererer til noget privat som kun subjektet selv kan opfatte, er utroligt sejlivet, når man tager i betragtning hvor absurd den er. At A og B gensidigt elsker hinanden vil

jo iflg. denne opfattelse sige at A i sit indre har en følelse som han kalder at elske, og at B i sit indre har en følelse hun kalder at elske. Men da A og B jo ikke kan sammenligne følelser, kan fx A aldrig vide om B elsker ham. Og når han kalder den følelse han har i dag for at elske, har han kun sin egen ukontrollable hukommelse at stole på. Måske er den følelse han i dag kalder at elske, den fornemmelse han i går kaldte »det kilder i min storetå«. Man kan sige sig selv at et normsystem (som fx sproget) ikke kan opretholdes på disse vilkår. Men sproget findes jo, og bruges hver dag.

(Jeg tror opfattelsen er så sejlivet bl. a. fordi den er fundamentet under troen på en form for »liv efter døden«, og således tillader individet at opretholde en behagelig illusion om at man ikke dør når man dør. Når udtryk for et individs følelser, fornemmelser, viden, holdninger, formodninger, erindringer osv. refererer til fænomener i bevidstheden/»sjælen«, og de handlinger individet udfører kun er tilfældige symptomer på disse fænomener som lever deres egentlige liv i bevidstheden, så er og bliver det et mysterium hvad denne bevidsthed egentlig har med denne krop at skaffe, så latterlig unødvendig og besværlig den er. Døden – kroppens og adfærdsredskabets ødelæggelse – bliver ved dette begrebstrylleri til sjælens frigørelse).

Denne opfattelse at betydningsanalyse er adfærdsanalyse vækker ofte til modstand fordi den synes at reducere mennesket til en tom dukke, en robot uden følelser, tanker, forestillinger osv. Men det er en misforståelse. Det er ikke det private *eksistens* der afvises; det er troen på at (dele af) et normsystem kan bygge på kronisk isolerede bevidstheders følelser, tanker, forestillinger osv. Det private kan være nok så vigtigt for den enkelte, men normsystemerne er et fællesanliggende, og de manifesteres, opretholdes og ændres gennem normbrugernes adfærd.

Noget af misforståelsen skyldes måske at man har en meget grov opfattelse af adfærdsbegrebet. Et stykke adfærd behøver ikke være noget med store armbevægelser. Det kan lige så vel være en nuance i et ansigtsudtryk eller en følsom sproglig formulering eller betoning.

III. Deskriptiv definition af en handling

Et kvalificeret udgangspunkt for en analyse af hvad en handling er, må være ODS. Under 'handle' defineres den relevante hovedbetydning således:

3) om menneskelig virksomhed (aktivitet), der udspringer fra en (især: bevidst) tankevirksomhed (overlæg, plan osv.), og som har til hensigt at frembringe en forandring, fremkalde en foreteelse i den ydre verden; (forsøge at) iværksætte, udføre noget; foretage sig noget; være virksom (aktiv); virke (. . .). (*Aage Hansen, 1925*).

I artiklen om 'handling' lyder den relevante hovedbetydning således:

1) til handle 3: synligt udtryk for ell. udvortes ytring (foretagende, optræden, opførsel osv.) af menneskelig virksomhed, udsprunget fra en tankevirksomhed; saavel i al alm. (det at handle, virke) som om den enkelte, tidsafgrænsede virksomhed (. . .); dels som modsætning til uvirksomhed ell. tale, dels (mods. Gerning; jvf. ogs. Gerning sp. 900²³) om virksomhed, der betragtes fra et moralsk, etisk ell. religiøst synspunkt, udføres af moralske, ideelle grunde, har et højere (for)maal, ikke tilhører det daglige livs sædvanlige foretelser olgn. (*Aage Hansen, 1925*).

Den noget kryptiske sidste del af definitionen afklares gennem henvisningen til 'gerning'. Henvisningen gælder specielt citatet fra Molbech (MO.) (Dansk Ordbog, 2. udg. I-II, 1859):

Gerning: (. . .) synligt udtryk for ell. udvortes ytring af menneskelig virksomhed, der forudsætter en vis grad af fornuftvirksomhed, et bestemt formaal olgn. (jf. PEMüll.³ 316 f.) samt: (man bruger) i nyere Tid oftere Gierning om det, der enten skeer blot ved legemlige Kræfter, eller om saadan Handling, hvortil ingen Anvendelse af Siælens høiere Evner udfordres. (men der) tales aldrig om Gerninger af Dyr; skjøndt man siger: det har Hunden, Katten gjort; da Subst. Gierning, ligesaa vel som Handling, altid medfører Begrebet om en fornuftig Virksomhed; hvad enten denne er legemlig, eller ulegemlig. — Man taler derfor heller aldrig om uvilkaarlige Gierninger; men hvad man gjør ved at gaae i Søvn, kan kaldes en uvilkaarlig Handling. MO.). (*Peter Skautrup, 1924*).

Denne distinktion mellem 'gerning' og 'handling' er mere end tvivlsom som en karakteristik af moderne dansk, dvs. dansk efter den periode ODS dækker. Uden at det naturligvis kan betragtes som et afgørende bevis, er 'gerning' i min idiolekt ubrugeligt uden for høj-

tidelige situationer, medmindre det bruges i ironisk øjemed, og så gerne med konnotationer af kirke eller spejderbevægelse (»en god gerning«).

De tre citerede definitioner gør i høj grad brug af de samme definitoriske egenskaber. Jeg vil i det følgende koncentrere mig om den udformning de har fået i definitionen af 'handle 3'. Det andet semikolon i artiklen om 'handling 1' giver mig anledning til at præcisere at det kun er den enkelte, tidsafgrænsede handling vi skal se på her. Med henblik på den stipulative definition af 'handle/handling' i artiklens afsnit IV nedenfor, er det værd at mærke sig den brug af 'handling' som stiller 'handling' i modsætning til 'tale' (tredje semikolon).

Først er det nødvendigt at sige noget om definitionens form. Umiddelbart kan det undre at de fire sidste semikoloner er synonyme til en af de definitoriske egenskaber som nævnes i det første semikolon, nemlig virksomhed (aktivitet). For når de ikke rummer nogen ny information, hvorfor så bruge ordbogens knappe pladsressourcer på at bringe dem? Ordbogsindledningens meget sparsomme bemærkninger om betydningsforklaringerne løser ikke mysteriet. Men i Poul Lindegård Hjorth (70, s. 52) forklares definitionsformen på den måde at den første del er en forklarende omskrivning, som så kan efterfølges af synonyme og antonymer inden for det betydningsfelt som den forklarende omskrivning bestemmer. Da absolut synonymitet og antonymitet hører til sjældenhederne i et levende sprog, bliver den forklarende omskrivnings angivelse af betydningsfelt et obligatorisk punkt i enhver definition. Men som det også fremgår af definitionerne af 'handling 1' og 'gerning', udelades synonym- og antonymrækken af og til (evt. til fordel for en mere udførlig, semikolonopdelt omskrivende forklaring). Det skyldes ganske enkelt at flere af dem vil indgå i den forklarende omskrivning, og at det bliver pladsødsleri at anføre dem igen.

Jeg vil i det følgende se nærmere på den omskrivende forklaring der gives på 'handle 3'.

a. »der udspringer fra en (især: bevidst) tankevirksomhed (overlæg, plan osv.)«

Iflg. dette skulle det at handle altså implicere tankevirksomhed. Men at dette skulle være tilfældet dementeres klart af at eksempler som

- (1) han handlede { tankeløst
uden overlæg
planløst

ikke er det mindste paradoksale. Forholdet mellem handling og tankevirksomhed er altså ikke som forholdet mellem fx at løbe og bevæge benene:

- (2) * han løb uden at bevæge benene

Eller mellem en cirkel og firkantethed:

- (3) * en firkantet cirkel

Der er næppe tvivl om at Freud og »dybdepsykologerne« må tage æren for parentesens »(især: bevidst)«. Det præsupponeres at tankevirksomhed kan være ubevidst. At tænke vil altid sige at tænke over noget, ligesom at se, føle, mærke, lugte osv. vil sige at se osv. *noget*. Kan man ubevidst tænke over noget, dvs. uden at være klar over det? »Hun tænkte ubevidst over en skakopgave«, »Han tænkte over hvilket slips han skulle tage på, uden at være klar over det«. Hvad kan man med sin bedste vilje få sådanne påstande til at betyde? I hvilke situationer kan man bruge dem?

For psykologer der, som Freud, søger at forklare menneskelig adfærd ved hjælp af ganske få, evt. et enkelt, behov, er det ubevidste en meget vigtig kategori. I situationer hvor adfærden og den handlendes egne udsagn klart strider mod at disse behov er de fundamentale, kan postuleringen af passende ubevidste kræfter *alligevel* få teorien til at passe. Hvis man i forvejen tror at bevidsthedsudtryk som 'tanker', 'følelser' osv. refererer til noget privat, kommer psykologens teoretiske konstruktioner, ubevidsthedsudtrykkene, uvægerligt også til at referere til noget privat – men noget privat som man ikke engang selv er klar over at man har! I det øjeblik terapeuten giver sig til at forklare klienten om hvorledes det er fat i klientens ubevidsthed, bliver denne opfattelses absurditet klart demonstreret. For hvordan kan terapeuten vide hvordan det private som klienten ikke engang selv har kendskab til, er beskaffet hvis han ikke bygger det på klientens adfærd?

b. »om menneskelig virksomhed (aktivitet)«

En handling behøver ikke bestå i en aktivitet; den kan også bestå i en bestemt passivitet:

- (4) han handlede velovervejet

da han $\left\{ \begin{array}{l} \text{forholdt sig passiv} \\ \text{intet gjorde} \end{array} \right.$

Hvis man fx i supermarkedet ser sin chef stjæle en flaske champagne og undlader at skrigе alarm, så består passiviteten i undladelse af en ganske bestemt form for aktivitet. Man fortsætter imens med de sædvanlige indkøbsbevægelser med at læsse ned i vognen. På samme måde kan det være en velovervejet handling at forsvareren undlader at stille et bestemt spørgsmål til et af forsvarrets vidner, mens han stiller bestemte andre. Og det kan være særdeles velovervejet at to statsoverhoveder undlader at komme ind på bestemte emner i deres samtaler.

Man kan vel også tænke sig ekstreme situationer hvor den totale ubevægelighed er en handling:

- (5) soldaten handlede velovervejet da han lå ubevægelig som om han var død (for at undgå at blive taget til fange fx)

En handling behøver heller ikke blive udført af et menneske. Dyr kan også handle:

- (6) hugormen handlede instinktivt
hungorillaen handlede som enhver moder ville have gjort

Disse eksempler kan bruges til at anskueliggøre det problematiske i det intuitive normalsprogsbegreb som ligger bag vurderingen af »hvad man kan sige«. En voksen som er i zoologisk have med et mindre-årigt barn, vil kunne sige mange sætninger som grammatikeren måske helst vil sætte stjerner ved (eller tvivle stærkt på):

- (7) isbjørnen handler klogt (ved at lægge is på maven så den ikke dør af varme)
næsehornet handler ondskabsfuldt (når det kan komme af sted med det)

For at få barnet til at forstå analogiserer man dyreverdenen med menneskeverdenen. Seriøse zoologer vil afvise påstandene som nonsens, men brede popularisatorer – tænk fx på afdøde dr. Lieberkind – elsker dem.

Også primær- eller sekundærgrupper kan handle:

- (8) familien Petersen handlede enigt
USA handlede som et såret dyr

Det gælder også grupper af dyr:

- (9) løveflokkene handlede klogt

Vi kan altså konkludere at det der handler skal være et dyr, en gruppe af dyr, et menneske eller en gruppe af mennesker.

*c. »som har til hensigt at frembringe en forandring,
fremkalde en foreteelse i den ydre verden«*

En handling behøver ikke være bestemt af en hensigt:

(10)	{	ubevidst
		tvungent
han handlede		vanemæssigt
		rituelt
		reflektorisk
		instinktivt

Og derfor slet ikke en hensigt om at frembringe en forandring, fremkalde en foreteelse i den ydre verden.

ODS' analyse af hvad en handling er, kan altså ikke siges at være en deskriptiv definition. Det kan det heller ikke have været i 1925, da det er vanskeligt at forestille sig at de modeksempler jeg har anført alle ville være ugyldige i 1925. Men dette »negative« resultat betyder jo ikke at vi nu står hvor vi stod inden vi gik igang. Undersøgelsen af ODS' definition har vist hvad en handling *ikke* er, men derigennem også hvad den er.

'At handle' er overbegreb for en mængde mere konkrete handlebegreber, fx 'at tænde en cigaret', 'at undlade at tage ordet', 'at stemme ja til A-kraft', 'at køre over for rødt', 'at børste tænder', 'at bede om noget'. At tænde en cigaret nervøst er at handle nervøst, snedigt at undlade at tage ordet er at handle snedigt, uklogt at stemme ja til A-kraft er at handle uklogt, ubetænksomt at køre over for rødt er at handle ubetænksomt. I en samtale kan vendingerne 'C handlede ...' eller 'det var en ... handling' kun anvendes hvis modtageren allerede ved, hvad det er der refereres til med 'handle' eller 'handling'. Der må forinden i samtalen være anvendt et mere konkret beskrivende handleudtryk, eller afsender og modtager må netop have overværet det skete. På denne måde bliver brugen af udtrykkene 'handle' og 'handling' ofte bestemt af nogle ret gennemsigtige samtaleregler. Når de bruges iflg. disse regler ligger informationen i ytringen ikke i at *de* bruges.

Men i visse situationer kan udtrykkene rumme ny information og betyde at en agent gør noget, foretager sig noget aktivt.

- (11) A: Jensen blev vel bare liggende på sofaen som sædvanlig?
 B: Nej, han handlede (og gav sig fx til at pøse vand i papirkurven).
- (12) A: Bestyrelsesformanden udskød vel som sædvanlig bare de ubehagelige beslutninger?
 B: Nej, han handlede.

Det må være denne brug af 'handle' som har fikseret forfatteren af definitionen i ODS.

Der kan være mange forskellige formål med at tale om handlinger. Ligesom der kan være mange forskellige formål med sprogbrug overhovedet. Jeg vil i det følgende begrænse mig til at se på ytringer hvormed det påstås at en handling er manifestationen af et »karaktertræk« eller bevidsthedstilstand, humør og lignende. Altså påstande som har en af formerne

- (13) han handler/handlede ...
 (14) det var/er/vil være en ... handling

hvor den nye information kan udtrykkes i en af formerne

(15) han er/var $\left\{ \begin{array}{l} \text{almindeligvis} \\ \text{som regel} \\ \text{altid} \\ : \end{array} \right\} \dots$
 eller

(16) han er/var/vil være ... i den situation
 (men er/var $\left\{ \begin{array}{l} \text{almindeligvis} \\ \text{som regel} \\ : \end{array} \right\}$ ikke ...)

Den runde parentes angiver at det kan stå hen i det uvisse hvorvidt handlingen er typisk eller atypisk for agenten.

I konteksterne kan indsættes fx følgende adjektiver/adverbier. Jeg har ikke angivet ordklassederivativet -t; rækkefølgen er tilfældig.

(17) ærlig	rationel
uærlig	irrationel
ond	klodset
god	stolt
affektbetonet	sikker
lidenskabsløs	selvsikker
forvirret	velforberedt
dum	forsigtig
klog	dumdristig
hidsig	modig
rolig	selvopofrende
heldig	selvisk
uheldig	næstekærlig
intelligent	dyrevenlig
kærlig	venlig
ukærlig	hadsk
spontan	elskværdig
betænksom	ædel
ubetænksom	tølpragtig
hensynsløs	bondsk
hensynsfuld	naragtig
selvbevidst	barnlig

forfængelig	naiv
ambitiøs	snerpet
hovedløs	fordomsfuld
snedig	fordomsfri
lumsk	tolerant
overlegen	utålelig
ydmyg	pivet
energisk	moralsk
sløv	dobbeltmoralisk
tålmodig	fanden i voldske
utålmodig	kvindagtig
overbærende	fej
flink	hovmodig
fornuftig	selvudslettende
veloplagt	kynisk
humørforladt	udspekuleret
sprælsk	hurtig
fræk	langsom
dristig	

Det er for enkelt at sige at formålet med en påstand som (13) eller (14) er enten at medvirke til at give modtageren en bestemt opfattelse af agentens personlighed, eller/og en bestemt opfattelse af denne handling. Som bekendt taler man ofte til hinanden for at bekræfte hinandens velkendte meninger og frydes over den idylliske enighed endnu engang. Men *meget ofte* vil sætninger af typen (13) eller (14) blive anvendt i situationer hvor der argumenteres omkring

(1) en persons personlighed, det vil (uden for fagpsykologernes kreds) som regel sige: argumenteres omkring rollerrelationen antipati – sympati,²

og/eller

2) holdningen til en bestemt handling, som regel med henblik på om den er rigtig eller forkert, og overlagt eller uoverlagt, og det vil sige: hvilke sanktioner der eventuelt skal sættes i værk (straf – belønning) eller vil blive sat i værk af andre end afsender og modtager.

Set i dette perspektiv er kriterierne for om noget der sker kan betragtes som en handling, at det kan bruges som nøgle til en *personlighed* og/eller at det kan drøftes om der skal *sanktioneres* mod det. Og her er det indlysende at en handling lige så vel kan bestå i en passivitet

som en aktivitet, lige så vel være velovervejet som uovervejet, og lige så vel have til hensigt at frembringe en forandring som at cementere det bestående, at fremkalde en foreteelse som at kvæle et initiativ.

Ovenfor fandt vi frem til at konteksterne (13) og (14) kun kunne bruges hvis det i forvejen var klart hvilken handling der var tale om. Den skulle allerede være nogenlunde entydigt placeret i det rumtidslige univers som samtalsituationens her og nu entydigt bestemmer. Det er denne forud identificerede handling som de personligheds- og bevidsthedsbeskrivende udtryk (17) fæstnes på, og som gør deres brug til et offentligt, normstyret anliggende. Det er ganske enkelt denne indsigts som ligger bag den behavioristiske grundopfattelse. En uenighed om en given persons »indre«, vil blive en uenighed om disse eller hine handlinger skal beskrives sådant eller sådant. (Dette er en empirisk sætning).

IV. Stipulativ definition af en handling

Jeg mener at vi nu har fået et nogenlunde indblik i hvorledes 'handle' og 'handling' bruges i sprogsamfundet. Det var den beskrivende fase. Den næste fase er den stipulative, hvor begrebet trimmes og kæmmes så det bliver et anvendeligt arbejdsredskab for adfærdsforskeren.

Men hvorfor er begrebet ikke godt nok som det er?

Videnskab består i teoribygning og teoriafprøvning, og et enkelt begreb skaber ingen teori. Inden vi skærer handlebegrebet til, må vi i det mindste have nogle ideer om hele den handleteori hvori dette begreb skal kunne arbejde.

Jeg ser det som adfærdsforskerens opgave at bygge *modeller*³ som kan simulere menneskelig adfærd, herunder sproglig adfærd. En god model skal altså kunne producere adfærd som ligner den adfærd mennesker udfører.

De adfærdskendsgerninger som modellen (= teorien) bygger på – og som det er dens formål at få til at fremstå som dele af en sammenhængende helhed – foreligger i form af handlinger, beskrevet i den kode som de handlende selv benytter når de skal meddele sig til hinanden om adfærd. Dette kan også udtrykkes således: den første betingelse for at kunne gå i gang med modelbygning, er at modelbyggeren identificerer sig med *de* handlende, hvis adfærd skal simuleres, og lærer at forstå/beskrive deres adfærd på den måde de selv forstår/beskriver den. Det vi skal simulere er den ureflekterede agents

adfærd. Den umiddelbart mest indlysende måde at starte på, må være at lære at forstå sprogbrugerens adfærd som sprogbruger selv forstår den.

Det er et bidrag til denne forståelse vi har givet ovenfor med analysen af handleudtrykkene.

Meget af kunsten i at skabe overblik ligger i at forenkle således at forenklingen på væsentlige punkter ligner virkeligheden. Når modellen er opstillet er det opgaven at gøre den mere virkelighedsnær, dvs. rive ned, bygge til. Man kan altså sige at det i allerførste omgang ikke gælder om at få bygget en model som er perfekt i den forstand at den simulerer virkeligheden. Det gælder derimod om at den første grove model danner et frugtbart *udgangspunkt* for en om- og udbygningsproces som gradvist og velkontrolleret vil gøre modellen til en reproduktion af virkeligheden.

Den model jeg kort vil skitsere i det følgende er tænkt som et sådant første stadium.⁴ En meget væsentlig del af modellen vil være en model af en sprogbruger. Denne del af modellen er i meget høj grad inspireret af modeller af institutioners beslutningsprocesser, fx private vareproducenter i en markedsdirigeret økonomi, interesseorganisationer eller politiske partier i et flerpartisystem. Sprogbruger-modellen skal honorere følgende krav:

a. Den skal have en *langtidshukommelse*, dvs. en tilgængelig oplagring af sprogbrugssystemet og andre normsystemer, samt en grad af encyklopædisk viden, dvs. viden om kendsgerninger.

b. Den skal kunne opfatte den situation den er i, og modtage tegn fra afsenderen: den skal kunne *percipere*.

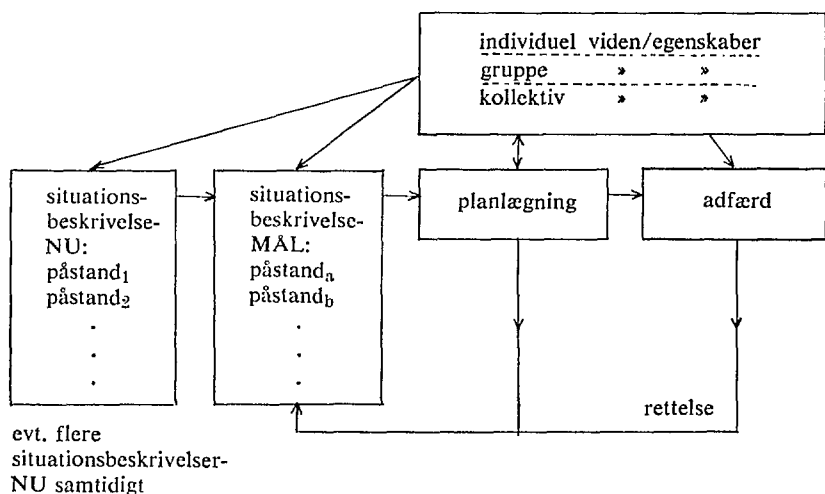
c. Den skal kunne huske hvad der er foregået tidligere i situationen, og evt. i tidligere situationer: *korttidshukommelse*.

d. Den skal efterstræbe nogle *mål*. Svarende til dens dispositioner, »karaktertræk«, personlighed vil den have nogle overordnede, abstrakt formulerede mål, som er *tidsuafhængige* i den forstand at de er konstante fra situation til situation. Underordnet disse vil sprogbrugermode-llen så have nogle *tids-* eller *situationsafhængige* mål som er de tidsafhængiges konkretisering i den foreliggende situation; sagt på psykologisk: karaktertrækkenes osv. manifestation i adfærd her og nu.

e. Dens planlægning af en adfærdssækvens med målopfyldende effekt skal være bestemt af *rationalitets*princippet. Modellen skal – på basis af sin viden om situationen, dens farer, muligheder osv. – vælge den sekvens som sikrest, sandsynligst, lettest, fører til målet.

f. Den skal kunne *bevæge sig* (jvf. gestus, mimik, at tale, at skrive), og dens bevægelser må ikke udelukkende kunne forklares ud fra naturløvene. Dette er en forudsætning for at kunne være tegnbruger.

Et meget groft diagram over en sprogbrugermodel kunne se således ud:

Situationsbeskrivelsen-NU er en række påstande som beskriver situationen. Det er meget vanskeligt at skelne mellem det, vi har kaldt situationsopfattelse (b), indholdet i korttidshukommelsen (c) og de situationsafhængige mål (d). Den handling alter udfører *nu*, kan jo netop kun være en forståelig handling for ego ved at blive sat i relation til hvad der tidligere er sket og hvad der evt. er målet med handlingen. Det vi kalder situationsbeskrivelsen-NU omfatter situationsopfattelse + indholdet i korttidshukommelsen. Kun en præcisering af hvad der ligger i disse 3 beskrivelseskategorier i forbindelse med en detaljeret applikation på en række sprogbrugsforløb, kan vise os om der er fornuft, overblik, forklaringsstyrke i at operere med dem. Det må vi have til gode.

Modellen skal være i stand til at beskrive tvetydighed, altså det forhold at sprogbrugeren samtidigt kan have to eller flere situationsbeskrivelser som adskiller sig ved at én eller flere påstande som indgår i den ene ikke indgår i de(n) andre(-en). Man kan forestille sig de forskellige situationsbeskrivelser forsynet med et sandsynlighedstal.

Målene(-et) er de situationsafhængige mål (d). De foreligger i modellen i en form som svarer til situationsbeskrivelsens form – blot fremtidig. Der må være mulighed for flere mål, hvis prioritering kan afhænge af eventuelle, forskellige situationsbeskrivelser–NUs sandsynlighedstal.

Sandsynligvis vil det være hensigtsmæssigt at operere med en lagdelt viden som vist på figuren (øverste kasse), svarende til enhver sprogbrugers viden, sprogbrugerens viden qua gruppemedlemskab, og sprogbrugerens individuelle viden.

I planlægningskomponenten omsættes rationalitetsaksiomet til konkrete handleplaner, som er anvendelige i situationen til virkeliggørelse af målene.

I den sidste kasse viser sig så resultaterne af anstrengelserne. Af praktiske grunde vil vi lade adfærden som sprogbrugeren udviser, være manifesteret som *beskrevet* adfærd (ligesom situationen jo er en *beskrevet* situation). Vi går her (og også i situationsbeskrivelsen) ud fra den antagelse at alt det i en situation som er relevant for en sprogbriksanalyse (her: spec. sprogbriks*adfærd*) kan beskrives tilfredsstillende ved hjælp af sprog. Det såkaldte *beskrivelsesaksiom*.

På tegningen er endvidere antydnet at vores model kan rette sig selv.

Da ét af de væsentligste problemer ved studiet af sprogbrug ligger i at der er *to eller flere* personer som kommunikerer, er det klart at diagrammet kun omfatter en del af vores sprogbriksmodel. Modellen må som et indledende minimum omfatte *to* sprogbriksbrugere.

Problemet er her hvorledes forholdet er mellem egos output og alters input. I virkelighedens verden løses problemet på den måde at der er en virkelighed som de sanser/fortolker og som de hele tiden selv indvirker på. I vores model er det, så vidt jeg kan skønne, umuligt at få virkeligheden med – i denne forstand. Egos output er *fortolket* virkelighed, det samme er alters input. At det er fortolket vil sige at det er beskrevet med sprogbriksbrugernes begreber (jvf. beskrivelsesaksiomet, just ovenfor).

De transformationsregler som skal beskrive forholdet mellem egos

output og alters input, skal bl. a. tage hensyn til alters situationsbeskrivelse(r), mål og viden. Det er alt hvad jeg kan sige om det i øjeblikket.

Nu kan vi så vende tilbage til spørgsmålet om på hvilke punkter vi giver handlebegrebet et stipulativt indhold med henblik på videnskabelig brug, det vil her sige i forbindelse med den skitserede model.

1. Vi studerer menneskelig, individuel adfærd, dvs. vi har bortstipuleret at dyr og grupper kan handle.

2. I modellen kan en handling godt bestå i en aktivitetsundladelse. På dette punkt er der altså ikke foretaget nogen stipulation.

3. I modellen er det ikke muligt for en agent at handle irrationelt på sine egne præmisser. Dette må nærmest svare til ODS-definitionens »udspringer fra en (især: bevidst) tankevirksomhed«, og også implicere at handlinger har en velovervejet hensigt. Her er altså bortstipuleret at handlinger kan være tankeløse, formålsløse, instinktive og lignende.

4. Endvidere er det ikke i modellens metasprog muligt at bruge 'handle' i modsætning til 'tale' (jvf. ODS' def. af 'handling 1' citeret ovenfor). At begive sig af med at beskrive sprogbrug er jo at beskrive sproglig adfærd, dvs. beskrive sproglige ytringer som handlinger. Hvor de tre forrige punkter gælder specielt for den ovenfor skitserede sprogbrugsmodel, så er denne sidste stipulation en definitorisk egenskab ved det sprogbrugsvidenskabelige fagsprog, og vil derfor – på denne indirekte måde – indgå i enhver model.

V. Konklusion

Set i denne artikels perspektiv kan den samfundsvidenskabelige teori-bygnings- og teoriprøvningsproces betragtes som en trefaset semantisk proces. Dette er blevet eksemplificeret med handlebegrebet.

Når man »ophøjer« et udtryk til videnskabelighed, er det første man gør at udpinde udtrykkets betydning/brug i sprogsamfundet. Eller rettere: det var det man burde gøre – almindeligvis springes denne første fase over, med det kedelige resultat at stipuleringen foretages på gyngende grund, dvs. det forbliver uklart på hvilke punkter det videnskabelige udtryk er lig med det dagligsproglige, og på hvilke der er tale om stipulation. Det vil sige at det forbliver et postulat at netop det valgte dagligsproglige udtryk er velegnet til at betegne *dette* videnska-

belige begreb. (Når man vælger et helt nyt ord til at betegne et videnskabeligt begreb med, stiller det sig lidt anderledes).

Den næste fase er så stipulationen hvor begrebet gøres til et velegnet redskab og byggemiddel i den første grove model. Ofte ser man denne del af processen betegnet som en »præcisering« idet det underforstås at dagligsprogets udtryk er upræcise, vage – mens de videnskabelige termer er klare og koncise. Men dette er jo egentlig ikke en helt korrekt måde at beskrive det på, således som vores gennemlysning af processen har vist. Det videnskabelige begreb er opstået ved at man har klippet en tå og skåret en hæl i det dagligsproglige. Det er en banalitet at dagligsprogets inventar er så præcist og klart (og upræcist og uklart) som man nu engang har brug for det i de dagligsproglige gøremål. Det der er tale om er en indskrænkning (eller evt. mere generelt: en ændring) af udtrykkets brug. At præcisere er noget man gør når modtageren er i tvivl om hvad man mener. At præcisere har til formål at forebygge misforståelser. Afsenderen taler fx om B, men opdager at modtageren tror det er C han taler om. Så er der grund til at præcisere at det er B han taler om. Man kan helt generelt sige at det at præcisere er at gøre eksplicit, at gøre udtalte forudsætninger, hensigter osv. udtalte for at forhindre misforståelser. Men det vil sige at vores (og ODS') deskriptive definitioner af en handling er præciseringer af hvad en handling er. Sådant en præcisering kan så være god eller dårlig, dvs. mere eller mindre velegnet til at rette misforståelser. Som vi så er den stipulative definition af 'handle/handling' ikke en yderligere præcisering af denne deskriptive definition. Stipulationen er en anden aktivitet som fastsætter – eller om man vil: præciserer – hvilke dele af den deskriptive præcisering der stadig skal gælde, og hvilke ikke. Når man uden videre betegner stipulationen som en præcisering skyldes det som regel at man har sprunget den deskriptive fase af definitionsprocessen over.

I den tredje fase gives så udtrykket gradvist sin oprindelige betydning tilbage, idet modellen – med alle faktorer under kontrol – gradvist konstrueres frem mod virkeligheden. Ikke mindst her fremgår det klart hvor nødvendig den deskriptive 1. fase i definitionsprocessen er. For jo mindre man gør ud af den, jo uklarere indtryk har man af den virkelighed man skal rekonstruere.

NOTER

(1) To filosofiske hovedværker bag denne betydningsopfattelse er: Wittgenstein, L. »Philosophical Investigations« Oxford: Basil Blackwell 1963 (1. udg. 1953); Ryle, G. »The Concept of Mind« England: Peregrine Books 1966 (1. udg. 1949). – (2) Se evt. Kjølner »Sprogbrugsbegreber« Borgen 1975, artiklen om rolle-relationer. – (3) Se evt. artiklen om dette begreb i »Sprogbrugsbegreber«. – (4) Modellen er tidligere opstillet i Kjølner »At gøre eller ikke gøre. Konklusion på andendelsemnet »Sproghandlemer« (...)« duplikat: FUSK 2, Institut for nordisk filologi 1976.

LITTERATUR:

Hjorth, P. L. »Vejledning i brug af Ordbog over Det danske Sprog«, Gylden-dal 1970.
»Ordbog over Det danske Sprog«, bd. 1, 6, 7 og 28.
Schutz, A. »Common-Sense and Scientific Interpretation of Human Action« i Natanson, M. (ed.) »Philosophy of the Social Sciences: A Reader« New York: Random House 1963.

Dansk Dialektologi i Tiåret 1965–1974¹

Af POUL ANDERSEN

I Perioden er udsendt en Række Arbejder, i hvilke dialektologiske Studier omfangsmæssigt spiller en større ell. mindre Rolle. Der er kommet to Bind af Rækken Dialektstudier: Bd. 2 (1967) og Bd. 3 (1974) og en Række Hæfter af de dialektologiske Tidsskrifter: Danske Folkemaal (her forkortet DF) og Sprog og Kultur (her forkortet Spr. o. K.). Der er desuden udsendt 3 Festskrifter med vekslende Mængder af dialektale Bidrag: Studier i dansk Dialektologi og Sproghistorie tilegnede Poul Andersen 8.6.1971 (i det flg. citeret Festskr.PA), Anders Bjerrum: Linguistic Papers 12.3.1973 med Optryk af en Række af Anders Bjerrums ældre nu vanskeligt tilgængelige Afhandlinger, her i engelsk Oversættelse: Folkesproget i Tønder gennem Tiderne (1944), Den dansk-tyske sproggrænse i middelalderen (1962) og Über die phonematische Wertung von Mundartaufzeichnungen (1940), og Festskrift til Kr. Hald 9.9.1974. Navneforskning, Dialektologi, Sproghistorie (i det flg. citeret Festskr. KH), hvor 9 af Bogens ialt 44 Afhandlinger har dialektologisk Indhold.

KRISTIAN RINGGAARD har givet Periodens eneste Dialektoversigt².

Desuden kan henvises til de populært skrevne men meget indholdsrige dialektale Artikler i Gyldendals 12 Binds topografiske Værk: Danmark. Gyldendals Egnsbeskrivelse, hvor de danske Egnsdialekter er beskrevet af K. Ringgaard (de jyske), Poul Andersen (fynske og sjællandske), Chr. Lisse (Loll.-Falstersk), H. A. Koefoed (Bornholmsk) og Børge

1) Afgrænset på denne Måde danner Oversigten en naturlig Fortsættelse af min Oversigt over dansk Dialektologi i Germanische Dialektologie. Festschrift für Mitzka zum 80. Geburtstag II p. 319–347 (i Zeitschrift für Mundartforschung Beihefte – Neue Folge Nr. 6 1968), jf. også Afsnittet Dialektforskningen i Det danske Sprogs Udforskning i det 20. Århundrede. 1965.

Jeg takker Afdelingsleder, Lektor Jørgen Larsen for Brug af hans Samlinger til den nordisk-filologiske Bibliografi; viser det sig, at jeg har forbiset væsentlige Arbejder, må jeg bede om Undskyldning, det er ikke sket med Overlæg. En lang Række især mindre – derfor ikke nødvendigvis mindre interessante – Arbejder har jeg – tvunget af Pladshensyn – måttet henvise til ganske kort Omtale i de Hovedafsnittene afsluttende »Bibliografier«.

2) Danske Dialekter. En kortfattet Oversigt. Aarhus. 1969.

Rasmussen (Københavnsk og Øresundsdialekterne). Af lignende Art er de sproglige Afsnit i Turistårbogen: 1971: Bornholmsk, ved H. A. Koe-foed, 1975: Sydsjælland og Møn, ved Chr. Lisse, 1976: Nordøstfyn, ved Poul Andersen.

Forud for det øvrige, emnemæssigt opstillede Stof skal omtales to Af-handlinger, der vanskeligt lader sig indordne i Opstillingen, enten fordi de behandler alle Sider af Sproget eller slet ikke beskriver Sproget som sådant!

ELLA JENSEN har publiceret en 74 Sider stor Afhandling om Regional-Jysk (eller jysk Regionaldansk)¹ som et Sidestykke til Inger Ejsskjær ældre Afhandling om Vinderup-Jysken² og ligesom denne bygget op på Forfatterens Hukommelse om eget Sprog i Barndommen, og Formålet er bl.a. at få konstateret, om man kan tale om et »jysk Rigsmål«. Der er altså Tale om EJ.s eget Sprog, EJ som Del af en Århusfamilie, boende i Falstersgade. Til Belysning af en sådan Familie, bestående af seks Medlemmer, hvoraf Moderen og de tre Børn var indfødte Århusianere, Faderen og Mormoderen derimod født på Landet, foretages først en Undersøgelse af Beboerne i to Gader i Århus (Falstersgade og Fisker-gade), og denne viser, at med Hensyn til Forholdet mellem Indfødte og Tilflyttere såvel som m.H.t. Tilflytternes Fødested (indlagt på Kort) er den til Undersøgelsen her valgte Familie repræsentativ. Nu gennemgås (med en Mængde interessante Detaljer) i en Række Paragrafer: Tone, Trykforhold, Stød og Kvantitet – her afvises som Århusmål bl.a. den nu så ofte forekommende stødløse Form Amerika-ner (eller endog med kort a: Amerikander!); mærkelig nok omtales ikke den lige så besynderlige Form: (Chr. d.) ti-ende, der også får Skyld for at være jysk; Vokal-forhold – bl. mange andre Enkeltheder: Åm. *øj* – Rm. *ød*: jeg har altid troet, at Byen hed Tøjberg, indtil jeg fik at vide, at min gode Kollega, Kr. Hald var født i Todbjerg!; Konsonantforhold – bl.a. Åm. *-j* – Rm. *-ð*, med Historien om Århusianeren, der omtalte en Lolliks mærkelige Sprog, og for fuldt Alvor sagde: »Og så kan han ikke engang sige *d* i *maj* (Mad)!«; Bøjningsforhold – med mange nye Iagttagelser, bl.a. den ejendommelige Pluralisbrug af »anden« + Substantiv i Singularis: »Vi har aldrig haft andre Hund end Sussi«. I § 9 en 15 Sider lang Liste over særlige Ord eller Udtryk, hvoraf jeg genkender flere som brugelige også i

- 1) Ella Jensen: Om Sproget i Århus 1900–1910 (Dialektstudier 2 (1967): 197 ff.).
- 2) Inger Ejsskjær: Regionalt rigssprog og lokalt vestjysk regionalsprog (Dialektstudier 1 (1964–65): 7 ff. = DF 18 Till.hft. (1964): 7 ff.).

Horsens Bymål: grådonset, småsær, jeg fryser mine Fingre m.fl. – alt i alt en morsom Indføring i Århusmålet. Tilsidst gøres op, hvad der i Åm. er jyske Dialekttræk, Rigsmålspåvirkning, Skriftsprogsformer eller Former fra Talesproget. Specielt for Åm. bliver tilbage kun Tonegangen. Men det vigtigste Resultat er, at selvom Åm. og Vinderupsproget ikke på alle Punkter stemmer overens, er der god Mening i at tale om et jysk eller vestdansk Rigsmål. Afhandlingen er forsynet med Ordregister og med en Ekskurs om de Former, som Magda Nyberg har behandlet i sin nedenfor under Syntaks omtalte Afhandling under Betegnelsen »Infini-tiverstatning«.

SØREN RYGE PETERSEN'S »Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune 1973« er bygget på Forfatterens egne Interviews med Indbyggerne i Agdrup Kommune sydøst for Tønder. Svarene er via Spørgeskemaer (862 i alt) gjort tilgængelige for en EDB-Behandling, hvis Faser belyses. Afhandlingens Resultater kan ifølge Forf. ikke rimeligt belyses i Ord – i så Fald bliver Konklusionerne så grove, som at Sønderjysk og Plattysk forsvinder samtidig med, at Højtysk (og i ringe Grad Dansk) trænger frem – men bør hentes ud af 116 EDB-Tabeller og de i Afhandlingen anførte Diagrammer, hvis sobre Korrellering af Data imponerer, og hvis Enkeltheder interesserer. F. Eks. viser Diagram nr. 26, der korrellerer Alder med Indlæringssted, at ud af 180 Personer, der taler Højtysk, Plattysk og Sønderjysk (Oplysning fra Diagram nr. 5), har de 122 lært Højtysk af Læreren, Plat af Naboer og Kammerater, Sønderjysk af Forældre, og at Antallet af sådanne tresprogede er forholdsvis lavt under 40 År, forholdsvis højt over 40 År. De af de interviewede selv opgivne »Sprog« – ell. Blandinger af dem – beskrives ikke, men tages som et fait accompli efter de talendes egen Op-givelse.

A. Ordforrådet

1. Leksikografi

De sidste ti År har for Dialektologien i Danmark været en rig Periode. Det gælder ikke mindst på Leksikografiens Område. Der har i det stille været arbejdet stærkt på de store Ordbøger Ømålsordbogen (i Institutet i København) og den jyske Ordbog (i Institutet i Århus)¹, og den sidste

1) Jysk Ordbog, udgivet af Institut for jysk sprog- og kulturforskning under ledelse af Peter Skautrup, Bind I Hæfte 1 (1970), Hæfte 2 (1972), hvortil det allerede 1965 udsendte Hæfte Kilder og Forkortelser m.m.

er endda nået så vidt, at de første 2 Hæfter har set Lyset, mens Arbejdet på Ømålsordbogen endnu kun har røbet sig ved Fremkomsten af mindre Afhandlinger af Redaktørerne om Ord og Ordgrupper, affødte af det løbende Redaktionsarbejde; se senere.

Det der giver Indtryk af at Dialektologien er inde i en »florissant« Periode er imidlertid Fremkomsten af en Række vægtige Ordbøger over Enkelt-dialekter; ikke mindre end fire sådanne er afsluttede i Tiåret.

1. M. B. OTTSEN'S Ordbog¹ over det sønderjyske Hostrupmål begyndte allerede at udkomme i 1963 og afsluttedes i 1969. Lærer Mathias Bendix Ottsen arbejdede i en Årrække på sin Ordbog og nåede at færdigredigere den fra A til Tæ, mens Resten ved hans Død forelå i Kladde, og det er de to Udgivere, ELLA JENSEN'S og MAGDA NYBERG'S store Fortjeneste, at Manuskriptet nu foreligger som en trykt Ordbog i 5 Bind (1281 Sider). De første 4 Bind er Ottsens eget Ordbogsmanuskript indeholdende omkr. 5.500 Artikler, det femte er Udgivernes Register over det samlede Ordstof i Ottsens Eksempelmateriale. Til Ordbogen knytter sig den allerede i 1961 udsendte Lydlære.

2. Lektor, cand. mag. ARNE ESPEGAARD har i Årene 1972–74 udsendt sin store vendsysselske Ordbog i 4 Bind, Resultatet af 42 Års Samlerflid og et Redaktionsarbejde der har strakt sig over en lang Årrække efter anden Verdenskrig².

Ordbogen behandler Dialekterne i hele Vendsyssel og i Øster Hanherred, og Dele af Stoffet hidrører fra Indsamlinger gennem den hæderkronede »Vendsyssel Tidende«, i hvis Officin Ordbogen også er trykt. Det er som bekendt ikke første Gang, at Vendsysselsk er blevet behandlet i Ordbogsform, men forrige Gang var det Aalborg Stiftstidende, der var Fødselshjælperske³.

3. Skoleinspektør L. GOTFREDSEN har i Årene 1972–73 udsendt sin 3 Bind store langelandske Ordbog, hvortil knytter sig den allerede 1955 publicerede langelandske Grammatik. Ordbogen fylder 1648 Sider, trykt

- 1) M. B. Ottsen: Hostrup-Dansk. II Ordbog. Udgivet af Ella Jensen og Magda Nyberg. Uff Publ. A 21,1–5. Bd. 1 A–G 1963. Bd. 2 H–L 1964. Bd. 3 M–Sg 1965. Bd. 4 Si–Å 1966. Bd. 5 Register 1969. – Hertil M. B. Ottsen: Hostrup-Dansk I. Lydlære. Udgivet af Ella Jensen. Uff Publ. A 20.
- 2) Arne Espgaard: Vendsysselsk ordbog. Ordbog over målet i de vendsysselske herreder samt Øster Hanherred. I 1972. II 1972. III 1973. IV 1974.
- 3) J. Kr. Larsen: Bidrag til Ordbog over Vendelbomaalet. Aalborg Stiftstidende 1914/15.

som Offset efter maskinskrevet Forlæg og forsynet med en Række Stregtegninger¹.

4. Og endelig i Slutningen af 1974 har Prof., Dr. phil. ANDERS BJERRUM og Dr. phil. MARIE BJERRUM afsluttet Arbejdet på Ordbogen over den nu uddøde Dialekt i Sydslesvig, Fjoldemålet². Ordbogen er udsendt i 2 store Bind på tilsammen 44 Ark (693 Sider), og her er samlet alt, hvad der gennem Tiderne er optegnet i Fjold Sogn, fra K. J. Lyngbys Materiale fra 1858–59 til Marie Bjerrums Aflytninger i 1974 af Grammofonplader fra Sognets nordligste By, Løvnsted, optagne i 1934; men langt det største Materiale hidrører fra Anders Bjerrums Optegnelser fra 1931–35, især efter Meddeleren »Tinne« (Catharina Carstensen 1841–1937), den sidste Bærer af den danske Sprogtradition i Sognet. – Til denne Ordbog må knyttes Anders Bjerrums Disputats fra 1944, Fjoldemålets Lydsystem, men da denne Bog er meget vanskelig at fremskaffe i Dag, er Resultaterne af Anders Bjerrums Analyse af Udtrykssystemet i Dialekten i sammentrængt Form genfremstillet af Marie Bjerrum i Indledningen til Ordbogen.

Fire Ordbøger, hver især af stor Værdi men meget forskellige i Anlæg og i Udarbejdelsen, naturligt nok, skabt som de er af Forfattere med meget forskellige Forudsætninger.

Ottsens Ordbog blev i Indledningen til 1. Bd. af Udgiverne kaldt »en Erindringsbog, fremstillet i Ordbogsform« – en ikke ueffen Karakteristik. Der er ikke gjort så meget ud af at redigere Ordene sammen i Artikler. Det samme Ord kan godt optræde i en Række på hinanden følgende Artikler, idet hver Betydning ell. Betydningsvariant opføres for sig. Vi har ikke fjernet os så langt fra Seddelsystemet, og Udgiverne nummerer hver »Seddel« under Bogstavet for sig, og »Sedlerne« er opført alfabetisk, vel at mærke efter Lydskriftformer. Men hvilke »Sedler«! Fulde af fine Eksempler på Ordnes Brug i vedkommende Betydning og fulde af saglige Oplysninger om Ordene i deres Kultursammenhæng, se fx. Bind 1 F Nr. 213: æn Fæ·k (Lomme) (med en hel Række tilhørende Sammensætninger, der ikke findes som Opslagsord, og en Række velvalgte Talemåder), ell. F Nr. 55: det ikke helt stuerene æn Fi's, hvor den saglige Situation »at brænde en Fis af« beskrives, og Forf. bedyrer: Det

1) L. Gotfredsen: Langelandsk Ordbog Bd. 1 A–H 1972. Bd. 2 I–R 1973. Bd. 3 S–Å 1973. UfF Publ. A 25, 1–3. – Hertil L. Gotfredsen: Langelandsk Grammatik i Hovedlinier. 1955. UfF Publ. A 11.

2) Marie og Anders Bjerrum: Ordbog over Fjoldemålet. I (A–K), II (L–Å). 1973. UfF Publ. A 26, 1–2.

lader sig gøre, jeg har selv været Vidne dertil. – I en Del Tilfælde er Artiklerne illustreret med små Tegninger af Tingene, se fx. Bd. 2 J Nr. 106: æn Jåld^{1a}, Hjold, Stænge, Loft over Loen.

Som Eksempel kan anføres Verbet å för·ə forlange, kræve, bestille (Mensing feddern, fellern, föddern (föllern), fordern). Det fylder Numrene 235-36 og 238-41, og af Nr. 240 (forlange ufornuftigt) skal anføres et Stykke af et Ekspl.:

Dæ 'æ ná fā 'gal mæ 'Kre·sdəns 'Ku·n, 'sår·n sām hun för·ə åb. Å 'Kre·sdən gī·ə hind jā 'åldt, va hun 'ən·sgər. Mæn ha di 'Ra'j 'tæ't? Æ 've'rt 'i. Hun 'har æ 'Sga·f fuld· a 'kə·n 'Kjul·ər, mæn æ'llifəl sgu hun jā 'ha en 'ný 'Sil·gə tæ· 'Brål·åb, di vā 'mæ tæ i ə 'Sdaj, å law hun 'sā 'sā' di 'ný 'Mø'blər, di 'lāŋ· 'Fålg haj 'fāt, 'sā gāw hun 'væ·rgən 'Ræst hældə 'Ro', indən hun haj 'fāt nāw·ə 'līxnənd tæ hind 'kə·n 'Dör·ns, å 'dæm·, di 'ha·j 'vā sā 'kə·n, sām di haj bel'hāw å 'lvæ·r. – – Dæ 'var·r sāmīnd 'i 'læŋ·, sā 'krōw·ə hun å fā·t 'ný 'Ind·hus 'bygət – å 'gör·r hun 'dæ, sā blywə 'Kre·stən rāŋə'ne'r, dæ ə 'lvæs å 'sand·.

Det er forståeligt, at Udgiverne ikke har ment at kunne sende sådanne »Sedler« ud til Læserkredsen uden nærmere Forklaring. Den kommer i 5. Bind, Registerbindet. Udgiverne slutter Indledningen i dette Bind med selv at præcisere Problemet: »Overfor den Læser, der måske har Indvendinger at gøre mod Formen for Udgivelsen af nærværende Ordbog og mener, at det vilde have været lettere for Brugeren, om man havde udskrevet hele Ottsens Stof og redigeret det i Stedet for som nu at udsende Ordbogen således som den foreligger fra Ottsens Hånd, må vi indrømme, at denne Fremgangsmåde måske nok vilde have lettet Op-gaven for den Bruger, der kun benyttede Bogen til Opslag nu og da. Men Bogen vilde i så Tilfælde være blevet Udgivernes og ikke Ottsens. Og det vilde have været Skade.« (p. XX). Jeg mener, at Udgiverne har valgt den rigtige Mellemvej. 5. Bind indeholder egentlig en hel Omredigering af Ottsens samlede Ordstof: de 5.500 Opslagsord i Ottsens 4 Binds Ordboger her blevet til c. 11.000 Ord, og her opført alfabetisk efter Skriftsprogformerne. Indledningen giver en vigtig Oversigt over Ottsens Lydskrift, og da denne, som det var at forudse, lider af Mangler, har Udgiverne omsat Tegnene til Danias Lydskrift, således at Ordene i Ordregistret fremtræder i en fonematisk Lydskriftform i Danias System. Hele Ordstoffet er hermed gjort sammenligneligt med Dialektologiens store jyske Stof, men en sådan Omsætning forudsætter en Ella Jensens dybtgående

Kendskab til Hostrupdialekten og sønderjyske Dialekter i det hele taget. De to Udgivere har nedlagt et meget stort Redaktionsarbejde i dette 5. Bind.

Meget af det gode, der er sagt om Ottens Eksempelmateriale, kan med lige så stor Ret siges om Vendsysselordbogens Stof. Dette indeholder ud over Redaktøren Arne Espegaards eget Stof Oplysninger samlet ad mange Veje, bl.a. gennem store Avisindsamlinger, og Ordbogen omfatter jo også Dialekterne i en hel Landsdel, så her er Standarden bestemt med Redaktørens Udvælgelse og Brug af Stoffet. Resultatet er fint, Artikler med fyldigt og interessant Indhold. Tonen er en helt anden end den, vi fandt i Ottens Bog. Arne Espegaard er den kyndige Sprogmand, men han er også den uhøjtidelige og djærve Vendelbo (se *fin, fladbåd, følham, dørspænd*). Som Illustration af Stoffet og Lydbetegnelsen skal anføres Eksempler fra Artiklen *køn tjön'*, der i Vendelbomålet betyder flittig, arbejdsom, flink, rar:

nær kwejderen war fare mæ å spe·j, besøgt di hwår'ajjer får å sitj, hwa månnær någler gåd'n di ha fåt; dæ·m der ha flæst, war jo di 'tjønneſt – haj er tjön' nåk men, de wel entj rætji goo' får ham i'lywal'ler – di er så tjön we djæ gammel mu·r – wææ' så tjön' / å kom frå dön' / å entj stoo' we kakkel / å jo spe'takkel – så, entj grææ mi·r, no ska do wær tjön' ijen.

Den langelandske Ordbog giver, som Indledningen fortæller, et Billede af Ordforrådet i den langelandske Dialekt således som den taltes i Snøde Sogn i det første Tiår af dette Århundrede. Det er Forf.s Barndomssprog der beskrives, dog således at Forf. i mange Tilfælde har søgt Bekræftelse på Enkeltheder hos sine jævnaldrende Landsmænd. Eksempelstoffet er fra det jævne Dagligsprog, men det kan ikke skjules, at Sætningerne undertiden føles lidt konstruerede:

du må slå 'brämsənə 'fä, nå. du kyer 'njær a baŋgən – dæ 'hæ·r ən 'gaməl 'dragd (Åg) 'øwə i 'hogə,həwsəd mæn dæ æ 'i·n dæ 'brøwær he· 'mjær – 'nå. sga 'dudə sgrø·wə 'prəb,trägəri 'hjəld i 'jæmən 'prəbi.

Man fornemmer, at man i Ømålsområdet er fjernet mindst én Generation mere fra den rigtig levende Dialekt, end Tilfældet er i Jysk. Forfatteren har imidlertid megen Sans for Frasen og de faste Udtryks Righed. Det mærkes i de udmærkede, fyldige Artikler om Småordene (ad, af, for, på osv.) og om de store Verber, og der er Masser af farverige og

karakteristiske Talemåder: *ha, sdor på 'trjɜ 'bjɜ:n 'lisom farbro:r 'ljörans 'kar,sdowl* (Talemåde om selvsikre; Karstolen er illustreret) – *'vsɜr dæj / 'nå, væ:r ma'teldə sgu 'brjɜ'se:jən 'te*. Fra Institut for dansk Dialektforskning har Lektor, Afdelingsleder CHR. LISSE bistået Forfatteren med Udvælgelsen af Eksempler og Tilrettelægning af Artiklerne.

Ordbogen over Fjoldemålet ligger leksikografisk i et meget højt Plan. Det er så meget mere bemærkelsesværdigt, som der her er Tale om en »lukket« Tekst, – den beskrevne sydslesvigske Dialekt uddøde med sine Bærere i 1930'erne. Mens Anders Bjerrum som tidligere nævnt har samlet Størstedelen af Materialet, har Marie Bjerrum haft Hovedarbejdet med Redaktionen af Stoffet, idet dog denne begyndte (i 40'erne) som et Fællesarbejde. Under dette fikseredes de meget værdifulde og for andre Leksikografer lærerige teoretiske Hovedlinier for Redaktionsarbejdet, som Marie Bjerrum klart og knapt har beskrevet i Ordbogens Indledning.

Et af de bærende Principper er Klassifikation af Betydningsvarianter ud fra Ligheder og Modsætninger, og Modsætningsforholdets Art søges bestemt som kontrært, kontradiktorisk eller participativt. Det er dog klart, at netop Materialets absolutte Begrænsning medfører, at dette redaktionelle Program ofte bliver mere Teori end Praxis, men det har – ikke mindst ved de stadige Anførelser af Synonymer – skabt en velgørende Klarhed og Fasthed i Artiklernes Opbygning, og når det har kunnet realiseres så langt som Tilfældet er, skyldes det ikke mindst, at det bærende Princip allerede under Optegnelsesarbejdet har stået klart for Anders Bjerrum. Medvirkende til det gode Resultat er naturligvis også Rigdommen i det optegnede Stof, hvor, som Marie Bjerrum siger, »gamle Tinne« lyslevende står bag mange af Sætningerne. Og heldigvis er Skarpheden i Formulering forbundet med Fyldighed i Anførelsen af Materialet, man får Tinnes Historier ubeskåret. Jeg vælger Artiklen **Bageovn**: Bageovn, muret ovn i bagehuset:

der vår isænd an 'muur,mand i 'boks-lænd a skuld 'flej an 'baag,uon / a 'så haa di jo 'såvn dænd vår 'klaar / am som hand vår 'væx gik di 'ut a vild 'sie / 'så vår an åt 'saməl,ruust i,jæn / så 'pråålt di 'ætər ham / ar 'baag,uon ær jo åt 'saməl,ruust / 'jaa såv 'hand / dænd skal jo 'åv 'ek blyv 'ee-vix 'ståån

eller jeg møder under **hyrdeken** (I p. 253) sb. pl. *hierəkər* Hyrdedreng det Rim, som endnu klinger i mine Øren fra mit eget Samvær med den elskelige gamle Tinne:

*der 'lysənər a der 'donəkər / der sier så 'groat i ar 'skøj / åx 'xåt di
'stakəls 'hierəkər / di eer så 'låångt froa ar 'bøj.*

Ordbogen over Fjoldemålet er et Hovedværk i dansk Dialektologi.

Jeg har med Vilje aftrykt Citater fra alle fire Ordbøger, fordi jeg vil afslutte Omtalen af disse med nogle Bemærkninger om det vigtige og altid vanskelige Spørgsmål om Notationen.

Ottsens Ordstof vilde have været meget vanskeligt at bruge uden Ella Jensens Omsætning til den i jyske Arbejder normale fonematiske Lydskrift. Dvs. at en sikker Forståelse af Ordformerne her altid må og kun kan opnås gennem Formerne i 5. Bind.

For Arne Espgaard er Vanskelighederne meget større. Han skal forsøge at fiksere en Notation, der skal kunne anvendes i hele Området, altså på forskellige Dialekter, og han tilstræber en strukturel Notation bygget op på Skriftsprogets Tegn og Kombinationer af disse. Han søger at udnytte Skriftsprogets Hovedregler for Angivelse af Længde/Korthed ved Enkelt/Dobbeltkonsonant. Men Konsekvens er vanskelig at opnå. Længde angives snart ved følgende Enkeltkonsonant (foran anden Vokal), snart ved Prik ·, og snart ved -e »af Læselighedsgrunde«. I Enklise gælder særlige Regler, og endelig tages der ofte Hensyn til Bøjningssammenhænge – en Art generativ Afhængighed af Dybdeformer? – der medfører at Ordformer skrives forskelligt »skønt de udtales ens«. Ved en overfladisk Betragtning ser det ud som om det er »let at læse«, – og det er også et af Udgiverens Formål med den Konstruktion, men lur mig, om det er så let, når man skal til at sammenligne disse Former med fonematiske Lydskriftformer, som vi efterhånden er blevet vant til at se dem i jysk Dialektologi! Må jeg så bede om Gotfredsens klare og enkle fonematiske Lydskrift i Lgl. Ordbog, som vi kender den allerede fra hans ældre Grammatik, hvor Opbygningen af den er forklaret (også kort repeteret i Ordbogens Indledning).

Og endelig Fjoldemålets Notation. Her finder man en gennemført strukturel Notation – overensstemmende med Resultatet af Udtryksanalysen i Anders Bjerrums ældre Arbejde, Fjoldemålets Lydsystem (som sagt med kort Sammenfat i Marie Bjerrums Indledning i Ordbogen), den metodisk korrekte Gengivelse af Ordenes Former, uundværlig og gennemskuelig – vel at mærke for den, der har sat sig ind i Dialektens strukturelle Opbygning. Men den Filolog, der ønsker gennem et hurtigt Opslag at erkendte sig om et Ords Lydform, er straks vanskeligere stillet. I Ømålsordbogens Redaktørgruppe har man i Overensstemmelse

med den Bjerrumske Betragtning anset de strukturelle Ordformer fra Inger Ejsskjærs sjællandske og min fynske Strukturbeskrivelse for Hovedhjørnesteinene i Belysningen af Ordenes Opbygning, men vi har – som Indrømmelse til Ønsket om Sammenligneligheden – altid ladet de strukturelle Notationer følge af normaliserede fonetiske Lydskriftformer (fonematisk Lydskrift) fra henholdsvis det sjællandske Strøby og det fynske Revninge.

Sydslesvigsk og sydslesvigske Former er blevet behandlet Gang på Gang i den ældre Litteratur, og Filologerne må i Fremtiden regne med at skulle vurdere og korrigere disse Behandlinger ved idelige kontrollerende Sammenligninger med det nye Standardværk. Herved vil den »forbarmende« fonematiske Lydskriftform vistnok ofte blive savnet.

Inden for Leksikografien kan Perioden også opvise en Genudgivelse. BENT SØNDERGAARD har i Serien Jyske Folkemål, udg. af Institut for jysk sprog- og kulturforskning (Nr. VII. 1968) under Titlen Bidrag til et jydsk Idioticon 1807 udsendt Caspar Schades Dialektoptegnelser fra Mors.

2. Ordstudier

a. Studiet af (Enkelt)ord

Herunder vil jeg samle en Række Afhandlinger, hvis centrale Emne er Ord, deres Historie og Form. Behandlingerne indeholder dog ofte også Ræsonnementer af lydlig Art.

BRITTA OLRİK FREDERIKSEN, der tilhører dansk Dialektologis yngste Generation, har fremlagt en stor Undersøgelse af Ordene »her« og »der« i danske Dialekter¹, som går langt ud over det snævert dialektale. Den i Titlen bemeldte Dobbeltthed i Belysningen består i, at de to i Sproget såre almindelige Ord først belyses synkronisk og Resultatet heraf sættes dernæst i historisk Sammenhæng, og Diskussionen her fører Forfatteren frem til Stillingtagen i et stort gennem mange År endevendt Problemkompleks.

I den synkroniske Del behandles et meget omfattende Primærmateriale af med forskellige Lydskriftsystemer optegnede Former. De vurderes (og grupperes) først rent fonetisk, og Resultater heraf nedfældes på de sær-

1) Britta Olrik Frederiksen: Adverbierne »her« og »der« i dobbelt belysning (Dialektstudier 3 (1974): 169 ff.).

deles »brogede« Kort 1a og b. Forf. tager dernæst (p. 187 ff.) fat på det yderst vanskelige at vurdere denne Formrigdom strukturelt, et Tolkingsarbejde, der, som Følge af at langtfra alle danske Dialekt(grupper) er blevet underkastet strukturel Belysning, må foretages med Varsomhed og Kritik af mange enkelte Former. Resultatet heraf nedfældes på et nyt Kort (2) og med yderligere Forenkling Kort 3, der viser »de nøgne konstante grundformer af ordene »her« og »der«, hvorfra alle dialektale manifestationer kan deduceres«. Resultatet er to Grundvokaltyper, med æ og med $\text{e}/\text{jæ}$ og to Ordtyper α og β , en Enstavelses-/Accent 1-Type og en Tostavelses-/Accent 2-Type, og her slutter Forf. den synkroniske Redegørelse – »idet [som hun udtrykker det] dens formentlige mål synes nået: afdækningen af den under kaoset dybest liggende orden«. Og sådan slutter den med forbilledlig metodisk-kritisk Sikkerhed udførte 1. Del (p. 220), men så kommer den spændende historiske 2. Del (p. 220–249), hvor Forf. søger at forklare dels Ordenes Oprindelse og normale Udvikling og dels de »unormale« Formers Opståen: Tostavelsesformerne og Formerne med $\text{i}\text{a}/\text{jæ}$ -vokalisme. Rigsdanskens $\text{dæ}'\text{r}$ og $\text{hæ}'\text{r}$ kan ved regelmæssige Lydudviklinger og Analogier betragtes som Resultater af urnordisk þar og $\text{hē}^2\text{r}$, og hermed er også forklaret langt de fleste Dialektformer af α -Typen med æ , $\text{e}\text{-}\text{æ}$ og med æj , aj . M.H.t. β -Typen (Tostavelsestypen), der er den oftest forekommende i hele Jylland og også findes som Relikt på Fyn, slutter Forf. sig til Brøndum-Nielsens Forklaring af here og dere som en Slags overbestemte eller hyperkorrekte Stedsadverbier, dannet ved Systemtvang (ud – ude, ind – inde) ud fra Sprogbrugens Fornemmelse af, at »Forbliven på Stedet« udtrykkes ved et $\text{-}\text{a}$.

Særlig spændende er naturligvis Forf.s Behandling af Formerne med $\text{i}\text{a}/\text{jæ}$ -Vokalisme. Her afviser Forf. alle tidligere Forsøg på Forklaring. Hun giver gode Grunde både mod Forklaring af ē ($> \text{i}\text{a}, \text{jæ}$) som opstået ved Lydlukning af det i Olddansk ved Lydåbning dannede æ og af Forklaring af ē som Archaisme: Rest af et urnordisk ē , der ikke har deltaget i Lydåbningen $\text{ē} > \text{æ}$, og dermed afviser hun Ordet »her«s jyske hjæ , jæ -Formers Sammenhæng med hele det spændende Drama om »Svenskevældet« i Hedeby, som Bengt Hesselman¹ i sin Tid oprullede. Formerne med $\text{i}\text{a}/\text{jæ}$ -Vokalisme ($\text{hi}'\text{3}$, $\text{hi}'\text{3} - \text{hjæ}$, jæ) er efter Forf.s Mening udviklet ved en Art dialektal Forlydspalatalisering af h - foran æ (parallel med den tilsv. af k og g), en Tanke der spoger allerede hos Marius Kristensen

- 1) Bengt Hesselman: Några nynordiska dialektformer och vikingatidens historia. En undersökning i svensk och dansk språkutveckling (i Ordgeografi och språkhistoria. Nord. texter och undersökningar utg. av Bengt Hesselman Bd. 9 (1936)).

(i Folkemål og sproghistorie), hos D. A. Seip og mere udførligt hos Aage Hansen. Og har man først *hjæ(r)*, har man også *hiɜ(r)* og ved Analogi *djæ*, *di·ɜ(r)*. Forklaringen fremsættes af Forfatteren med beskedne Forbehold, men ikke mindst ud fra en Betragtning af disse Formers dialektale Udbredelse i Østjysk, som det fremgår af Kort 2, er der meget der taler for Rigtigheden, og er den rigtig, forsvinder alle Vanskeligheder ved disse Ords Vokalisme: hele Danmarks-kortet viser æ· i disse Ord.

VIGGO SØRENSEN's Afhandling om Ordet »noget«¹ minder i sin meto-diske Opbygning meget om den forrige. Det er en mesterlig Afhandling om Ordet »noget«s Former i Jysk. Først reduceres Kort 1.s Formrigdom til Kort 2.s klart adskilte 16 fonetiske Typer, og af disse afledes Nr. 5–16 af Grundformen *nōghæt*, efter Diskussion (under Sammenligning med Kort &c) af hver Enhed i Ordet: *ō* – *gh* – *Stav.* *æt* – *t*. Typerne 1–4: *nøj/nōj* – *nød/nōð* – *nāj/nɔj* – *nāt/nɔt*, må have Særforklaringer. Typerne 1 og 3 (*nøj* – *nāj*) er udviklet af en i Udlyden klusilsvækket Form *nō(gh)æth/nō(gh)æth*, den sidste med Palatalomlyd. Type 2 *nød* og Type 4 *nāt* er »Kontaminationsformer« (*nøj/nōð*) og (*nāt/nowæt*). Endelig udpeges en Række spredte Former i Hads og Holmans Herreder med *nw-* (*nwoed* o.l.) som Resultat af »svævende« Diftong (*uo/wo*), mens nogle Former med *nj-* (*njued*, *njoi*) ligesom nogle Former med Stød ikke lader sig tilfreds-stillende forklare. De endelige Områder for Udgangsformerne *nō(gh)æt* – *nō(gh)æth* samt for de to Kontaminationsformer er indtegnet på et Kort 3.

Foranlediget af Sigurd Fries' Monografi fra 1964 »Stätt och stätta i Norden. Ett verbalabstrakts betydelseutveckling och ett bidrag till studiet av hägnadsterminologien« har CHR. LISSE foretaget en Under-søgelse af »Stätte og stente i danske dialekter« (fremlagt under den nævnte Titel i Dialektstudier 2 (1967): 135–196). Støttet på et stort Eksempelmateriale – kun delvis benyttet af Sig. Fries – dels fra danske Dialekter, dels fra Marknavne fra omkr. 1680 (Markbøgerne 1681–83) og endelig fra Marknavne fra omkr. 1570–80 (fra Herreds- og Lande-bøger fra Fyns og Lunds Stift) viser Forfatteren for det første, at der er et temmelig skarpt Skel mellem *Stätte* og *Stente*, således at dette sidste i Nutidens Dialekter er begrænset til Fyn, Vest- og Midtjylland, Vest-sjælland (vest for en Linie fra Sejerøbugten til Næstved), mens *Stätte*, bortset fra en Række unge Belæg, er enerådende mod Øst (Skåne, Bornh.,

1) Viggo Sørensen: Noget om »noget« i Jysk (Spr. o. K. 27 (1972): 122 ff.).

Møn, Falster, Østlolland og Størstedelen af Sjælland) og mod Vest, hvor dog Størstedelen af Jylland er stente-løs: Fænomenet »Stente« (Overell. Gennemgangssted i Hegn) er yderst sjældent, hvorimod Betegnelsen *Stætte* (eller *Kirkestætte*) her specielt betyder Kirkegårdsindgang.

For det andet illustrerer Forf. ved det på Kort indlagte ældre Materiale, at dette skarpe Skel i Udbredelsen af de to Ord genfindes næsten uforandret i Marknavnestoffet fra 1680erne og fra 1570erne, og dette Faktum understreger den alm. Mening, at *Stente* må være sekundært i Forhold til *Stætte*. De etymol. Ordbøger, ODS og Sigurd Fries søger da også men uden større Held at forklare *Stente* som Udvikling af *Stætte*, men Forf. må forkaste alle disse Forsøg, og han hævder, at *Stente* er et helt andet Ord end *Stætte*, meget sandsynligt og i Overensstemmelse med et Forslag af Kaj Bom en Sammensætning af *stēn* og *tā*, udviklet parallelt med *forte* (< *fortā*). Til denne interessante Udredning knytter sig en Afhandling af samme Forfatter om »Gråbrødre stente«¹, hvor Lisse fører os intimt rundt på Veje og Stier omkring Gråbrødre Kloster i Odense i Tiden første Halvdel af 16. Århundrede, støttet til et Fugleperspektivkort over Odense fra 1593 (det ældste danske Bykort). Arkivalier fra Tiden nævner »en gaardt liggendis emellom graabrødre stenter«, og Lisse gør det sandsynligt, at *Stente* her må betyde Gangsti, Fodsti, op til Hegnet omkring Klosters Grund, hvor »Stenter« over Hegnet på Kortet fra 1593 ses formentlig at være afløst af *Porte* eller *Låger*. Dette Billede af de senmiddelalderlige Vejforhold i Odense omkring de nuværende St. og Ll. Gråbrødrestræde og Asylgade understreger Sandsynligheden af den af Lisse fremsatte Etymologi (*stente* < *stēn-tā*).

Med Udgangspunkt i ODS.s *rusten* og Skautrups Behandling af *muggen*, *rusten*, *slatten* m.fl. i Sproghistorien (hvortil Høysgaards og Brøndum-Nielsens Iagttagelse af -en-Former) optager samme Forfatter i sin sædvanlige klare og renlige Stil Problemet om Suffiksskifte i Adjektiver fra -et til -en til Drøftelse².

Der opstilles en alfabetisk ordnet Materialesamling fra Ømålsordbogens Samlinger: fra *aven* »avet, bagvendt« til *turen* (turig/turet) »udholdende, hårdfør«. Tendensen til Overgang til -en er især synlig i Ømål og Vendelbomål, sjældnere i Nordjysk og kun i få Ord i hele Området

1) Chr. Lisse: »Emellom graabrødre stenter«. Til substantivet *stente*'s historie og etymologi (DF 20 (1974): 6ff.).

2) Christian Lisse: En dialektal tendens til suffixskifte fra -et til -en i adjektiver (Festskr.PA 1971: 213ff.).

og i Rigssproget. Den væsentligste formelle Årsag til Skiftet er, at Adjektiver på -en (< -in), -et (< -ot, -ath) og -ig (< -ugh, -igh, -agh) tidligt har fået fælles Endelse i Neutr., således at der fra denne Form er Mulighed for »Omfordeling« mellem Suffikserne. Tendensen er særdansk og Årsagen måske en Brugs- og Betydningsdifferentiering.

I 1966 udkom JOHAN LANGE's Disputats »Primitive plantenavne og deres gruppering efter motiver«, en semantisk og kulturhistorisk Fortsættelse af Forf.s store Ordbog over Danmarks plantenavne, 1-3 (1959-61). I dette Værk er der naturligvis meget at hente for Dialektologen, men når det drejer sig om Orddannelser og Etymologier skal man nok være lidt forsigtig. Fremstillingen har været ude for en Del Kritik af Karl-Hampus Dahlstedt¹.

b. Wörter und Sachen-forskning

Vor Førstemand inden for Wörter u. Sachen-forskningen, KRISTEN MØLLER, har i Perioden udsendt to nye Bøger i Dialektinstituttets B-serie, de små, kønne, smukt illustrerede Bøger i hvidt Omslag. Det er Seriens Nr. 7 om Betegnelser for Anløbsbroer² og Nr. 8 om en særlig østdansk Svinealdtype³, hvis Navn, *Svineegel*, i Afhandlingen kombineres med Urinbetegnelsen *ajle*, og aldrig er denne ildelugtende Emnekreds vist fremstillet i så smukt et Udstyr som her.

I »Kås og brygge« behandler Forf. kort en Række Ord for Anløbsbroer, og Fremstillingen samler sig om Kås, Vase og Brygge. Kås og Vase har haft parallelle Betydningsudviklinger fra Vej over sumpet Grund og til Landings-stensætning. Forf. slutter sig til Modéers Tanke, at Kås er et Låneord, og han viser (med Kort), at der er Tale om et Lån fra Vestgermansk (beslægtet med eng. *causeway*, *causey*, fransk *chaussée*) med Udbredelsesvej fra Nordjylland mod Syd gennem Storebælt til Falster, Bornholm og Rügen og de sydsvenske Kyster. Samme Udbredelsesvej sandsynliggøres også for Ordene Vase og Brygge.

I »Svineegel« redegøres først for alle dialektale Former af Ordet *ajle* (< *athal, *athil, *athul): *ajle*, *alli*, *ale*, *æjle*, *æddel*, *oddel*, *å-l*, *å-ling*

1) Karl-Hampus Dahlstedt: De folkliga växtnamnens semantik (Spr. o. K. 25 (1966): 59 ff.).

2) Kristen Møller: Kås og brygge. Betegnelser for anløbsbroer. UfF Publ. B 7. 1968.

3) Kristen Møller: Svineegel. En østdansk stald. Ordet *ajle* med sideformer. UfF Publ. B 8. 1974.

8 DSt. 1977

m.fl. (Formerne er indlagt på Kort) og Metateseformen *alje* samt for Produktets andre Betegnelser *pis*, *pusvand*, *pølvand* m.m. Og dernæst forbinder Forf. Ordet *ajle* med det *-egel*, der indgår i *Svineegel*, idet denne Betegnelse menes at være blevet knyttet til en bestemt østdansk Type af Svinesti (Fedesti med gennemhullet Gulv), et Kulturlån sydfra, således at vi altså her i Østdanmark har samme Ordstamme til Betegnelse af Svinesti som Skautrup tidligere (i Festskr. til H. P. Hansen 1949) har behandlet som sydvestdansk Betegnelse for Kostald. Dermed afvises Brøndum-Nielsens Forklaring af *-egel* som afledn. af Trænavnet Eg (< *ēkil).

Det sproglige Ræsonnement i den sidste Bog er måske nok mindre overbevisende end i den første, men Forf.s Fremstilling har her som altid stor Interesse ved sit Væld af saglige Oplysninger, ved sin kulturhistoriske Bredde.

Mindre Afhandlinger af Kr. Møller i samme Genre er 1. »Benævnelser på ålejernets grene« (Festskr.PA 1971: 227ff.), med interessante Betragtninger over Betegnelserne *løj*, *løv* (hvorved Ole Widdings ældre Forklaring af *øj*-Formerne som »falsk Restitution« afvises¹⁾), *lynder* (*lynger*) og *sog(n)*, der i Betydningsudviklingen viser Parallellisme. 2. »Agerren og agerryg« (Festskr.KH 1974: 245ff.).

Medens vi endnu er ved den sproglig-saglige Linie skal kort berøres en Forskning, der set fra en dialektologisk Synsvinkel vel nok ligger i Kanten af vort Område, men som ikke bør forbigås. Jeg tænker på afdøde Dyr-læge C. C. MATTHIESSEN'S Arbejder indenfor Folketroen om Sygdomme. Dyr-læge Matthiessen stod i sin Forskning midt imellem Folkeminder og Veterinærmedicin; han opnåede desværre ikke at forsvare sin Disputats, Skuddet i dansk sygdomstro 1967 (Danmarks Folkeminder Nr. 77), der efter hans Død blev udgivet af † LISSA BØRTHY. I hans Produktion er der for Dialektologen meget at hente; jeg nøjes med at henvise til Bogens Indledning (ved Laurids Bødker og Vilhelm Møller-Christensen) og Bibliografien (p. XII) over Forf.s Skrifter.

Danmarks Folkeminders Skriftserie, der tidligere har været en rig Kilde for Dialektologerne, har med Overgangen til Årbogsformen (Folk og Kultur 1972ff.) ændret Karakter og indeholder meget lidt af dialektologisk Interesse; nævnes kan en enkelt Artikel om Træskomageri i Årg. 1973.

1) Iøvrigt tidligere afvist af Chr. Lisse (Dialektstudier 1: 181, Note 29).

c. Dialektgeografi

Udskillelsen af dialektgeografiske Studier fra de foregående Afdelinger (a og b) er måske mindre berettiget. Der er jo i Ordstudierne meget ofte også Overvejelser over Betydningen af Ordnes Udbredelse, ligesom der i Studier, hvor det dialektgeografiske Aspekt er det centrale, også ofte findes saglig-sproglige Betragtninger.

POUL ANDERSEN: Hvirvel og Vridel (Festskr.KH 1974: 185 ff.) er en Undersøgelse af Udbredelsen af Ordene *Hvirvel* og *Vridel* i Betydningen Dørvrider i sydsandinaviske Dialekter med Påvisning af det østskånsk-østsmålandske Område, hvor tydelige Vikarord har overtaget de to Grundords Funktion, og Forsøg på at forklare dette Forhold.

Der ligger udmærkede ord/lydgeografiske Iagttagelser i BENT JUL NIELSENS Afhandl. om Formerne for Adv. *itte*, *inte* i Jysk¹. Den første: at *itte* er Novationen, *inte* Reliktet, med Udbredelse i Randområder mod Nord, Øst og Syd. Den anden: at Formerne med palataliseret *-tj* og *-njt*, *-njt* netop findes i Nærheden af disse Randområder eller endda inde i dem. Disse palataliserede *tj*-Former, hvor *tj* optræder i direkte Kontakt med den foranstående Vokal – en Kombination der iøvrigt er dialektfremmed – og hvor *tj* er kommutabelt med *t*, er Beviset på, at Formen *ijt* tidligere har heddet *ijjt*, o: at *-nt*-Formen er ældst.

Hertil også MOGENS BAUMANN LARSEN: Om dialektgrænser – i et sydhallandsk perspektiv (Festskr.PA 1971: 207 ff.).

Jf. også Bibliografien, p. 118 ff.

d. Artikelproblemet

KRISTEN MØLLER har i en stor Afh. fra 1974² taget sit gamle Emne, Artikelproblemerne, op igen. Medvirkende hertil har måske været, at nyt Materiale er fremskaffet (bl.a. fra Hannæs-Området) og offentliggjort i Sprog og Kultur³, men at et sådant ydre Incitament har været medvirkende er nu ikke nødvendigt at antage; Afhandlingen selv viser klart, at dette lige så interessante som vanskelige Problemkompleks gennem Årene stadig har været i Forfatterens Tanker. Ligesom i Nordiske Ar-

1) Bent Jul Nielsen: Ordet *itte*, *inte* i jysk (Festskr.PA 1971: 235 ff.).

2) Kr. Møller: Vestjyske artikelproblemer (Dialektstudier 3 (1974): 74 ff.).

3) Inga Steen-Jensen: De artikelløse substantiver i dialekten på Hannæs og i nabo-sognene (Spr. o. K. 27 (1972): 114 ff.). Niels Åge Nielsen og Torsten Balle: Artikelløshed i Thy (Spr. o. K. 27 (1972): 105 ff.).

tikelproblemer (1945) belyses Problemerne også her fra mange Sider, og selvom det selvsagt er vanskeligt at føje nye Momenter til Artikeldiskussionen, er dog en meget værdifuld ny Tanke fremsat i Ekskurs I (p. 87f.): Ordtypen med kort Vokal + opr. enkelt stemt Konsonant: *bær, føl, hav, mog, ned* (Net) m.fl. har Stød i et stort nordvestligt jysk Område: Nordvestjylland, Mors, Thy, Hanherred, Vendsyssel, og disse overraskende Stødformer kan, hævder Forfatteren, naturligt forklares som foranlediget af, at der er Tale om gamle Bestemthedsformer af Substantiverne (som jo skulde have Stød), der nu har tabt den efterhængte Artikel. Denne Iagttagelse kan støtte den først af Lyngby fremsatte Teori, at en oprindelig efterhængt Substantivartikel i Vest- og Sønderjysk gik tabt og gav Plads for en yngre foranstillet Artikel, som Kr. Møller i Bogen fra 1945 tog op til Prøvelse og der nærmer sig med et »kunde tænkes«, der til sidst bliver til et »principielt er der intet til Hinder for . . .«. Efter moden Overvejelse slår Forfatteren i den nye Afhandling nu fast: »Den efterhængte artikel har da altså [min Udhævelse] over et betydeligt jysk område været genstand for sammensmeltning og svind, men alene i det egentlige Vestjyll. samt Sønderjyll. forsvandt den helt, og konsekvensen heraf blev en erstatning med foransat *æ*« (p. 95), en Forklaring der sikkert vinder Bifald hos mange Filologer. Men Forfatteren vilde ikke være sig selv lig¹, hvis ikke også i den nye Afhandling Ideen om *inn* blev taget op til ny Efterprøvelse. I Ekskurs II (p. 97) afslører han Betæneligheder af kronologisk Art ved Antagelsen af, at det er *thæn* > *æ*, der er trådt i Stedet for den tabte efterhængte Artikel. Her fremsættes »en anden rimelig – endda en tilsyneladende meget nærliggende og simpel forklaring«. Vest- og Sønderjysk har måske dannet et »reliktområde, idet dialekterne dér har bevaret den ældre, oprindelige adjektivartikel *inn, enn* > *e, æ*, som i betydeligt omfang har vist sig at være modstandsdygtig overfor det fremtrængende demonstrativ *thæn* . . .« (p. 97). Der ligger heri »en sikker basis for overførelse af *æ* til substantiver, der ikke var bestemt af adjektiver, for til slut at fremtræde som en generel erstatning for den tabte eller stærkt svækkede efterhængte artikel, altså typen *æ gammel mand* (overført) > *æ mand*« (p. 98). En videre Underbyggelse af denne interessante Tanke vil vi nysgerrigt søge efter, når vi næste Gang skærer en Afhandling af Forfatteren om Artikelproblemerne op. I Gruppen af danske Dialekto-

1) Brøndum-Nielsen fremhævede i sin Opposition ved Kr. Møllers Disputats i 1943, at et karakteristisk Træk ved Forf.s Arbejde var en Tendens til stadig at angribe sine egne Resultater ved Forsøg på at belyse Problemerne fra nye Synsvinkler – en skeptisk Holdning, der er den ægte Videnskabsmands Adelsmærke.

loger er Kr. Møller nok den mest renlivede Humanist. Errare humanum est!

I Forbindelse med Artikelfænomenerne skal også nævnes: ELLA JENSEN: Nogle hidtil miskendte Dialektformer hos Blicher (DF 19 (1965-68): 41 ff.). Om de spegede Overgangsformer mellem Østjysk og Vestjysk beroende på den Kendsgerning, at Genus- og Artikelgrænserne ikke i hele deres Forløb falder sammen.

e. Genusundersøgelser

Så vidt jeg kan se, er der kun fremkommet to Afhandlinger inden for dette Område.

JENS CRAMER: Genusstrukturer i Vendsysselsk (Spr. o. K. 26 (1968): 37 ff.). – I. En Undersøgelse af de regionale Forskelle i Genussystemet i Vendsysselsk. Undersøgelsen koncentrerer sig dels om Trekønsdialekternes Afgrænsning over for Tokønsmålene, dels om en Analyse af Strukturernes af de forskelligtformede Trekønsdialekter. Disse Strukturer varierer regionalt (i ét Område findes treleddet Genusbøjning i 6 Ordgruppe-systemer, i andre i fx. kun 4 eller 3 Systemer). Disse variable Forhold beskrives ved Hjælp af Begrebet *Intensitet* (Treleddssystemets Intensitet er størst i det Område, hvor det findes manifesteret i det største Antal Systemer). På Kort findes Områderne indlagt. – II. Her udvides Undersøgelsen ved at Forfatteren inddrager ældre Kilders Oplysninger om Genusstrukturen.

Det er et interessant Forsøg på at få Hold på den meget labile Tilstand, som Ændringerne eller Forenklingen af Genussystemet er midt i, og det har jo givet et ret klart Resultat.

Denne Gliden fra et gammelt Trekønssystem over mod et simplere er også Emnet for INGE LISE PEDERSEN's grundige Afhandling om de fynske Genera¹, baseret på et stort Materiale indsamlet hos forskellige Generationer af nulevende Fynboer. Ud fra Betragtningen af Femininum-formerne som de almene og Maskulinum-formerne som de særlige, hvor man vil betone det specielle, behandler Forfatteren Femininumsvikareringen i Mask.-ord. I Ordstoffet er Mask. stabilt i Betegnelser for Håndkønsvæsener og Handyr, Skældsord og spøgende Betegnelser, Nationalitetsbetegnelser og Indbyggernavne, og – mærkeligt nok – også særdeles

1) Inge Lise Pedersen: Genusforhold i moderne vestfynsk (Festskr. PA 1971: 289 ff.).

stabil i -ing-Afledninger, mindre i -er-Afledninger. Mere ustabile Grupper er Personbetegnelser som anvendes om begge Køn, Fugle- og Dyrenavne, og endelig findes en stor uensartet Gruppe, betegnende Genstande og Begreber (c. 450). Her er Femininumsvikariering i c. 400 Ord. Kun i 9 er Mask. stabilt, og det er især gamle Dialektord, der ikke kendes i Rigsdansk. I 6 Tilfælde er der Overgang til Neutrum (fx. i Kys > et Kys). Både Fem.-ordene og Neutr.-ordene er meget stabile – det hedder stadig et Kop, et Tallerken og et Sav. Usikre Former i klassisk Dialekt er vist Eksempler på tidlig Femininumsvikariering, og Helhedsindtrykket er, at Dialekten er på Vej mod Tilstanden i Rigsdansk.

BIBLIOGRAFI

- TORSTEN BALLE: Skurtørv – Skårtørv (Spr. o. K. 25 (1966): 41 ff.). – Nordvestjysk *skò'ttòrà, skòð'tòrà* har næppe noget med *skyde* at gøre, det er en Sammensætning *skårtørv* (til Vb. *skære*).
- INGER BÉVORT: Nedsættende personbetegnelser med *-has* som andetled (Festskr.PA 1971: 41 ff.).
- FREDERIK DAHLKILD: Tofteharen (DF 19 (1965–68): 8 ff.). Med Note af Chr. Lisse.
- L. GOTFREDSEN: Da man »havede« træske. Minder fra Langeland (DF 20 (1974): 4 ff.).
- ELLA JENSEN: Hveghors (Festskr.KH 1974: 237 ff.). – Med Udgangspunkt i det sønderjyske **ve-xås* forklares Etymologien til det folkloristiske Indhold af Ordet *hveghors*.
- ELLA JENSEN: Fees – Fejsgump (Festskr.PA 1971: 139 ff.). – Det sønderjyske »Fejsgump« er ikke Benævnelse på det sidste Neg, men på et specielt Stykke Jord som overlades en af Bymændene som Godtgørelse for en ham påhvilende Byrde. Sidsteleddet er et *-skump*. Førsteleddet er vanskeligt. Forf. peger først på nty. *vēst(e)* (Kück: feste Unterabteilung eines Gohes (Untergaues)), men hælder dog til den Anskuelse, at der er Tale om en Sammensætning *Fæ-hus* (Fæhus-skump). Den der har *Fees* »den der har Fæhus, Stald« (nemlig for Tyren).
- INGA STEEN-JENSEN: se også p. 115, Note 3.
- † PETER JØRGENSEN: En sønderjysk hilsen (Festskr.PA 1971: 151 ff.). – Om Brugen af den tyske Hilsen *moin* (goddag, farvel, godaften og godnat) (< morgen > morjen > moin) og dets også efter 1920 fortsatte Udbredelse fra tysksprogede Kredse i Tønder.
- BODIL FAURSCOU KNUDSEN: Tyttbær (Spr. o. K. 27 (1972): 93 ff.). – Ordkort over danske Benævnelser på Tyttbær og Bemærkninger om Ordenes Etymologi.
- FINN KØSTER: Nogle især dialektale sammensætninger med adj. *løs* som sidsteled (Festskr.PA 1971: 179 ff.).
- FINN KØSTER: Om participialadjektiver med præfikset for- (Dialektstudier 3 (1974): 120 ff.).
- CHRISTIAN LISSE: Det ubestemte pronomen *mæn* i ømålene (DF 20 (1974): 76 f.).
- CHRISTIAN LISSE: Adjektivet *ave(r)lang* i ømålene (DF 19 (1965–68): 47 ff.). – Supple-

- ment til Skautrup (Spr. o. K. 23 (1963): 126 ff.) med Tilslutning til Forklaringen der (< vn. *afar*-).
- HOLGER MUNK: »I Kuld og Kaare« med Note af Chr. Lisse (DF 19 (1965-68): 1 ff.).
– *Kaare* < *Kave* »Byge, Vindstød«.
- NIELS ÅGE NIELSEN: Jyske ord for »cikadeskum« (Spr. o. K. 24 (1965): 75 ff.). – Oversigt med Kort over jyske Dialekters Ord for »Cikadeskum«.
- NIELS ÅGE NIELSEN: Fra den jyske ordbog (Festskr.KH 1974: 267 ff.). – Om 1. akk.-dat.-Formerne af *han* og *hun*, 2. *rigmarole* »vidtløftig Skrivelse«, 3. *sinder-is* »tyndt Islag«, 4. *stangforlovet*, 5. *trygel* »Bøje«, 6. *væggerum* »Fag i Lade« og 7. *vån-vare* »Nødsfald«.
- NIELS ÅGE NIELSEN: Ordstudier (Festskr.PA 1971: 249 ff.). – Om 1. *veksel* (oldisl. *vixl* »Skifte, Bytning«), 2. glda. *wicnæ*, *wegnæ* »blive blød« (især i Harpestræng).
- NIELS ÅGE NIELSEN: Jyske ordstudier (Spr. o. K. 25 (1967): 49 ff.). – 1. *ymle*, *imle* »arbejde ihærdigt«, 2. *told* »Gødningslag« og »lav Skel-vold«, 3. *Vase* og *vrase* »snoet Halmbånd«. Med Kort.
- NIELS ÅGE NIELSEN: Jyske ordstudier (Spr. o. K. 26 (1970): 49 ff.). – 4. *yre* »ulme, koge op«, 5. *jørme* »hvirvle«, *hjørme*, *hørme* »stinke«, 6. *kviste*, *kvise* »klemme«, 7. *trame* »klemme«, 8. *krøgte* »klemme«, 9. *krøfte* »vaske let, være uærlig«.
- NIELS ÅGE NIELSEN: se også p. 115, Note 3.
- MAGDA NYBERG: Om nogle tyske låneord i M. B. Ottensens ordbog (Festskr.PA 1971: 255 ff.). – Skitse til en større Afhandling med Eksempel på Låneordsstoffet vedr. stærke Drikke.
- BIRTE HJORTH PEDERSEN: Optegnelser fra Drejø 1794-1845 [af Niels Strangesen] (Fynske Årbøger 1971: 16 ff.). Og hertil Udgiverens Sprogbeskrivelse:
- BIRTE HJORTH PEDERSEN: Niels Rasmussen Strangesens Optegnelser fra Drejø 1794-1845 (Festskr.PA 1971: 277 ff.).
- OVE RASMUSSEN: Forbindelsen »ikke om« i jysk (Festskr.PA 1971: 299 ff.). – I Forb. »ikke om« finder man *om* i Betydn. »forbi, ud over«.
- PETER SKAUTRUP: Suffikset *-(a)læ* i vestjysk (Festskr.PA 1971: 313 ff.).
- PETER SKAUTRUP: Jyske ord. 13 (Spr. o. K. 25 (1966): 40). – Om *-h* i *markin*, *syqin*.
- PETER SKAUTRUP: Jyske ord. 14. Lindbergs Dæmen (Spr. o. K. 27 (1971): 58). – Om *dæ(?)mæn* som ed (Feilberg dennemand).
- OLE WIDDING: Ovsbord og Varbord (Festskr.PA 1971: 343 ff.). – Det sydøstda. *vobbord* er et *varbord*, hvis første Led er det *var-* der findes i vn. *varnagli* »Sikkerhedsnagle«, og Ordet er forskelligt fra *ovsbord* (jf. vn. *ups-*).

B. Struktur og Lydlære

1. Større Dialektstrukturbeskrivelser

Rækken af Monografier over danske Dialekter er i det forløbne Tiår også blevet forøget med et Par vigtige Værker.

Et fælles Træk ved de danske Dialektmonografier er den stærke Påvirkning, som Forfatterne har modtaget fra Louis Hjelmslevs Sprogteori. Det skal ikke forstås på den Måde, at disse Arbejder eksemplificerer Hjelmslevs strenge Arbejdsprogram om den fortsatte Deling af Teksten,

både i Udtryks- og Indholdsplanet, ned til de mindste sprogligt-relevante Enheder. En sådan Procedure er i øvrigt slet ikke gennemløbet af nogen Sprogforsker, og for de danske Sprogbeskrivelser gælder for det første, at de kun beskæftiger sig med Deling af Udtryksplanet. Men også denne Deling foretages med en enkelt Undtagelse (Børge Andersens Behandling af Rønne-Dialekten¹) ikke for de større Enheders Vedkommende (ned til og med Modulationerne). Her slår den danske Tradition for Sprogbeskrivelse igennem, forstået på den Måde, at de danske Dialektologer genoptager og fortsætter den fra Jens Pedersen Høysgaard stammende Ordtypelære, Opdelingen i Ordtyper karakteriserede ved Høysgaards »Aandelav« – videreført af Rask, Lyngby m.fl. som Toneholds- eller Tonelagslæren, der havde været det normale, primære Grundlag for Opdelingen af Ordstoffet op til Otto Jespersens klassiske Fonetik, der splitter Ordtyperne i deres fonetiske Bestanddele: Stød, Længde, Tonebevægelse, Trykgrader osv., en Opdeling, hvorefter man lærte en hel Del Fonetik, men som ikke var uden Ulemper ved Sprogbeskrivelser.

De jyske Dialektmonografier baserer deres Opdeling af Ordstoffet på Høysgaards fem Ordtyper: $\square\Delta$, $\square'\Delta$, $\square\Delta'$, $\square\cdot\Delta$ og $\square\Delta\cdot$ der et langt Stykke ad Vejen tilfredsstiller Kravet til en primær Inddeling af en Apokopedialekt, og som gør Modsætningen Stød/Ikke Stød til Kriteriet for den første Deling af Ordstoffet i Acc. 1- og Acc. 2-Ord.

Men også Ømålsbeskrivelserne er baseret på Høysgaards Ordtype-system. Her har man blot taget Konsekvensen af at Ømålene ikke er Apokopedialekter, hvorved Ordtyperne bliver at opstille (i sin absolutte Enkelhed) i α -Gruppen (Enstavelsesordet): $\square\Delta$, $\square'\Delta$, $\square\Delta'$ og β -Gruppen (Tostavelsesordet): $\square\cdot\Delta\theta$, $\square\Delta\theta$, således at Kriteriet for den første Deling af Ordstoffet altså bliver Modsætningen α/β , idet et β -Ord er et Ord med en (ell. flere) θ -Stavelser efter Hoved- (eller Tryk-) stavelsen. Disse to Grundtyper (α og β) kan indgå som Dele i Sammensætningen (γ), såvel i dennes Førsteled (γ^1 -leddet) som i dennes Andetled (γ^2 -leddet).

Stød/Ikke Stød (i α -typen) og Længde/Korthed (i β -typen) kan tolkes som forskellige Udtryk for en strukturel Modsætning: Dobbeltforekomst: $\square\square$ og $\Delta\Delta$ modsat Enkeltforekomst: $\square$ og Δ , der således bliver det næste Opdelingskriterium inden for såvel α - som β -typen. Tilstedeværelsen af Stød er således – tolket som Dobbeltforekomst af Fonemet – et Karakteristicon for α -Ordtypen, og når dette Stød forekommer i Ord, hvor

1) Børge Andersen: Rønne-målet. En strukturallingvistisk analyse af udtryksplanet i en bornholmsk dialekt. 1959. Uff Publ. A 18.

Hoved- (eller Tryk-)stavelsen efterfølges af en (ell. flere) ə-Stavelser, må Hoved- (eller Tryk-)stavelsen således karakteriseres som et α-Ord i en speciel Situation. Man betegner sådanne Ord som α*-Ord og udtrykker den specielle Situation ved at der foran dette ə i ə-Stavelsen altid anbringes en -: α*-Ord: ruus-ən, be'ruus-ə || β-Ord: ruusən, ruusə.

Når jeg indleder min Omtale af Tiårets nye Dialektmonografier med ovenstående Hovedlinier af Ordtypelæren i Ømålsmonografierne sådan som de er udviklet af Høysgaards – man tør vist sige geniale – lagttagelse af det danske Sprogs Opbygning, er det af to Grunde. For det første fordi der (i min Bog om Fonemsystemet i Østfynsk) ikke er gjort Rede for Ordtypelærens Forhold til og Afhængighed af Høysgaard, og for det andet fordi den Omtale af En- og Tostavellesordenes Opbygning i Dansk, som jeg for mange År siden gav i mit fonetiske Afsnit i Nordisk lærebog for talepædagoger (udg. særskilt sammen med Louis Hjelmslevs Afsnit i samme Værk som Poul Andersen og Louis Hjelmslev, *Fonetik*, 4. oplag, 1967) er ganske utilstrækkelig til Forståelse af Forholdet.

Jeg begynder med en Omtale af BENT JUL NIELSENS Behandling af Dialekten i de sydøstligste Sogne i Bjerre Herred mellem Vejle og Horsens¹. Det er en Strukturundersøgelse, der på flere Måder bryder med den Form, man som berørt ovenfor finder i de tidligere jyske Monografier. Dens afsluttende Bemærkninger om Dialektens prosodiske Forhold (p. 44f.) er en redelig Fremstilling af Vanskelighederne ved at – som det hedder – »opstille et accentsystem med to (ell. evt. tre) led, sådan som det forsøgsvis er gjort ved beskrivelsen af nordjyske dialekter«. Her opdeles Ordstoffet i Enstavelsesord, »f.eks. *sdu'l* stol, *sduol* stole, *law* lag, *law* lave, *vin*d ventet, *vin*(·)d vente, *tæ*(')g tække, *sæg* sæk« og Flerstavelsesord, »f.eks. *ʰhawə* havre, *ʰlawəd* lavede, *ʰfrawnərə* fregnerig dvs. fregnet, *ʰtrəsgu* træsko, *ʰdaw*(·)*s|ræ'n* dagsregn«, og ved den videre Opdeling af den unægtelig noget brogede Gruppe: Flerstavelsesord, benyttes så som Hovedkriterium Forholdet mellem de enkelte Stavelers Tryk (Fortis, Semifortis og Infortis), en Vej ud af Vanskelighederne, som jo er forsøgt før og som nok kan kritiseres. Opdelingen giver dog Forf. Mulighed for at belyse flere interessante Problemer, fx. Diskussionen om ə-Stavelserne, et Område, der ellers ikke spiller nogen større Rolle i de jyske Monografier, hvor den altovervejende Interesse altid har

1) Bent Jul Nielsen: Et Bjerreherredsmål. Udtrykssystemet i Dialekten i Barrit, Klakring og As sogne. 1968. UFF Publ. A 23.

samlet sig om Trykstavelens Accentuation. Her behandles fx. Forholdet mellem Trestavelsestypen *rom(ə)lə* rummelig, *on(ə)lə* underlig og Tostavelsestypen *rom·lə* rumler, *han·lə* handler. Her viser sig den – ved Parentes om ə i Trestavelsestypen angivne – Forskel, at, som Forf. udtrykker det, »nul kan vikariere for ə i denne position: i visse ord kan aldrig forekomme ə [nemlig i Tostavelsestypen], i andre kan såvel ə som nul forekomme [nemlig i Trestavelsestypen]«. Dialekten er her på Vej mod den Tilstand, vi finder i Sydsamsisk, hvor Modsætningen er helt ophævet: såvel de oprindelige Tostavelsesord som de oprindelige Trestavelsesord kan udtales både med og uden ə mellem Konsonanterne. Forf. behandler en Række interessante (og ofte – ved Sammenligning med Jysk i Almindelighed – usædvanlige) Træk i Systemet, der viser, at vi her har at gøre med en Dialekt, der ikke er helt normal Jysk. Dialekten har således Modsætningen *ij* || *ii*, *yj* || *yy*, et Strukturtræk, der får Dialekten til at minde mere om det nærliggende Fynsk end om Jysk, men som dog muligvis røber et Jysk på et gammelt Stadium, da – som Forf. påviser det – lignende Forhold findes både i Fjoldedialekten mod Syd og i Tybomålet mod Nord. Dialekten står m.H.t. Stødforholdene på Overgangen mellem østjysk og vestjysk, men selve Stødmanifestationen er så blid og ofte vanskelig at konstatere, at man føler sig hensat til Fyn.

Det er et omhyggeligt og dybtborende Arbejde. Forf. prøver på alle Måder at trænge til Bunds – undertiden også ved Brug af instrumental-fonetiske Analyser. Diskussionerne er lærerige, selvom de måske ikke altid fører til nogen Afklaring, og Dialektologer kan hér hente Impulser og nye Idéer.

Den anden Dialekt der i Tiåret har fået sin Behandling er Sjællandsk; »endelig« kan man vist sige, da en Beskrivelse af Sjællandsk netop var det første Mål, der blev opstillet i 1922, da Udvalg for Folkemaal blev reorganiseret og fik sit Arbejdscentrum i København.

Har man måttet vente længe¹, så er den Belysning som INGER EJSKJÆR² nu har rettet mod Objektet til Gengæld skarp, dybtgående og mangesidig.

1) Jf. min Bemærkning p. 103 øv. (med Note 24a) i Dialektforskningen (Det danske Sprogs Udforskning i det 20. Århundrede. 1965).

2) Inger Ejskjær: Fonemsystemet i Østsjællandsk. På grundlag af dialekten i Strøby sogn. 1970. UfF Publ. A 24. (Disputats).

– sa. –: Stød i andet sammensætningsled i typen fortis-semifortis i danske øsmål (APhS 27 (1965): 19–67).

– sa. –: Kortvokalstødet i sjællandsk. 1967. UfF Publ. A 22.

Til Forf.s 3 i Note 2 (forr. S.) noterede store sjællandske Undersøgelser¹ har hun til yderligere Uddybelse af Problemerne omkring Stødaccenten føjet endnu to Afhandlinger, der behandler mere specielle Stødfænomener i danske Dialekter². Set samlet har Inger Ejkskjær Kompleks af Stødundersøgelser, i Forbindelse med Kr. Ringgaards Behandling af Vestjysk Stød fra 1960³ og den i Note 1 nævnte Afhandling af Hanne Louise Geist, givet Forskningen en ny, bredere og meget sikrere Forståelse af Stødfunktioner i Dansk. Inger Ejkskjær har forankret denne Forståelse i en Række nye veldefinerede Termer: (sjællandsk) *Kortvokalstød* (modsat vestjysk *Klusilstød*), γ^2 -*Stød* (i Sjællandsk og under andre Betingelser i Fynsk og Samsisk), *Morfemstød* og *Stød i Samdannelser* (i Djurslands-målene), som vi nu anvender sammen med de ældre og almindelige Betegnelser: *Langvokalstød*, *Konsonantstød* og *Enklisestød*. Det er en stor Landvinding sammenlignet med det uklare *Nystød*, som Aage Hansen arbejdede med i sin ældre Bog, *Stødet i Dansk* (1943), og det er et talende Eksempel på, hvor meget mere givtigt det er, at Undersøgelser af Accentuationsfænomener baseres på Materiale fra Dialekterne med deres fastere Systemer, end på det Konglomerat, der bærer Navn af Rigmålsudtale.

Den fulde Forståelse af Inger Ejkskjær Stød-arbejder har som nødvendig Baggrund Beskrivelsen af Sjællandskens Struktur sådan som Forf. har fremlagt denne i Hovedværket »Fonemsystemet i Østsjællandsk«. Bevidst har Forf. valgt en Titel på sit Arbejde, der fører Tanken hen på min ældre Bog om »Fonemsystemet i Østfynsk« (1958). Meningen hermed er at understrege, at hendes Undersøgelser har ført til den Overbevisning, at det er muligt og frugtbart at lade den sjællandske Strukturbeskrivelse hvile på det samme Grundlag som den fynske, nemlig det indledningsvis omtalte Høysgaardske Ordtypesystem med Opdeling af Ordstoffet i α - og β -grupperne (såvel i Simplex som i γ -Stilling). Denne Overensstemmelse mellem Sjællandsk og Fynsk er af den største Betydning, når det erindres, at begge Undersøgelser er Forarbejder ved den

1) I dette Kompleks indgår også Hanne Louise Geists Afhandling »Enklitisk stød i sjællandsk« (Festskr.PA 1971: 91ff), og Jørgen Larsen: Det sjællandske »tostavellesord« (Festskr.PA 1971: 193ff). Om disse Afhandlinger se nedenfor p. 125-126.

2) Inger Ejkskjær: Morfemstød i dialekten i Voldby (Djurslands Nørre Herred) (Festskr.KH 1974: 215ff.).

– sa. –: Stød i samdannelser i Djurslandsmål (Dialektstudier 3 (1974): 7ff.).

3) Omtalt i Dialektforskningen (Det da. Sprogs Udforskning i det 20. Årh. 1965: 103ff.).

endelige Fastlæggelse af Notationssystemet i Ømålsordbogen, en Ordbog der omfatter begge disse Dialektgrupper.

Men bortset fra denne Lighed i den strukturelle Opbygning har Inger Ejskjærs sjællandske Undersøgelse et fra den fynske helt forskelligt Indhold, bestemt af den Kendsgerning, at de Problemer, der møder én i Sjællandsk, er ganske andre end hvad Fynsken byder på.

Først og fremmest gælder dette Struktureringen af den fonetiske Apokope, der i Sjællandsk er langt mere vidtgående end i Fynsk, så vidtgående, at man i (Nord)vestsjællandsk i visse Kombinationer må regne med systematisk Apokope.

Vanskelighederne er både af teoretisk og praktisk Art.

Gennemgangen af β -typen er på Grund af det meget spegede fonetiske Optegnelsesmateriale blevet et Stykke Finmekanik, tålmodigt og dygtigt gennemført, hvorudaf det er lykkedes at drage en Række utvivlsomt rigtige Resultater¹. Forf. har måttet opdele og specialbehandle β -typen i 1) alm. β , 2) β^* -typen $-\square\Delta\Delta$, 3) den med $-\Delta$ udvidede β^* -type $-\square\Delta\Delta\Delta$ og 4) den med $-\Delta$ udvidede β^* -type, for at kunne nå frem til og gøre det muligt at formulere de eksisterende Modsætninger og Synkretismer. Herved afdækkes fx. den faste Regel, at Trestavelsestypen $-\square\Delta\Delta(\Delta)\Delta$ altid har udtalt $-\Delta$ sidst i Ordene, mens Tostavelsestypen $-\square\Delta(\Delta)\Delta$ aldrig (el. i en bestemt Konsonantkombination kun fakultativt) har hørligt $-\Delta$. Dette fører bl.a. til Strukturering af de gamle sjællandske Udtaleformer på Kvindenavnene *ka·rnə*, *ma·rnə* og *æ·lnə* som Trestavelsesformer.

De store Vanskeligheder, Forfatteren har måttet kæmpe med, har deres Grund i Dialektens opløste Tilstand, dens nære Forhold til Rigsmålet og de sjællandske Meddeleres heraf flydende Usikkerheder og Skelen til Rigsmålsudtalen². Disse Forhold har ført til flere snedigt udtænkte Kontrolprøver, fx. den ved Ord på ustemt Konsonant anvendte Prøve med Forskellen i Bestemthedsformen *hə'bəd* Hoppet modsat *həben* Hoppen eller γ^2 -Prøven, ved hvilken Ordene i γ^2 -Stillingen afslører sig som værende α -Ord (uden Stød), fx. et *ʎæ·j|həb* Rejehop, eller β -Ord (med Stød), fx. en *ʎəl|hə'b* en Følhoppe – ligeledes til Ordene Hop og Hoppe, der i ubestemt Form begge udtales *həb*. Hop og Hoppe er altså ens, men alligevel viser der sig i Bestemthedsformen og i γ^2 -stillingen en i Formen *həb* latent liggende Forskel. At give denne Kendsgerning Udtryk i den

1) se fx. under Behandlingen af $-\Delta\Delta\Delta$ med ust. + st. Konsonant Forklaringen af de stivnede Former *tørkal* Tørklæde, men *forklə* Forklæde.

2) Et stort Afsnit af Bogen udfyldes af statistisk behandlede Identificeringsprøver, som det viste sig nødvendigt at gennemføre netop p. Gr. af Dialektens Tilstand.

strukturelle Tolkning af Formen er, når det synkroniske Synspunkt skal fastholdes, vanskeligt, og Forfatteren har her nået til sit Standpunkt ved at fiksere Begrebet »Manifestationsidentitet«. Et Par typiske Eksempler: *ˈvɔnˌdɑmˈp* betyder dels sgl. af S sammensætningen Vanddamp men også pl. af samme Ord, Vanddampe, og i Verbet fordampe lyder den trykstærke Stavelse akkurat ligesådan: *fɑˌdɑmˈp*. Det samlede Tolkningresultat af Strukturen i Østsjællandsk medfører imidlertid, at den identiske Udtale må struktureres forskelligt: (vand)**dammp** sgl. (= **dammp** som Simplex) – (vand)**dampə** (hvor Stødet i γ^2 -stilling generelt opfattes som Signal for β -Typens Placering i denne Stilling og derfor ikke indgår i Notationen) – og **fɑˌdammp-ə** vb. (α^* -Type i Tryktypen 01+÷). Her må man konstatere Manifestationsidentitet mellem Ordformer, som det har vist sig mest hensigtsmæssigt at notere med tre forskellige strukturelle Formler. På lignende Måde kan fx. Udtaleformer som *fɑˈrɐːə* og *fɑˈtænˈg* tolkes som Manifestationsidentitet mellem henholdsvis **fɑˈruɑ** imp. og **fɑˈruɑ-ə** inf. (forråde, Simplex: **ruɑ** og **ruɑə**) og **fɑˈtænnk** imp. og **fɑˈtænnk-ə** (fortænke, Simplex: **tænnk** og **tænkə**).

Forfatteren præciserer Begrebet ved at sige: »Det er mit håb, at de hyppige tilfælde af en manifestationsidentitet vil blive opfattet – som af mig – som betegnende og dermed karakteristiske for en dialekt, der i apokopemæssig henseende står jysk nærmere end fynsk, men som alligevel mest hensigtsmæssigt bør betragtes som et ømål – og ikke som udtryk for uhensigtsmæssig procedure ved den strukturelle beskrivelse«.

At gennemføre en Strukturbeskrivelse af en Dialekt(gruppe) under Forhold som de sjællandske er en Bedrift, og Inger Ejsskjærs Sjællandskbeskrivelse og hendes hermed sammenhængende Komplex af Stødstudier må – på Linie med de allerede tidligere omtalte nye Ordbøger – regnes blandt Tiårets betydeligste Resultater.

I nær Forbindelse med det Ejsskjærske Forskningskomplex står, som ovf. nævnt (p. 123, Note 1) to andre Afhandlinger:

HANNE LOUISE GEIST: Enklitisk stød i sjællandsk (Festskr.PA 1971: 91 ff.). Forfatteren har her leveret et værdifuldt Supplement til Stødundersøgelserne, nemlig en grundig Belysning af Fænomenet: enklitisk Stød i Sjællandsk, et Problem som Inger Ejsskjær kun har strejft i sin Bog om Kortvokalstødet i Sjællandsk. Det drejer sig om det ejendommelige Stød i fx. *han har* [*sðəˈd*] *sig* – men *han* [*sðəd*] *sig*, [*loˈg*] *den* men *husk at* [*log*] *den*, *jeg har selv* [*bɔˈgd*] *det* – men [*bɔgd*] *en Kage*, *giv* [*hamˈ*] *de* men *giv* [*ham*] *det hele* osv.

Et stort Materiale indsamlet fra seks Punkter jævnt fordelt på Sjælland behandles, og Forfatteren sætter Stødtilkomsten i Forbindelse med det Stød eller den Stødtilkomst, der findes i bsgl. af α -Ord, og tænker sig, at det i begge Tilfælde (ved Enklise og i bsgl.) er den samme accentuelle Bevægelse, der betinger Stødet. Det rammer i begge Tilfælde kun α -Ord og er en Udstråling af det Fænomen, som Aage Hansen har kaldt Stødets Kernefunktion: at karakterisere – og i To- eller Trestavelserformen at identificere – Enstavelsesordet over for det »født« Tostavellesord. Der redegøres for, hvilke Ord der kan indgå i Enkliseforbindelser, og Materialet behandles i 4 Grupper efter Arten af Stødresultat i den enkelte Lydkombination. Det fører til interessante Diskussioner om Dobbeltformer (*te'vəs / tes'əs – te'mæ / tem'æ* og fl.) og de enklitiske Forbindelsers Forhold til enkelte Ordudtryk: det Forhold at enklitiske Forbindelser i en Række Tilfælde er lig med α^* -Ord: *lo'gdən* luk den = Lugten, *göj'ı* gør jer $\sim$ *töj'ı* Tøj. Det slås fast, at de enklitiske Forbindelser bør tolkes som Forbindelser af to Ord, det enklitiske Stød er et syntaktisk betinget Stød. Særlig diskuteres her Forholdet ved det korte å's Manifestation: *pā'dn* på den, men *pō'dn* Potten. De to å-Lyd kan opfattes som bundne Varianter med komplementær Distribution, idet Forskellen i Vokal-kvalitet omtolkes til en Forskel i Ordgrænse: i *pā'dn* findes en Ordgrænse, der ikke findes i *pō'dn*. Det Tryk, man finder på Præposition foran enklitisk Pronomen, forklares som en Art Pseudotryk – det kan tolkes som en bunden Variant af Svagtryk – og ikke som Stærktryk, hvoraf følger, at man kan opfatte Vokalerne i Præp. som forkortede Langvokaler, forkortede under Betingelsen Tryksvaghed, hvilket gør det muligt at opretholde Identiteten mellem Ord som på, i, fra, fungerende som henholdsvis Præp. (uden Stød) og Adv. (med Stød). Man kan her ikke undgå at operere med Indholdsbestemmelser i den strukturelle Beskrivelse af Udtryksplanet, og det ligger i, at der her er Tale om det sjældne Fænomen, at rytmiske Forhold griber ind i den fonematiske Struktur og skaber Uregelmæssigheder, der ikke kan beskrives i en ren Udtryksanalyse.

Den anden er JØRGEN LARSEN'S Undersøgelse af det sjællandske Tostavellesord¹. Forfatteren publicerer Resultaterne af en meget omfattende hørefonetisk Undersøgelse af Forskellen mellem En- og Tostavellesordene, suppleret med en eksperimentalfonetisk Undersøgelse af samme

1) Jørgen Larsen: Det sjællandske »tostavellesord«. En manifestationsundersøgelse (Festskr.PA 1971: 193 ff.).

Forhold på to Punkter på Sjælland, et vest- og et østsjællandsk. Tostavel-
sesordene udtales normalt uden den trykssvage udlydende Vokal. Tone-
forløbet: I Vestsjællandsk ligner β -Strukturerne i høj Grad α -Struk-
turerne, i Østsjællandsk er der en lille Forskel i Tonens Rejsning – men
Optegnerens Høreindtryk giver ikke Plads for Antagelsen af et tonalt
forskelligt Forløb. Initialt og finalt Toneleje: Der er intet, der tyder på
distinktive Modsætningsforhold som i Østfynsk. Kvantitet: I Vest-
sjællandsk finder man ikke nogen systematisk fonetisk Længdeforskel –
de to Typer (α og β) »falder sammen«. I Østsjællandsk spores en ringe
Forskel i Længden. Forfatteren tager ud fra sine Erfaringer Afstand fra
Erik Kromans Påstande om Enkelt- : Dobbeltaccentmodsætning og om
en Sydgrænse for en sådan Modsætning.

Til Strukturundersøgelserne hører også BØRGE ANDERSEN's i Omfang
lige så kortfattede som i Indhold præcise Afhandling om Kvantitets-
spørgsmålet¹ ved Konsonanterne i østdansk/sydsvenske Dialekter. Det er
Spørgsmålet om de lange Konsonanter efter kort Vokal, hvor Forskerne
altid noterer Streg under eller Prik efter Konsonanten (v·c og vc·). For-
fatteren refererer først de ældre Forskeres Meninger, og med Materiale
fra Löderupmålet i Skåne og Bornholmsk viser han, at de lange Konso-
nanter ingensinde er relevante Formstørrelser. Resultatet: Udtales en
Konsonant med aldrig så markant Længde, den er ikke strukturelt rele-
vant som Langkonsonant, når den ikke kan påvises at stå i Opposition
til en Kortkonsonant – og det kan den ikke. Og det medfører det revolu-
tionerende: I de undersøgte skånsk-bornholmske Dialekter foreligger
alene relevant Vokallængde, og Stavelsens Kvantitet beror således på
Vokalen, hvilket atter vil sige, at Dialekterne – strukturelt set – har lange
og korte Stavelser. Altså Længde/Prikanvendelse ved Konsonanter er
overflødig. Så mange vare Ordene – hvad siger de skånske Dialektologer?

2. Lydundersøgelser

BENT JUL NIELSEN har i 1974 fremlagt en større Undersøgelse af de nørre-
jyske æ-Diftonger² ledsaget af 11 Kort over det nørrejyske Dialektområde
og forsynet med Ordregister. Med Udgangspunkt i Ordstoffet (inde-
holdende *ia-*, *ya-* og *ua-*Diftonger) i 3 Dialektmonografier: sin egen

- 1) Børge Andersen: Varianter, manifestation og kvantitet (Festskr. PA 1971: 23 ff.).
- 2) Bent Jul Nielsen: Jyske vokalstudier. De nørrejyske æ-diftonger og deres alterna-
tiver (Dialektstudier 3 (1974): 30 ff.).

Monografi: Et Bjerreherredsmål, Ella Jensen: Houlbjergmaalet og Inger Ejkskjær: Brøndum-målet har han indsamlet (fra trykte og utrykte Kilder og egne Optegnelser) et imponerende stort Materiale fra ca. 25 nørrejyske Sogne, og ved Hjælp af dette (inddelt i 3 Grupper efter Diftongeringens Frekvens i Ordene) søges belyst Forholdet mellem Forekomsten i Ordstoffet af *iə, yə, uə* – *i·, y·, u·* – *eja, øja, owə* – *e·, ø·, o·* og *j* + Vokal, henh. *w* + Vokal i Jyllands forskellige Egne, illustreret med Signaturer på Kortene. Her præciseres for første Gang Udskillelsen af et vestjysk Område, af Forf. benævnt RLF-området: Vandfuld, Skodborg, Ulfborg, Hind Herreder og Dele af Hjerm og Bølling Herreder – et Område der mod Vest afgrænses af Havet, mod Syd af Ringkøbing Fjord, mod Nord af Limfjorden og mod Øst af en Linie fra Skjern, øst og nord på gennem Holstebro og ud i Venø Bugt. I dette Område manifesterer *iə, yə, uə*-Diftonger i Acc. 1-Ord sig som *ejɕə, øjɕə* og *ow^wə* dvs. med Klusilparasit, et Fænomen hvis Forekomst jo hidtil har været regnet for begrænset til Ord med de høje Vokaler (se Kort 5), og en Række Reliktdannelser tyder på, at dette Område tidligere har strakt sig langt videre (Fur, Fanø). Vi har jo altid været klar over, at de mellemhøje Vokalers Diftongering og Resultatets Opblanding med Nabo-Vokalrækkerne i Jysk var et mere broget Foretagende, end Tilfældet er i Ømålene, og det er værdifuldt, at Forf. har taget Emnet op. Den meget indgående Behandling godtgør, at hele Spørgsmalet om Udviklingen af de gamle mellemhøje Vokaler *ē, ø, ō* viser et meget mere broget Billede, end Kort over de danske folkemål lader ane, og allerede denne første Fremlæggelse af en formentlig kommende større samlet Undersøgelse af jysk Vokalisme gør det klart, at et ofte påtænkt Genoptryk af Kort over de da. folkemål i al Fald for de her behandlede Dele af Vokalismen næppe kan siges at være et Ønskemål (se fx. Punkt 1–4 i Kap. VII's minutieuse Gennemgang af Diftongeringen af *ō* i de forskellige Ord og Kap. VIII om spec. Særformer).

INGER EJSKJÆR har fremlagt en Afhandling om de såkaldte Kortdiftonger¹, vistnok opr. Marius Kristensens Betegnelse for Fænomenet. Det er det fra Jysk velkendte Forhold, at *ə*-Diftong alternerer med *jə, jø, wo* i Ord, hvor Trykaccenten skifter ell. har skiftet fra første Led i Diftongen til andet. Fænomenet er imidlertid også kendt i Ømålene om end meget sjældnere, og Forfatteren behandler alle dels oplagte Eksp.

1) Inger Ejkskjær: Nogle kortdiftongdannelser i ømålene (Festskr.PA 1971: 75 ff.).

(*has* – *rås*, *øse* – *jøsse*, *tese* – *tjæsse* o.m.fl.) og dels en Række mere dubiøse Tilfælde og Tilfælde, hvor anden Forklaring er rimeligere (herunder behandles bl.a. *jysset*, *jøsset* og *dæl(d)* »Yver på So«).

KRISTIAN HALD har i en interessant Afhandling¹ undersøgt de mange Grupper af Ord med Svagtryks-Stavelse på *-i* (og afsvækket *-ø*) i Jysk i både ældre og nutidigt Ordstof: Navne (Taki, Ubbi – Agri), Appellativer: *kæmpi*, *æl·dij* (Elm), *jænibær* (Enebær), *di·qi*, *sdøgi*, *førə*, *førətyw* o.m.fl.). Som sin Anskuelse om Grunden til at *-i* er bevaret i Infortis fastslår Forf., efter Omtale af Aage Hansens Mening, at den jyske Vokal-svækkelse og Apokope i den ældste Periode i Jysk kun ramte Vokalerne *a* og *u* (i skånsk derimod fortrinsvis *i* og *u*), og når an-Stammerne normalt har Apokope i Jysk er det, fordi de moderne Former udgår fra oblik Kasus. I Personnavne og visse Betegnelser for levende Væsener er *-i* bevaret, fordi der dér er Tale om Nom.formen. Svækkelsen af Infortis-vokalen *-i* tilhører i Jysk en yngre Periode, og den er aldrig blevet fuldstændig gennemført.

Hertil kan knyttes: K. RINGGAARD: Om udbredelsen af *I* som infortis-vokal i jysk (Spr. o. K. 27 (1972): 69 ff.). Med en Række Kort over Ord på *-i* (*gase*, *smedje*, *dreng*, *silke*, *krykke*, *mørke*, *enke*, *dige*).

CHR. LISSE anlægger i sin Afh. i Sydsvenska ortnamnssällskapetets årsskrift² en Synsvinkel på Sydømaalene, som ganske vist ikke er ny – Ingers har i sin Disp. 1939 været inde på en lignende Betragtning men har især peget på nogle negative Overensstemmelser. Chr. Lisse samler derimod en Buket af Foreteelser, der viser virkelige Overensstemmelser mellem Sydøsmål og Skånsk: 1. Forlydspalataliseringen i *dj*-Gruppen (*dyb*, *dyng*, *djævel*, *dynd*), 2. Inf. *vare* og Supinum *varet* af Vb. *være* (med en god Oversigt over denne sidstes 4 Hovedformer i da. Dial.: *væt*, *våren*, *væ'r* og *varet*), 3. *Hose*, *Pose*, *Mose* (med kort *u*), 4. *Låg*, *Låge* og *Tåge* (med gl. *u(o)* + *k*), 5. *Yver*, *Tøj'r* og *Hjul* (> *jy'r*, *ty'r* og *hyl*, *hywl*, det sidste svarende til Nordhallandsk og med *h-* bevaret på Grund af at *iü* er blevet til »svævende« Diftong).

K. RINGGAARD, der som Forsker altid er vågen overfor nye Tanker, har i en Afhandling³ om Udviklingen af de lidet frekvente Lydtyper *bb*,

1) Kristian Hald: Om *i* som Infortisvokal i Jysk (Festskr.PA 1971: 101 ff.).

2) Chr. Lisse: Nogle østdanske træk i de danske sydøsmål (SSON 1965: 87 ff.).

3) Kristian Ringgaard: *bb-dd-gg* (Festskr.PA 1971: 305 ff.).

dd, gg (> *b, d, g*) stillet sig Spørgsmålet »Hvorfor vil disse Mediae ikke opføre sig som sig selv?« Der sker jo det, at Konsonantsystemet bryder sammen, og Medlemmerne af den behandlede fåtallige Klasse fordeler sig regelløst på de resterende Muligheder på Grund af *functional load* (om Begrebet, se Eli Fischer-Jørgensen, *Trends in Phonological Theory*). Hvor mange Muligheder der er, afhænger, siger Forf., af, om Sammenbruddet sker *før* ell. *efter* Klusilsvækkelsen, og det forklarer Forskellen mellem de brogede Forhold i Vestjysk, de mere regelmæssige i Østjysk og i Ømålene.

3. *Lydsymbolik – Lydefterligning*

KR. MØLLER har i *Dialektstudier* 2. Bind publiceret¹ et stort Materiale af Ordpar med henholdsvis stemt og ustemt Klusil i Forlyd. Sådan står der i Titlen, men ud fra nutidig Udtale er der jo Tale om Ord med henholdsvis uaspireret og aspireret Klusil i Forlyd i almindeligvis samme (undertiden kun omtrent samme) Lydkompleks (fx. *bimpe* : *pimpe*; *bløtet* : *pløtet*; *træden* : *dræden*; *tuttepige* : *dukkepige*; *gnadre* : *knadre*; *gulke* : *kulke*; *halskobbel* : *halsgul*, *halsgoller*). Materialet behandles i tre Grupper, og efter Materialeopstillingen følger en Kommentar til de tre Grupper. I den første store Gruppe er der gennemgående Tale om lydefterlignende ell. lydsymbolske Dobbeltformer, hvor den ustemte Forlydsklusil »hjælper til at give et stærkere indtryk af den pludseligt indtrædende og skarpere naturlyd ell. . . . bevægelse«. Der gives stadig Henvisninger til lignende Opfattelser af sådanne Lydindtryk hos forskell. europæiske Forskere. Hvad det er der samler Gruppe 2 er ikke videre klart. Der tales om »ekspressiviteten« og »påvirkning fra et andet ord«. Er Forklaringen noget ulden, er Ekspl. til Gengæld ofte morsomme, ikke mindst dem fra »At tænke sig« og Fritz Jürgensen. I Gruppe 3 (den mindste Gruppe) er der oftest Tale om Lån sydfra.

BIBLIOGRAFI

TORSTEN BALLE: Notation af lange vokaler i Ty (Spr. o. K. 25 (1966): 45 ff.). – Om Notationsspørgsmål.

INGER EJSKJÆR: Om *r* i forlyd i pronominal og adverbialle ord i Voldby-dialekten (*Dialektstudier* 3 (1974): 20 ff.). – Her behandles det kuriøse Forlyds-*r* i Nørre

1) Kr. Møller: Ordpar med henholdsvis stemt og ustemt klusil i forlyd (*Dialektstudier* 2 (1967): 7 ff.).

Herreds Djurslandsmål (*hwa sdo ro ræ'ə å galbi ow'ə* hvad står du der og galper efter? – *ka do ænt fo re i rin pan* kan du ikke få det i din Pande – *ræ lə|lə'ni* den ellefte). Forfatteren konkluderer, at der her er Tale om et Vokalsammenstøds-fænomen (Sandhi-fænomen) og ikke et Enklise-fænomen.

HANNE LOUISE GEIST: Palatalisering af initialt *g*, *k* og *sk* på Nordvestfyn (DF 20 (1974): 19 ff.). – En Række Båndoptagelser viser Forekomst af fri Variation mellem palatal og tilsvarende palatovelær Lyd i en lang Række Ord. – lagttagelsen støtter Teorien om tidligere Palatalisering i hele Ømålsområdet.

METTE KUNØE: Die Rheinische Schärfung og danske Akcentuationsfænomener (Spr. o. K. 25 (1967): 93 ff.). – Det lader sig ikke gøre at sammenstille den Rhinske »Schärfung« med det danske Stød (den er ikke knyttet til Enstavelsesord), det vestjyske Stød (det forekommer ikke foran Klusiler) og den musikalske Cirkumfleks (der ikke synes at have nødvendig Forbindelse med Syn- og Apokope).

KARL MARTIN NIELSEN: Lange, ikke diftongerede vokaler foran *l*, *m*, *n* i vestfynsk (Festskr. PA 1971: 243 ff.). – Monoftong foran glde. *ld*, *ll*, Diftong foran *l* – med Diskussion af den sproghistoriske Udvikling, der er vanskelig at forklare.

INGE LISE PEDERSEN: Om klusilparasit i vestfynsk (DF 20 (1974): 13 ff.). – Forf. har hos en enkelt Meddeler fra Vejlbj Sogn ved Middelfart fundet en Brug af Klusilparasit (i *u*-Ord), der svarer nøje til Peder Jacobsens Beskrivelse i Mundarten i Flemløse. Det gælder dog kun, når Meddeleren bliver spurgt om Udtalen af de enkelte Ord, ikke når hun på Bånd taler sammenhængende.

INGE LISE PEDERSEN: Fynske stednavne med andetledstryk (Dialektstudier 3 (1974): 103 ff.). – Især på Grundlag af Navnestoffet i Danmarks Stednavne 13-14-15 og Institut for Navneforsknings Samlinger. Efterledstrykket er bundet til enkelte Navne, og der kan ikke gives Regler for, hvornår det indtræffer. Det er ganske uproduktivt. Kærneområde Sydvestfyn?

PETER SKAUTRUP: Jysk *aføden* (Festskr. KH 1974: 289 ff.). – Om *øden* i Formen *øwen* imod Øst i Jylland, men *øjen* i Vest – og især om Lydudviklingen *ø > q > w*.

BENT SØNDERGAARD: Det såkaldte klusilspring, specielt i Morsingmål (Spr. o. K. 26 (1970): 61 ff.). – Med særlig Teori om Klusilparasittens Opståen.

C. Syntaktiske Studier

MAGDA NYBERG's store Afhandling om de udvidede Verbalkonstruktioner¹ tager sit Udgangspunkt i det Faktum, at Dialekten i Hostrup »ved forskydning til modal irrealis i fortiden« har en fra Infinitiv afvigende infinit Form (et indført Neksusadverbial står foran): *æ vild haj gø'r et*, af Forfatteren kaldt »Infinitiverstatning«. Et stort Materiale fra Ottens Ordbog typeinddeles, analyseres og opstilles efter Modalverber. Det påvises, at ved futurisk Betydning (i Nutid eller Fortid) af skulle, ville og ved modal Betydning ved Præsens af »Modal« verbet optræder

1) Magda Nyberg: Udvidede verbalkonstruktioner i forbindelse med modalverber (Dialektstudier 2 (1967): 73 ff.).

»Infinitiverstatning« ikke; den forekommer kun, når Præteritum af »Modal«verbet optræder finit og i modal Betydning, d.v.s. den hører kun til Irrealis. – Der inddrages Materiale og påvises »Infinitiverstatning« fra visse nørrejyske og ømålske Punkter (med Materiale fra Excerpering og fra Forfatterens egne Optegnelser). Afhandlingen udmærker sig ved Skarphed i Analysen og Fingerspitzengefühl over for det vanskeligt håndterbare Materiale, og i Forbindelse med Hovedspørgsmålet behandles iøvrigt flere Problemer, som jeg ikke skal komme ind på her. Afhandlingen slutter med en Ekskurs, der redegør for Spørgsmålet om »Infinitiverstatningens« formelle Status (synkronisk og diakronisk): Muligvis oprindelig Præteritum i Sønderjysk, Participium i Sjællandsk, Mønske og Sydøymål; de østjyske Former, *hå*, *å*, er vanskelige at placere.

MARIE BJERRUM'S Arbejde med Ordbogen over Fjoldemålet har affødt en Afhandling om Fjoldemålets Participier¹, en lige så klart som fortættet skrevet Fremstilling af de to Part.-formers Funktioner i Dialekten. Præs. Part. byder ikke på de store Overraskelser, men det gør derimod Præt. Part. De sammensatte Fortider Perfektum og Pluskvamperfektum dannes med Hjelpeverbet *have* som eneste Hjelpeverbum, også ved Bevægelsesverber og ved Verbet *vorde*: *hand hær låbøn mæ ar 'bræjn i 'muor ar 'væg* – *hand hær vurn 'køpær*, han har vorden køppet, dvs. han er blevet halshugget. Der findes imidlertid også Eksempler på Anvendelsen af *være* i Forbindelse med Præt. Part. af sådanne Verber: *hand vår 'jaavn deær 'hæn, komæn*, men bl. a. Iagttagelse af Sætninger med Verbum + adverbialt Led viser en Forskel i Placeringen af Adverbiet: *der hær skalær 'laav*, (Solskoldningen) har skallet – *der ær 'laav, skalær*, det er skallet af. Dvs. at Konstruktionen med *have* betegner Handlingen, der er eller skulde være foregået, men Konstruktionen med *være* betegner Tilstanden efter Handlingsforløbet, og det simpleste er at opfatte Præt. Part. i de tilstandsbetegnende, sammensatte Verbalformer som ubøjelige Verbaladjektiver. – Og så ruller Bolden: alt hvad der er Konsekvens af dette Udgangspostulat blotlægges i en Række Analyser. Konsekvensen af Udrædningen er, at Verberne *være* og *vorde* ikke kan betragtes som Hjelpeverber; Dialekten har kun ét sådant: *have*. Og *have* har endda kun Hjelpeverbumsfunktion, når det bruges i Forbindelse med Præt. Part. til Dannelse af Handlingsfortiderne (Perf. og Pluskvamperf.). Ren Verbalform har Præt. Part. også efter *have* (i Formen *a*) efter Modalverber: *æ vild a*

1) Marie Bjerrum: Fjoldemålets participiumsformer og deres anvendelse (Festskr. KH 1974: 205 ff.).

gyørt er, jeg vilde have gjort det, hvis det havde været muligt, mens Præt. Part. efter *have* (i Formen *ha*) altid betegner en Tilstand: *æ vild lyføst ha der* *deær gyørt*. – Når *have* ikke er Hjælpeverbum men forbindes med Præt. Part. som Verbaladjektiv, betegner det ligesom *få* en Relation til en etableret Tilstand, mens *være* i Forbindelse med Verbaladjektiv betegner en Væren eller Tilstand, og *vorde* en Overgang til en Tilstand.

I en lille Afhandling med Undertitlen Ledsætninger og deres Forbindere, især i Jysk¹ beskriver BENT JUL NIELSEN jy. *te* som Konjunkional (eller Del af Konjunkional) i forskellige Arter af Sætninger. Udgangspunktet for Undersøgelsen er Brøndum-Nielsens Påstand² om, at i Helsætninger bestående af en Forsætning, der udtrykker Mening, Viden, Formodning, og en Eftersætning med Personssubjekt + Verbum (a følle mej, A trower) analyseres Forsætningen som Objekt for Eftersætningen, der som den overordnede altså har unormal Ledstilling (s-v-(a) i St. f. v-s-(a)). Med et stort Materiale fra især jyske Dialekter belyser Forfatteren nu Muligheden for Udeladelse af Konjunkional (*te*) i sådanne Sætninger og vil hævde, at »manglende konjunkional« er at opfatte som »udeladt konjunkional«. På den således opnåede bredere dialektale Baggrund, der viser en udstrakt Frihed til såvel at udelade som at medtage Konjunktionen i de af Brøndum-Nielsen behandlede mene-, tro- og tykke-Sætninger, mener Forfatteren, at enhver Indvending af semantisk Art mod at opfatte disse Sætninger som underordnede må forstumme, og Ledsætningsordstillingen er altså normal.

H. A. KOEFOED: Om konjunktionalet *a* i bornholmsk (Festskr. PA (1971): 169 ff.). – En Undersøgelse af Anvendelsen af *a* som Ledsætningsmærke i Bornholmsk på Grundlag af Materiale fra J. P. Kuhres Borrinjholmska Sansåger (1938), en Tekst, der ved en Sammenligning med Tekster dels af Carl J. Aakerlund og især af Karl M. Kofod på det undersøgte Punkt viser et troværdigt og repræsentativt Bornholmsk af høj Klasse.

HANS VEIRUP: Konjunktionerne *at*, *te*, *det* og deres sammensætninger. I (Spr. o. K. 26 (1968): 30 ff.). – Om *te*, *at*, *de(t)*, *dede*, *tede* (deres lydlige Udvikling og geografiske Udbredelse).

HANS VEIRUP: Jysk syntaks III. En præsenteringskonstruktion i jysk (Spr. o. K. 24 (1965): 69 ff.). – Om Typen: så kunde der jo *nogen* komme.

1) Bent Jul Nielsen: »Kan du komme væk, du tror!« Ledsætninger og deres forbindere, især i jysk (Festskr. KH 1974: 253 ff.).

2) i APhS 23 (1957): 158 ff.

D. Tekstsamlinger¹

DANSKE DIALEKTTEKSTER I. Jyske Tekster (Udv. f. Folkemaals Publikationer. Ser. E Nr. 1 (1967)), ved ELLA JENSEN, med Bidrag af INGER EJSKJÆR, BENT JUL NIELSEN og MAGDA NYBERG.

II. Ømålstekster 1. Sjællandsk og Sydøsmål (Udv. f. Folkemaals Publ. Ser. E Nr. 2 (1973)), ved POUL ANDERSEN, med Bidrag af INGER EJSKJÆR, JØRGEN LARSEN og CHR. LISSE.

III. Jyske Tekster (Udv. f. Folkemaals Publ. Ser. E Nr. 3 (1971)), ved ELLA JENSEN, med Bidrag af BENT JØRGENSEN, BENT JUL NIELSEN, MAGDA NYBERG og HANNE RUUS.

IV. Ømålstekster 2. Fynsk (Udv. f. Folkemaals Publ. Ser. E Nr. 4 (1976)), ved POUL ANDERSEN, med Bidrag af INGE LISE PEDERSEN.

DANSKE DIALEKTPRØVER, ved POUL ANDERSEN (Nordisk Konversationsleksikon 1969, med Grammofonplade).

TORSTEN BALLE: Thybosnak (Hist. Årbog for Thy og Mors 1971: 132ff.). I denne Forbindelse skal anføres:

KAREN MARGRETHE PEDERSEN: Dialekttekster i rigsmålsnotation med becifring. Et EDB-projekt (DF 20 (1974): 29ff.).

E. Dialektologi efter de nymodens Noder

Min Læser – om han har fulgt mig hertil – er vist forbavset, måske også lidt irriteret over ikke hidtil at have set nogetsomhelst til Sociolingvistik og generativ Fonologi (og Grammatik), disse nye Retninger der er gået som en Farsot over Landene. Når jeg har holdt Undersøgelser af denne Art – de er iøvrigt ikke særlig talstærke inden for dansk Dialektologi – tilbage til kort Omtale tilsidst, er det ikke af Mangel på Interesse, men fordi jeg savner teoretisk Grundlag og tilstrækkelig bred Læsning til at vurdere dem.

Det gælder det – så vidt jeg ved – hidtil vigtigste Bidrag til generativ Dialektologi, K. RINGGAARD's Afhandling (i Festskr.KH 1974: 273ff.) om »Generative rules for glottalized stops«. Jeg kan dog, hjulpet af Ringgaards pædagogisk klare Fremstilling, og fordi Stoffet er mig bekendt fra Disputatsen om vestjysk Stød, nok følge Abstraktionen i at operere med underliggende Former og Modificeringen af den først opstillede »Glottaliseringsregel« til den endelige for Hovedområdet gældende:

1) Her medtages kun Tekster i fonetisk Notation, ikke Dialektdigte og -fortællinger i Dialektretskrivning.

$$l''' \begin{bmatrix} p \\ t \\ k \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} "p \\ "t \\ "k \end{bmatrix} \quad / \quad \begin{array}{ll} \text{voice} & \text{syll.} \\ & -r \\ \text{stress} & + \text{pres} \end{array} \quad \begin{array}{l} " \text{ betyder Glottali-} \\ \text{sering ell. Klusilstød,} \\ \text{vestjysk Stød.} \end{array}$$

der – uden at tilfredsstille Forfatteren helt (den føjer en morfofonemisk Regel til en i øvrigt ren fonetisk Regel) – er mest interessant derved (siges det), at det udover Glottaliseringen kun har været nødvendigt at operere med æ-Indskud (f.Eks. i /drekr/ > /drekr̥/), Svind af finalt -æ (Apokope) og Svind af finalt -r, ikke med gammeldanske Lydudviklinger som Klusilsvækkelse, Forkortelse af lange ustemte Konsonanter, Vokalåbninger, og Assimilationer. Regelanordningen stemmer med den relative Kronologi, Ringgaard før har antaget, hvilket igen stemmer med Lærens Ord om, at relativ Kronologi er lig ordnede Regler.

I anden Del af Afhandlingen vises, hvordan Forholdene specielt i det nordlige Yderområde er genstridige for en Beskrivelse, idet der for det thylandske Område (ud fra f.Eks. nordligt [kal·k] over for sydligt [kal"·k]) vises snarest at optræde et Tilfælde af konkurrerende Regler (Glottalisering og Forlængelse foran ust. Kons. (f.Eks. [fe·sk]), der har givet forskelligt geografisk Resultat med disjunktivt ordnede Regler. For det himmerlandske Område er der dels Glottalisering efter Konsonanter, der ikke danner en naturlig Klasse, dels fører Eksistensen af Typen [skjo·t], [hja·t] til alternative unaturlige Regelrækker. Endelig vises snedigt, hvordan Forekomsten af [-"t] (af glt. kt) ved Siden af [-jt] i nyere Låneord i nordlige Dialekter ud fra en Sammenligning med sydligere Dialekters [-j"t] (af glt. kt) ved Siden af [-jt] i nyere Låneord kan beskrives ved Hjælp af en Glottaliseringsregel efterfulgt af en Gliderindskudsregel appliceret uden Tab af Glottalisering men ikke generaliseret til alle Forbindelser, der passede med en sådan ny Beskrivelse (nemlig ikke til [-jt] i nyere Låneord), hvilket dog vises at stå i hård Kontrast til, at samme Dial.'s Glottalisering af /p/, /k/ efter r blev generaliseret til Klusiler overhovedet efter r (idet nye Ord i Dial. har [-r"t]).

Hvis Forholdene – modsat v. Hj. af en Beskrivelse ud fra den gamle »Bølgeteori«, der tillader mere Uorden jo længere man er uden for Central- og Ekspansionsområdet – skal kunne beskrives overensstemmende med den King'ske modsatte Teori, jf. hans Beskrivelse af den højtyske Lydforskydning, der »seems to have begun in the border area between Low and High German – –, and to have diffused southward with increased generality«, så skulde det indebære, at en postvokalisk Glottaliseringsregel skulde være begyndt på tre forskellige Steder:

Nordthy, Nordvesthimmerland, Bjerre Hrd. og at der skulde være opstået en efterkonsonantisk Glottaliseringsregel på et fjerde Sted: Elbo Hrd. Tre Arealer: Kysten i Thy, Mors og Vesthimmerland skulde have udbredt Reglen på identisk men meget usystematisk Måde, og endelig skulde den største Del af Jylland have generaliseret fuldt ud. Tanken er ikke tiltalende for Ringgaard – og sandelig heller ikke for mig. Ella Jensens alsiske Materiale er for Ringgaard et klart Tilfælde af Glottalisering uafhængigt af Hovedområdet og betydelig senere, men selv om Ringgaard erkender, at dette kunde tages som Støtte for den ovf. skitserede Teori om uafhængig Glottalisering på fire Områder, mener han dog snarere, at visse af de generative Teorier, jf. King's ovf. omtalte, måske bør revideres.

Selv om Ringgaards Afhandling bekræfter, at det ofte er de samme Forhold, Ord, der bevirker Undtagelser og giver Besvær ved Regelformulering, ligegyldigt hvilken Beskrivelsesmodel man vælger, så er det morsomt at se, hvordan den friere og (forstår jeg) tilladte (?) Skæven til – i dette Tilfælde – Gammeldansk gør det muligt at opstille forskellige underliggende Former for Ord, der i Overfladelaget er ens. Jeg tænker på [*dre"ka*] drikker og [*slu"ta*] slutter, der får henholdsvis enstavelses og tostavelses underliggende Form. En »gammeldags« strukturalistisk Beskriver måtte enten tolke på identisk Vis eller, hvis Strukturen i den beskrevne Dialekt iøvrigt talte stærkt for det, tvinges over i Konstateringen af det hos Inger Ejsskjær fikserede Begreb »Manifestationsidentitet« (jf. ovf. p. 125). Ringgaards Afhandling er interessant, og hans egen sunde Skepsis sympatisk.

HANNE LOUISE GEIST og MOGENS BAUMANN LARSEN »Lokalsprog og regionalsprog på Bornholm«, publiceret i *Dialektstudier* 3 (1974): 137 ff., har som Hovedformål at undersøge Bornholmernes Evne til i Praksis at bestemme to såkaldte »Koder«. Selv om jeg nok er for meget gammeldags Filolog til helt at forstå Interessen for Skift fra én Kode – der, såvidt jeg kan se »foreløbig« kun er en Kode, fordi den føles som et Sprog for sig af den talende Bornholmer – til en anden dito, kan jeg se, at der er nedlagt et stort Arbejde i Afhandlingens Redegørelse for Resultaterne af Identificeringstests, af »Tekster« indtalt af Forsøgspersoner, der præsterer Skift fra én Kode til en anden. Det bemærkelsesværdige er, at Bornholmerne – efter Forfatterens Udsagn – selv mener, de er i Stand til at skelne så sikkert mellem Dialekten og det, de kalder »tyndt« (dvs. dansk Regionalsprog). – En væsentlig Del af Stoffet udgøres af Identificerings-

resultater (opnået ved 7 Kontrolgrupper) af Tekster på henh. »Dansk« og »Bornholmsk« indtalt af 11 Aakirkeby-Meddelere. Disse Resultater suppleres ved Hjælp af de Kommentarer til Bestemmelserne »Dansk« og »Bornholmsk«, som Forsøgspersonerne er blevet bedt om at nedfælde i Skemaer. Et Nummereringssystem efter sproglig Genuinitetsgrad benyttes over for de transskriberede Aakirkeby-Sprogprøver, og der konkluderes, at den sproglige Beskrivelse ikke er tilstrækkelig til at forklare Forskellen i Bedømmelsen af to af Forsøgspersonernes »bornholmske« Prøver: når en bestemt Persons »bh« Prøve afvises som Lokalsprog til en vis Grad på Trods af det sproglige er det, »fordi der slår en holdning igennem, som er udtryk for den centralkultur, som er fremmed for lokal-kulturen og som spontant forbindes med regional- og rigssprog«.

Det er naturligvis Forfatternes Interesse for et sociolingvistisk Aspekt på en ellers mærkelig Kodebestemmelse, der tvinger dem ud i en Beskrivelse af et meget lille sprogligt Materiale. Når man har læst dette sidste, bør man dog erindre sig deres egne Ord i Indledningen: »Den følgende undersøgelse har sit udgangspunkt i den usikkerhed, som præger bornholmnernes kodekarakteristik, idet et fortsat arbejde med kodeskift forudsætter en gennemanalyseret kodekarakteristik«. At et sådant Arbejde måtte kræve indgående Beskrivelse af Grader af sproglig Udtynding forekommer mig at være helt uundgåeligt.

Der er fremkommet endnu et sociolingvistisk Arbejde¹, som set ud fra mit – en gammeldags Dialektologs – Synspunkt påkalder sig Interesse, nemlig KJELD KRISTENSEN's endnu ikke trykte² ca. 140 A-4-Sider store Afhandling om den vestjyske dialekt i Vinderup.

Kjeld Kristensen er i sit Arbejde begyndt i den modsatte Ende, nemlig med selve den sproglige Beskrivelse af Udtyndingen Dialekt – Rigsmål i Sprogsamfundet Vinderup. Hans Materiale foreligger på over 100 Lydbåndoptagelser (af 6-10 Minutters Varighed) og består af Samtaler med Personer af begge Køn fra alle Aldersklasser mellem 20 og 75 År, fra forskellige Socialgrupper, men alle fødte i Egnen. Der foretages en Analyse af 16 udvalgte konstitutive Træk, og de udvalgte Træks Realisation sættes

- 1) Der eksisterer faktisk endnu et utrykt Arbejde, »Skarrildrapporten«, udarbejdet af en Gruppe ved Århus Universitet – og ret stærkt kritiseret i Kjeld Kristensens Afhandling. Jeg har ikke haft Lejlighed til at se dette.
- 2) Kjeld Kristensen: Variationen i vestjysk stationsby-mål. Rapport om en kvantitativ sociolingvistisk dialektundersøgelse i Vinderup, Ringkøbing amt. 1974. Afhandlingen vil i nær fremtid blive trykt i Dialektstudier 4, 1. Halvbind.

i Relation til ikke-sproglige Faktorer (Køn, Alder, Samfundsklasse m.fl.). Det vises herigennem (illustreret dels ved Skemaopstillinger, dels på Kurver), hvorledes Ændringen i Sprogbrug fra Dialekt til Rigmål skrider frem hen gennem Rækken af Informanter, dels hvad angår Sprogformen som Helhed (Totalindex), dels hvad angår de enkelte Dialekttræk (Trækindices). Forfatterens Belysning er mangesidig og dybtgående. Han behandler bl.a. Trækkenes Resistens i Forhold til hinanden, Rækkefølgen i hvilken de forsvinder i Takt med Udtyndingen, og han gør et Forsøg på kvantitativt baserede Karakteriseringer af en Række Trin, som Udtyndingen forløber igennem (Dialekt – dialektært Sprog – Blandingssprog 1 – 2 – 3 og rigsmålsnært Sprog, Regionaljysk). Men han understreger som et af sine Resultater, at den trækvisse Udtynding ikke tillader Isolering af noget Mellemsprog, som tales af en hel Gruppe Informanter. På Udtyndingsskalaen kan der nemlig ikke lægges noget Interval, så at en Række Træk fra det ene Referencesprog (Dialekten) og en Række Træk fra det andet Referencesprog (Rigmålet) altid manifesteres i Sprogbrugen, og ingen Træk varierer m.H.t. Manifestation. De optagne Prøver rummer Sprogbrug, der hverken er ren Dialekt, rent Rigmål eller Mellemsprog, og med den Konstatering er det ikke muligt at beskrive Sprogbrugen ved Hjælp af gængse co-occurrence Regler, der implicit opererer med Sandsynligheder for absolut samtidig Forekomst. Forfatterens Erfaringer har gjort, at han – for Vestjyskens Vedkommende – stiller sig noget tvivlende over for den i den ovf. refererede Afh. opstillede Hypotese om to Koder og Muligheder for utvungen Kodeskift (fra Dialekt til Regionaldansk og vice versa), men han fremhæver, at hans Materiale kun i ringe Grad kan belyse Spørgsmålet om Kodeskift, fordi det kun sjældent har vist sig muligt at opnå mere end én Optagelse pr. Informant. Forsøg på at få Informanten til at »snakke anderledes« er nemlig forbundet med mange usikre Momenter.

Kjeld Kristensens Afhandling er et Stykke Videnskab, der afkræver Respekt, præget som det er af streng Metode og en dejlig fordomsfri Afvejen af Muligheder og Problemstillinger.

Tiåret gav endnu et Resultat: JOHS. BRØNDUM-NIELSEN afsluttede sit Hovedværk, Gammeldansk Grammatik, med Bind 8 (1973), et Værk som enhver dansk Dialektolog søger til atter og atter.

Mindre bidrag

KARL AUGUST BÖTTIGERS NOTIZEN ÜBER EINEN BESUCH VON JENS IMMANUEL BAGGESEN IN WEIMAR IM JAHRE 1795

Unter den Papieren im Nachlass des seinerzeit sehr bekannten Philologen, Archäologen, Journalisten und eigentlich hauptamtlichen Direktors des Ernestinischen Gymnasiums in Weimar, Karl August Böttiger, (1760–1835), befinden sich einige bisher unveröffentlichte Seiten über den berühmten dänischen Dichter und Schriftsteller Jens Immanuel Baggesen (1764–1826). Leider ist Baggesen kaum noch in Deutschland bekannt, es sei denn wegen der Rolle, die er in Friedrich Schillers Leben spielte, in einer Zeit, als dieser in grosser Not war.

Im Sommer 1791 wurde Schiller schwerkrank und die Nachricht seines Todes drang nach Dänemark und erreichte den Kreis seiner Bewunderer um Jens Baggesen. In Hellebeke, dem Landsitz des Grafen Schimmelmänn¹ feierte diese kleine Gruppe Schillers Andenken mit einer Lesung der *Ode an die Freude*. Bald jedoch wurde die traurige Nachricht, die sie über Karl Leonhard Reinhold² erreicht hatte, widerrufen. Weitere Berichte Reinholds informierten sie über die langsame Wiederherstellung von Schillers Gesundheit, aber auch über seine Arbeitsunfähigkeit und die sich daraus ergebenden geldlichen Schwierigkeiten. Jetzt entschlossen sich die Freunde, Schiller zu helfen. Der Prinz von Augustenburg³ und Graf Schimmelmänn schrieben zusammen einen Brief an ihn, und Baggesen fügte diesem noch seinen eigenen hinzu. Schiller wurde eine Pension von jährlich eintausend Talern für drei Jahre gewährt. Die finanzielle Unabhängigkeit, die dieses Geschenk Schiller bot, war ein Wendepunkt in seinem Leben. Wohl hatte er schon früher geldliche Unterstützung erhalten, aber damals war er nicht in einer so schlechten gesundheitlichen Verfassung gewesen. Im Dezember 1791 dankte Schiller seinen Freunden in einem langen Brief.

Karl August Böttiger war im Oktober 1791 als Direktor des Ernestinischen Gymnasiums nach Weimar gekommen und ihm waren die Schillers Hilfe begleitenden Umstände bekannt. Wie Böttiger und Baggesen miteinander bekannt wurden, können wir nur vermuten. Wahrscheinlich lernten sie sich kennen, weil Beide, wie auch der Prinz von Augustenburg, Freimaurer waren, und zumindest in der Person des Hamburger Theaterdirektors Schröder⁴ einen gemeinsamen Bekannten besaßen. Überhaupt waren Böttigers Beziehungen zu Dänemark und Norddeutschland stark von seiner freimaurerischen Tätigkeit beeinflusst, wie auch wohl eine Berufung nach Dänemark im Jahre 1802 in eine leitende Position des dänischen Schulwesens auf Grund dieser Beziehungen an ihn erging.

Eine weitere Möglichkeit der Bekanntschaft Böttigers mit Baggesen ist vielleicht dadurch gegeben, dass Baggesen im Jahre 1795 mit Heinrich Gessner⁵

nach Paris gereist war und auf der Rückreise mit Gessner in Weimar Station machte, da Gessner der Schwiegersohn Wielands war.

1793 reiste Baggesen im Dienste des Prinzen von Augustenburg, freimaureische Angelegenheiten betreffend, in die Schweiz, nach Italien und Frankreich.⁶ In den folgenden Jahren hatte Baggesen in diesem Aufgabenbereich immer wieder in Paris zu tun und wann immer er durch Weimar kam, besuchte er Böttiger und wohl auch andere Weimarer Persönlichkeiten. So z.B. geht aus Böttigers unten gebrachten Bericht von 7. Juni 1795 hervor, dass Wieland zumindest an dem Tage des Baggesenschen Besuchs ebenfalls bei Böttiger war, oder, was wahrscheinlicher ist, diese Unterhaltung überhaupt im Hause Wielands stattfand.

Böttiger selbst ist eine bekannte, wenn auch oft recht umstrittene Persönlichkeit. Weit über die Grenzen Deutschlands hinaus war er als Schulmann, Archäologe, Philologe und Journalist bekannt. Von 1791 bis 1804 war er Direktor des Ernestinischen Gymnasiums zu Weimar. Einen Ruf als Ephorus des dänischen Schulwesens lehnte er 1802 ab, desgleichen einen ähnlichen Ruf 1804 nach Berlin als Oberschulrat der preussischen Oberschulen. Stattdessen ging er nach Dresden, um dort Direktor des Pagencorps und der Antikensammlung zu werden.

Neben seiner Stellung im Schulwesen war er als Herausgeber und Redakteur verschiedener angesehener Zeitschriften tätig, so z.B. 14 Jahre lang als Redakteur des berühmten, von Wieland herausgegebenen *Neuen Teutschen Merkurs*, und etwa ebenso lange auch des *Journals des Luxus und der Moden*, einer Zeitschrift, deren besondere Attraktion die hübschen farbigen Modekupfer waren, die sich aber auch in literarischer Hinsicht grosser Beliebtheit erfreute. Jahrzehntlang schrieb er buchstäblich tausende von Artikeln für dutzende von Zeitungen und Zeitschriften, allein über dreitausend für die *Allgemeine Zeitung* und das *Morgenblatt für gebildete Stände*. Die Liste seiner Publikationen umfasst mehr als 60 Seiten! Dazu kommen noch über 20 000 Briefe meistens an ihn, die in der Landesbibliothek Dresden aufbewahrt werden. Diese Briefe sind keine Gelegenheitsbriefe, sondern oftmals langjährige Briefwechsel gelehrten Inhalts von mehreren Seiten und viele berühmte Wissenschaftler der Zeit sind die Verfasser. Wir können also annehmen, dass zu jedem an ihn gerichteten Brief auch ein Brief Böttigers gehört, den er selbst schrieb. Die ihm auf diesem Wege laufend zukommenden Nachrichten verwendete er für seine in den vielen Zeitungen erscheinenden Artikel ebenso, wie auch wohl seine Briefe von deren Empfängern oftmals benutzt wurden. Diese Benutzung der Briefe war eine durchaus übliche zu der Zeit, und die Briefe waren oft schon entsprechend abgefasst bis auf gezielte Indiskretionen. Allerdings konnte es damit auch Ärger geben, wie Böttiger auch erfahren sollte. Da er seine Ohren nach allen Seiten hin spitzte, konnte es nicht ausbleiben, dass einige Menschen, unter ihnen Goethe und Schiller, deren Namen sowieso schon in Aller Munde waren, sich darüber ärgerten, dass durch Böttiger Einzelheiten ihres Lebens und ihrer gegenwärtigen Arbeiten veröffentlicht wurden. Eine zeitlang leistete ihnen Böttiger Dank seines phänomenalen archäologischen und philologischen Wissens gute Dienste, aber auf die Dauer wurde der von ihnen spöttisch »magister ubique« genannte Böttiger unbequem und daher

unbeliebt. Seitens Goethes steigerte sich die Unbeliebtheit sogar bis zum Hass. Zusammen mit dem Schauspieldichter August von Kotzebue gehört Böttiger zu den bestgehassten Personen Goethes. Allerdings war dieser Hass völlig einseitig, denn trotz einer gewissen kritischen Einstellung Goethe gegenüber, empfand Böttiger den grössten Respekt für ihn.

Die hier gebrachten aus Böttigers Feder stammenden Notizen über Jens Immanuel Baggesen liegen in der Landesbibliothek Dresden und tragen die Signatur *Mscr. h37, Vermischtes, 4°, IX, Nr. 2, Biographische Notizen*.

Böttiger sammelte Notizen über Gespräche und Personen, um sie zu einer späteren Zeit unter dem Titel »Reliquien« herauszugeben. Viele der Notizen wurden in der auf den Besuch oder die Unterredung folgenden Nacht aufgeschrieben und so konnte es nicht ausbleiben, dass bei der schnellen Niederschrift Ungenauigkeiten und Schiefheiten festgehalten wurden. Danach hat Böttiger nie mehr die Zeit gehabt, diese Notizen durchzusehen und daher sind die Fehler, ob inhaltlich, oder in der Form, nie verbessert worden. Das wollte er ja an seinem Lebensabend tun und es kam nie dazu. So z.B. ist die Datumsangabe in der zweiten Zeile des Berichts, den »21. Juli 1802« nicht erklärlich, denn die des Weiteren geschilderten Ereignisse sind die des Jahres 1795. Der gesamte Bericht ist nicht ediert, sondern vollständig. Bis auf wenige Worte, die ausgelassen waren, ist nichts an ihm verändert worden. Diesen Notizen folgen noch mehrere Seiten »Urtheile über Paris aus Baggesens und Gessners Munde, die beide aus Paris zurückkamen, den 6.–11. Juny 1795«, die aber, da nicht allein aus Baggesens Munde stammend, hier nicht gebracht werden sollen.

Bernd Maurach

Baggesen. den 1. März 1795. den 8. Juni 1795.

War heute d. 21. Juli 1802 auf seiner Rückreise von Copenhagen nach Paris mit dem Grafen Moltke⁷ bei mir. Seine Frau, die Tochter des berühmten Kanzelredners Reybas in Genf (später Minister der Stadt Genf in Paris und Verfertiger der besten Reden von Mirabeau) konnte in 18 Monaten [sich] in Copenhagen nicht eingewöhnen und ging daher nach Paris zurück. Jetzt hat Baggesen seine Stelle als Inspektor der Stipendien in Copenhagen auch für die Zukunft zugesichert und die Erlaubnis erhalten, einige Jahre in Paris zu bleiben und doch sein Gehalt fortzuziehen. Er wurde dem Kronprinzen persönlich bekannt, gab ihm seine Ode auf Buonaparte (die er mir in einer deutschen Übersetzung vorlas, als Prophet auf Buonapartes Grösse, wie Wieland!) und erhielt volle Anerkennung seiner Verdienste um die dänische Literatur. Er übersetzt jetzt den Homer in dänische, von Voss⁸ gebilligte Hexameter. (Nur Münter⁹ machte früher einige erträgliche dänische Hexameter).

/2/ Starke und doch sehr angenehme Gesichtszüge, sprechende, feste Umrisse mit einem sehr beredtem Auge, eine vorgebückte Haltung des Kopfes, wenige Gestikulation, viel Ruhe mit innerer Glut, einen nervigen Körperbau mit grosser Gewandtheit und Politur.

Über Kants ältere Aufsätze, die noch alle verständlich gewesen, sprach er mit der grössten Hochachtung. Sein Plan zu einer Weltgeschichte sei so angelegt, dass, wer nach diesem das erste Jahrtausend bearbeite, der könne alle folgenden voraussagen.

Viel über Wien, mit Spott und Unwillen über die dortigen badauds.¹⁰ Auf einem Maskenball setzt sich eine Excellenz zu ihm, gab sich zu erkennen, und fragte ohne alle Umstände: was er als Philosoph von der Unsterblichkeit halte? Blumenauer¹¹ ist zur tiefsten Tierheit herabgesunken, und ist Hyperepikuraeer. Er lässt sich mehrmals aus dem Schläfe wecken, um die Süssigkeit des Einschlafens immer aufs neue zu schmecken. Um sich satt zu schwelgen, macht er Excurse nach Nussdorf, und frisst die raffiniertesten Leckerbissen. Eine Mahlzeit kostet ihm allein oft 10 Taler. Er geisselt sich um Wollustreize zu wecken. Oft geht er stundenlang vor dem Trattenrischen Palais und lorgniert mit der höchsten Unverschämtheit alle vorübergehenden Frauen und Mädchen. Er sieht aus, wie ein aus dem Grabe erstandener halbverwester Leichnam. So charakterisierte ihn Reinholds Schwester noch ehe ihn Baggesen gesehen hatte, und B. erkannte ihn auf der Strasse aus dieser Schilderung. Alxinger¹² spielte lange eine zweideutige Rolle, las Baggesen den *Bliomberis* vor, und strich mit grosser Selbstaufopferung ein Lob auf den Kaiser weg, das er doch nach einer anderen Abschrift unverändert abdrucken liess. Alxinger prostituierte sich bei einer Gemäldebeschauung im Friesischen Palais. In Alxingers Gedichten erkaufen einzelne Schönheiten nicht die Härten und Plattheiten des Ganzen. – Eine aus dem 4ten Stock herabgefallene gepuderte Perücke erregte noch nach 6 Wochen in der Strasse, wo dies geschehen war, das Hinaufblicken der Gaffer. Wie mir Schreyvogel¹³ erzählt, ein abgetragener Spass aus einem Stück von Casparle.

Fast sollte ich glauben, dass dies zu den pontischen Hyperbeln¹⁴ gehört, die ich doch nicht selten in seinen Erzählungen bemerkt habe, da er durch sie seinen Gedanken Originalität zu geben sucht.

Eine porzellanene Dose gab Veranlassung, dass er uns erzählte, dies sei die Lieblingsdose, die Salomon Gessner¹⁵ zum Gebrauch gehabt habe. Bei dessen noch lebender Witwe scheint Baggesen Liebling gewesen zu sein. Er zeigte uns nach Tische eine ausgesuchte Suite Gessnerischer radiierter Blätter von der ersten Güte und Vortrefflichkeit, die er natürlich nur durch diesen Kanal bekommen konnte.

/3/ Ausser dieser Dose hat er auch noch eine Familiendose durch seine Frau, eine Enkelin Hallers,¹⁶ erhalten, deren sich der grosse Haller bediente, und die seit der Reformation (?)¹⁷ in der Hallerischen Familie forterbte, und von dem Reformator Haller schon gebraucht wurde (?).¹⁷ Durch die Mutter seiner Frau erhielt er auch das Schreibzeug, dessen sich Rousseau auf der Peterinsel und zu Mont Travers¹⁸ bedient hatte, nebst Lichtschirm und einigen anderen Reliquien. Aber dies ist beim Schlossbrand in Copenhagen¹⁹ verloren gegangen. Hierbei verlor er auch alle seine früheren Papiere, die er dem Prinzen von Augustenburg gegeben hatte. Diesen unglücklichen Schlossbrand las er zuerst in der Italienischen Zeitung von Lugano, auf einem einsamen Berge, auf welchem er bei seiner schnellen Rückreise aus Florenz, als ihn die Krankheit seiner Frau aus Italien zurückrief, um seinen Trübsinn

zu zerstreuen allein geklettert war, und die Zeitung im Gasthof eingesteckt hatte.

Mit tiefer Empfindung sprach er von den in Italien gesehenen Kunstwerken. Nach Raphael und Corregio rangiert bei ihm Julio Romano.²⁰ So könne er erst wieder Kräfte zum Beschauen sammeln.

14/ *Vieles über Lavater.*²¹ Alle Religion ist nur Bedürfnis der Sinnlichkeit. Es gibt aber eine feinere, geistigere, und eine gröbere Sinnlichkeit. Die erstere ist eine vernünftigere, die zweite die schwärmerische, frömmelnde Religion. Lavater hat die gröbere Sinnlichkeit durch schwärmerische Religion maskiert. Lavaters Sinnlichkeit beweist unter anderm, wie B. sich treffend ausdrückt, auch seine Vorliebe zum hellen und schönen Colorit in den Gemälden, der er gern Zeichnung, Composition und alles übrige aufopfert. *Lavater* ist ein gefallener Engel. (Seine Zärtlichkeit mit der Fürstin von Dessau ging bis zum Scheidepunkt der platonischen Liebe, und eroberte bei dieser Gelegenheit ein Strumpfband, das er noch aufbewahrt). Am besten kommt man davon, wenn man sagt, Lavater sei toll. *Einmal* sagte ihm gewiss seine Vernunft, (wie jeder Mensch von einigem Verstand wenigstens einmal in seinem Leben zweifelte, ob nicht das gewöhnliche System seiner Religionsmeinung auch ein Hirngespinnst sein könnte), dass er unrecht habe. *Da* betäubte er sich und nun glaubt er selbst an seinen Betrug. Sein Mut, Briefe anderer mitzuteilen, macht ihm alle zu Feinden. Auch mit *Bernstorfen*²² wird er noch einmal brechen! Er vergöttert die Menschen, die er schätzenswert glaubt, um von ihnen vergöttert zu werden.

*Neckers*²³ unaussprechliche Eitelkeit hat alles Unglück über Frankreich gebracht. Seine Tochter²⁴ hat ihm zu Coppet bei Lebzeiten einen panegyristischen Leichenstein gesetzt. Übrigens bringt Mad. Staël selbst die geistreiche *Berlepsch*²⁵ zum Schweigen.

15/ Mit Cramers²⁶ Übersetzung seines Labyrinths²⁷ ist er darum unzufrieden, weil Cramer zu oft seine eigenen Gedanken untergeschoben hat. In dem ersten schon vor 5 Jahren erschienenen Teile ist die Ode auf die Revolution sein Lieblingsstück, überhaupt aber der Umstand merkwürdig, dass er damals schon bei der Zerstörung der Bastille die Republik voraussah. Auf seine frühen *komischen Erzählungen*²⁸ in gereimten Versen legt er selbst einen grossen Wert, und empfahl mir sie zur Erlernung der dänischen Sprache.

Er erwartet Briefe von Hause, die seine Reise nach Paris bestimmen werden. Er ist der grösste Bewunderer der Girondisten,²⁹ entschuldigte *Brissont*,³⁰ und trank mit uns *Verghiauds*³¹ Gesundheit. Denn, sagt er, lebt er nicht in diesem Augenblick unter uns? *Bartholomy*³² sei ein ausserordentlich feiner Negotiateur. Wäre *Golz* nicht an (Oesterreichischem) Gift gestorben, so hätte dieser aus einer Art von Leidenschaft den Frieden gewiss beschleunigt. Nun kämen die Friedensverträge von Oesterreich dazwischen, und da dies den Separatfrieden mit Preussen erschwere, werde wahrscheinlich gar kein Friede. Er ist der eifrigste Republikaner, aber ohne alle Prätension, es zu sein. Er hat selbst Emigrierten, z.B. einem gewissen Rosalini durch Empfehlungsbriefe bis nach Copenhagen fort geholfen. Aber alle Emigrierten danken *mit Undank*.

16/ Einige Tage später

Der Postkurs sei äusserst unsicher, und noch immer für wichtigere Briefe sehr bedenklich. Vor einem Jahr sei keine Post in Deutschland sicherer gewesen, als die Salzburger. Er sei daher einmal express nach Salzburg gereist, um dort einen wichtigen Brief sicher auf die Post zu geben. Der Fürstbischof von Salzburg, ein *Colloredo*³³ sei par depot den kaiserlichen Anordnungen entgegen, und tue aus Privatleidenschaft manches Gute. Die Postmeister auf den Kaiserlichen Reichsposten erhielten Prämien, wenn sie verdächtige Briefe auswitterten und anzeigten. Nun wären dem Eigennutz und Argwohn die Tore geöffnet. Sie brechen jeden nur von ferne verdächtig scheinenden Brief auf, und da sie weder Zeit noch Lust hätten, die erbrochenen Briefe geschickt wieder zu zumachen, so werfen sie sie geradezu weg.

Als er von Augsburg nach Bayern reisen wollte, bat man ihn, ja alle Freimaurer und Illuminatenschriften aus seinen Koffern zu nehmen, weil ihm dies grossen Verdross machen könne. Er schickte daher die Bodischen Hefte,³⁴ die er bei sich hatte, auf der Stelle zurück.

Über Fichte. Er stimuliere sich zuweilen durch starke Getränke. In einer solchen Ekstase habe er in Zürich die Peroration in seinem Collegio gehalten, die dann auch gedruckt wurde. Baggesen machte seine erste Bekanntschaft in Bern, wo er B. bei der Schwiegermutter aufsuchte und nicht zu Hause gefunden hatte. Auf der Treppe begegneten sie sich einander doch, und standen dort eine Stunde beisammen, wo sie sich auch sogleich ihre philosophischen Glaubensbekenntnisse einander ablegten.

17/ Baggesen wies mir in einem seiner Mscte die ganze Einteilung der Fichtischen Wissenschaftslehre,³⁵ die er, Baggesen, weit früher schon für sich so gedacht habe. Überhaupt schien es, als wolle Baggesen mir glauben machen, *Fichte* habe die Keime seiner Idee mehr ihm, als sich selbst zu danken. Als ihn *Fichte* gebeten hatte, ihm auf ein Blatt ein Andenken zu schreiben, griff er zur Feder und schrieb: Sum, ergo cogito. Da fiel ihm *Fichte* weinend um den Hals und sagte: *sie allein verstünden sich einander.* (sic!).

Er las mir ein treffliches Gedicht vor, was der Deutsche *Reinhard*,³⁶ der in dem Fache der auswärtigen Angelegenheiten in Paris angestellt ist, zu der Zeit, da *Basseville*³⁷ in Rom gemordet worden war, auf dem Meere, indem er von Neapel zurück und am Hafen Ostia vorbeifuhr, gesungen hatte. Es ist in einem Journal, das *Usteri*³⁸ in Zürich (der auch Redakteur der *Clio* ist) herausgibt, abgedruckt worden.

Er schrieb monatlich wenigstens einmal an den Prinzen von Augustenburg, den er auch vorzüglich zu dem Schritt bewog, sich in Hamburg von Schröder in die Loge aufnehmen zu lassen. Jetzt geht Baggesen nach Paris, weil er das *unangenehmste* wähle.

Die Behandlung der Geschichte nach Kantischen Grundsätzen gewähre den Vorteil, dass man in der Vergangenheit die Zukunft lese, das man das goldene Zeitalter, was die Fabel in die Vorwelt setzt, in die Nachwelt verrückt usw.

Nur *Reinholds* Erkenntnisvermögen stehe fest. Fichtes Wissenschaftslehre sei der spitzfindigste Egoismus und habe gar keinen *moralischen Wert*.

/8/

den 7. Juni.

Nach seiner Rückkehr aus Paris.

Mit seinen Unterredungen mit Sieyes³⁹ ist er äusserst zufrieden. Bei diesem Mann ist Kopf und Herz im reinsten Einklang. Hätte Frankreich nur 50 solcher Menschen, so wäre es gerettet. Alle Departements sind gegen den Convent, der viel zu wenig Energie besässe. Noch liesse sich durchaus nicht bestimmen, ob die Republikanische Verfassung stehen bleiben wird. So viel ist aber auch gewiss, dass ein König, *der Abgaben erheben müsste*, für die jetzige Generation in Frankreich ein Unding ist. Denn niemand, am wenigsten der Bauer, will etwas mehr abgeben.

Der ermordete Ferrand⁴⁰ kam eben von einer Expedition zur Herbeischaffung des Unterhalts für die Pariser zurück, und so erschlug das Volk, das sich um des Brotmangels willen zusammengerottet hatte, gerade den, der ihm abzuhelpen alles angewandt hatte, und eben jetzt bestaubt und ermüdet von der Reise in den Convent getreten war.

Dass der Hunger Leute zum Selbstmord gezwungen habe, ist Erdichtung. Eine Frau stürzte sich aus Melancholie in die Seine. Aber der Franzose kann nicht ohne vieles Brot leben, und es ist bei fortdauerndem Brotmangel zu besorgen, dass die an des Brotes Stelle gesetzten Nahrungsmittel die gefährlichsten Epidemien veranlassen können.

/9/ Während die Armen bald verhungern, rollen die Reichen in den prächtigsten Equipagen auf der Strasse, und die Frauen sind mit Juwelen übersät. Dies erregt freilich bei der leidenden Klasse oft bitteren Unwillen und Zähneknirschen.

Baggesen hat einen tief eingewurzelten Widerwillen gegen *Gothe*, und würde deswegen bald von seiner Reise nach Paris umgekehrt [sein], weil sich sein Reisegefährte, der Herr von Bielenfeld, *Gothes Iphigenia*, die Baggesen tief herabwürdigte, mit Wärme vornahm, und ihn dadurch auf äusserste beleidigte.

Seine ganze Mission nach Paris bestand doch eigentlich bloß darin, dass er dem Herzog von Augustenburg ein getreues Bulletin der dortigen Vorfälle schicken sollte.

Er reibt seine ungewöhnlichen Seelenkräfte durch eine allesumfassende, sich zu sehr zerstreuernde Tätigkeit, πολυπραγμοσύνη auf und kommt daher nie zum ruhigen Selbstgenuss.

Er ist geborner Dichter, geht aber mit seiner Fantasie immer ins Riesenmässige, um sublime zu sein. Daher der Hang zur Hyperbel bei ihm, den man leicht mit Großsprecherei verwechseln könnte, und der auch wirklich zuweilen in Unwahrheit ausartet. So erzählte er z.B. er sei im Convent gegenwärtig gewesen, als Ferrand ermordet wurde. Sein Reisegefährte *Gessner* aber versichert mir das Gegenteil. Er fingierte also /10/ seine Anwesenheit im Convent bloß deswegen, um uns die Sache desto dichterischer ausmalen zu können.

Eine Materie, über die er unerschöpflich ist, sind die dänischen Matrosen. Ihr Lieblingsschwur ist: dass der Teufel in dem Leibe bauen, brauen und bürgerliche Nahrung treiben möchte! Wieland erzählte dabei: der härteste

Schwur des vorigen Königs von Preussen sei gewesen: dass dir ein Bataillon Teufel in die Zähne fahren möchte!

Ich hörte mit ihm und Wieland *Chladnis* Euphon.⁴¹ Er erklärte dabei seine Feindschaft gegen die Harmonika, die eine Seelenzerschneidende Wirkung habe, und war über den sanften Tönen des Euphons im dritten Himmel entzückt. Er erwartete bei der mehreren Verbreitung dieses Instruments eine grosse Hilfe für die Humanität darinnen, und bat Chladni doch ja sein Geheimnis irgend jemand als Fideicommiss anzuvertrauen . . .

Anmerkungen

- (1) Graf Ernst Heinrich Schimmelmann, 1747–1831, dänischer Finanzminister, Freund des Herzogs Friedrich Christian von Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg, massgeblich beteiligt an der Rente, die Schiller im Jahre 1791 ausgesetzt wurde. (« . . . zwei Freunde, durch Weltbürgertum mit einander verbunden . . . », s. Brief an Schiller, 27. November 1791). – (2) Karl Leonhard Reinhold, 1758–1825, Professor der Philosophie in Jena (1787), Mitarbeiter Wielands am *Neuen Deutschen Merkur* seit 1784. Hauptwerk: *Versuch einer neuen Theorie des menschlichen Vorstellungsvermögens*, Leipzig 1789. – (3) Friedrich Christian Herzog von Augustenburg, 1765–1814, in Deutschland besonders als Verehrer Schillers bekannt. (S. Anm. 1.). – (4) Friedrich Ulrich Ludwig Schröder, 1744–1816, Schauspieler und Theaterdirektor. Schauspieler bei der Ackermannschen Truppe, die er 1771 übernahm. Glanzzeit 1771–1780. Seine Aufführung von *Hamlet* am 20.9.1776 in Hamburg war bahnbrechend für Shakespeare in Deutschland. Grossmeister der Freimaurer, lebte nach 1798 auf seinem Gut in Rellingen bei Hamburg. – (5) Heinrich Gessner, der Sohn des berühmten Idyllendichters Salomon G., (1730–1788), war mit Wielands Tochter Sophie verheiratet. – (6) Baggesen war selbst Freimaurer. Siehe: *Dansk Litteratur Historie*, von Gustav Albeck und F. J. Billeskov Jansen, Politiken, Copenhagen 1967, Bd. 1, Ss. 603–604: »Prinsen af Augustenborg var bekymret over frimurerlogernes udbredelse og vækst; han ønskede, at Baggesen skulde foretage en rejse med den hemmelige opgave at udforske deres politiske og religiøse mål. Med hustru og barn rejste B. da 1793–95 til Tyskland, Schweiz, Italien og Frankrig. For at kende sagen indefra lod han sig optage i en loge under Deutscher Freimaurerbund. Han underkastedes Illuminerordenes ritual, idet han i juli 1793 blev optaget som svend og i august samme år som mester. Nogen praktisk betydning fik Baggesens frimurerstudier dog ikke; ekko deraf kan derimod høres i hans digtning«. – (7) Adam Gottlieb Detlev Graf von Moltke, 1765–1843, lebte den Wissenschaften, bekleidete nie ein Staatsamt. Trat als Dichter hervor: *Oden*, Zürich 1806. War mit Klopstock von Copenhagen her befreundet. – (8) Johann Heinrich Voss, 1751–1826, Mitglied des Göttinger Hainbundes. Übersetzte Homers *Ilias* und *Odyssee* in deutsche Hexameter. Übersetzte auch die römischen Klassiker: Virgils *Georgica* (1799), Ovids *Metamorphosen* (1798). – (9) Balthasar Münter, 1735–1793, Pfarrer, studierte 1754 Theologie in Jena, seit 1765 Hauptprediger an der St. Petrikirche in Copenhagen. Veröffentlichte

Kirchenlieder und Predigten. Vater der Dichterin Friederike Brun. – (10) baouds: Gaffer, Einfaltspinsel.

(11) Alois Blumauer (nicht Blumenauer), 1755–1798, Dichter und Schriftsteller, zuerst Jesuit, ab 1781 Bücher Zensor, dann erfolgreicher Buchhändler. Schrieb das Ritterschauspiel *Erwine von Steinheim* (1780) und die Travestie *Virgil's Aeneis oder Abenteuer des frommen Helden Aeneas*, (1784–88, 3 Teile) wollte damit helfen, den Einfluss der römischen Kirche zu brechen. (12) Johann Baptist Alxinger, 1755–1797, als epischer Dichter Nachahmer Wielands. *Blomberis, ein Rittergedicht in 12 Gesängen*, neue Aufl. Leipzig 1812. Pfl egte Kontakt mit den namhaftesten Gelehrten der Zeit: Uz, Gleim, Göckingk, Adelung, Heyne, Böttiger. – (13) Josef Schreyvogel, 1768–1832, Schriftsteller, schrieb unter dem Pseudonym Th. oder K. A. Wert. 1794 auf zwei Jahre nach Jena. Schrieb für die *Neue Thalia* (Hrg. Schiller) anonym das Lustspiel *Die Witwe* (1793) und für den *Neuen Teutschen Merkur* den Anfang des Romans *Der neue Lovelace* (1795/96). Ging 1797 zurück nach Wien, wurde Sekretär und später Dramaturg während der »goldenen Zeit« des Hoftheaters. – (14) pontische Hyperbel: Übertreibung. – (15) Salomon Gessner, s. Anm. 5. – (16) Albrecht von Haller, 1708–1777, Arzt und Dichter, Professor in Göttingen. *Versuch Schweizerischer Gedichte*, Bern 1732, *Über den Ursprung des Übels* (1734), *Die Alpen*, (1729). Schrieb ebenfalls utopische Romane, u.a. *Usong*, Bern 1771. – (17) Böttigers Fragezeichen. – (18) Jean Jacques Rousseau hielt sich 1762 auf der Petersinsel und dem Mont Travers auf. In dieser Zeit in Neufchatel schrieb er die *Lettres de la Montagne*. Er war mit dem preussischen General Gouverneur von Neufchatel, dem preuss. Feldmarschall Jacob Keith, Lord Marshall of Scotland, befreundet. – (19) 1765 war der Schlossbrand in Copenhagen. – (20) Julio Romano (Romani Girolamo), 1484–1562(?), berühmter Maler aus Brescia, ideenreiche, kraftvolle Auffassung, in manchem Vorläufer des Barock.

(21) Johann Kaspar Lavater, 1741–1801, Pfarrer, Erbauungsschriftsteller, Begründer der Physiognomik: *Von der Physiognomik*, Leipzig 1772. Machte 1774 Goethes Bekanntschaft, wurde aber später im Weimarer Kreis unbeliebt, da er indiskreterweise seinen Briefwechsel mit dem Herzog Karl August von Weimar veröffentlichte. Kam 1793 zu Besuch nach Cöpenhagen. – (22) Graf Andreas Petrus Bernstorff, 1735–1797, fortschrittlicher dänischer Staatsmann, setzte sich besonders für die Aufhebung der Leibeigenschaft und des Sklavenhandels in Afrika ein. – (23) Jacques Necker, 1732–1804, französischer Staatsmann, 1788 Finanzminister, trat 1790 zurück. Vater von Madame de Staël-Holstein. – (24) Anne Louise Germaine de Staël-Holstein, née Necker, 1766–1817, Schriftstellerin, fing mit 15 Jahren an zu schreiben. Ihr erstes Buch war *Lettres sur Jean Jacques Rousseau* (1788), *Delphine* (1802), *De l'Allemagne* (1811). 1802 von Napoleon verbannt, lebte in Coppet am Genfer See, musste 1811 vor Napoleon fliehen. Lebte nach dessen Sturz in Paris. Ihre Begleiter waren Benjamin Constant und August Wilhelm Schlegel. Heiratete 1811 einen zwanzig Jahre jüngeren Offizier, Rocca. Wohl die bedeutendste Schriftstellerin ihrer Zeit, die durch ihre Literaturkritik ungeheuer zur Verbreitung der Literatur beitrug und die Schriftsteller nach ihr beeinflusste. – (25) Emilie von Berlepsch, geb. von Oppel, 1757–1830, Dichterin und Schriftstellerin.

Caledonia, (1804), *Sommerstunden*, Zürich 1795. Verkehrte in Weimar besonders im Wielandschen und Herderschen Hause. – (26) Karl Friedrich Cramer, 1752–1807, Philologe. Mitglied des Göttinger Hainbundes 1773. 1775 Professor in Kiel. Kündigte 1793 in der *Hamburger Zeitung* eine Übersetzung der Werke Pethion's an, den er einen Märtyrer seiner Rechtschaffenheit nennt. Die deutsche Kanzlei in Copenhagen fordert ihn daraufhin auf, sich dazu zu äussern, wie er, ein Lehrer der Jugend, Pethion, der am Tode Ludwig XVI. und am Umsturz der Monarchie Anteil habe, mit den rühmlichsten Namen belogen könne. Cramer antwortete mit einem ausführlichen Promemoria und auf Grund dessen wurde er am 6. Mai 1794 des Amtes enthoben und aus Kiel ausgewiesen, unter Beibehaltung der Hälfte seines Gehalts, 350 Taler, wenn er sich der Verbreitung seiner der Staatsverfassung zuwider laufenden Grundsätze enthalte. Lebte in Hamburg und später als Buchhändler in Paris. – (27) *Baggesen, oder das Labyrinth*, Eine Reise durch Deutschland, die Schweiz und Frankreich, 5 Stücke, Altona und Leipzig 1793/95. – (28) *Comische Erzählungen*, Copenhagen und Leipzig 1792. – (29) Girondisten, genannt nach den Abgeordneten aus der Gironde, Frankreich. Bildeten die Partei der gemässigten Republikaner. Ihre Abgeordneten wurden 1791 in die französische Nationalversammlung gewählt, stürzten 1792 zusammen mit den Jakobinern den König Ludwig XVI., wurden am 2. Juni 1793 selbst von Ropespierre gestürzt und am 30./31. Oktober 1793 hingerichtet. – 30) Jacques Pierre Brissot, 1754 – 31.10.1793 hingerichtet, Haupt der Brissotins, später Girondisten genannt. 1791 in der franz. Nationalversammlung; trat in Gegensatz zu Robespierre in der Aussenpolitik.

(31) Pierre Victorien Vergniaud, 1753 – 31.10.1793 hingerichtet; Advokat, Politiker, seit 1791 in der franz. Nationalversammlung, glänzender Redner und einer der Führer der Girondisten. – (32) Marquis François de Barthélemy, 1750–1830, franz. Diplomat; verhandelte mit Preussen den ersten Vertrag, der mit der Republik geschlossen wurde. 1796 im Direktorat, dann später mit Pichegru und Aubry am 18. Fructidor verhaftet und nach Cayenne verschickt. Kehrt nach dem 18. Brumaire nach Frankreich zurück. Vize-Präsident des Senats, später Staatsminister. – (33) Hieronymus I, Graf Colloredo-Mansfeld, 1732–1812, Fürstbischof von Salzburg seit 1803. – (34) Johann Joachim Christoph Bode, 1730–1793, Musiker und Schriftsteller. Gründete zusammen mit Lessing die Buchhandlung der Gelehrten. Verfasste freimaurerische Schriften und war besonders im Illuminatenorden tätig, daher die »Bodischen Hefte«. – (35) J. G. Fichte, *Über den Begriff der Wissenschaftslehre, oder der sogenannten Philosophie*, Weimar 1794. – (36) Karl Friedrich Graf Reinhard, 1761–1837, franz. Diplomat. Sollte Pfarrer werden, 1778 im Stift Tübingen; lernte 1781 Schiller kennen. Ging 1787 nach Frankreich, wo er die Bekanntschaft der Girondisten machte, die ihn nach Ergreifung der Regierung 1792 ins auswärtige Department nahmen. Eine Mission nach Italien rettete ihn, als die Girondisten gestürzt wurden. Gestandter in verschiedenen deutschen Staaten. Lernte in Karlsbad Goethe kennen, war 1807/08 in Köln, wo er Friedrich Schlegel und Boisseree kennenlernte. 1810 Familienminister am Hofe Jerome's in Kassel. Vermittelte 1810 Goethes Bekanntschaft mit Boisseree. 1815 unter Louis XVIII Bevollmächtigter beim deutschen Bundestag. 1823

Besuch bei Goethe. – (37) Hugo von Basseville, franz. Gesandtschaftssekretär beim Vatikan. Ermordet am 13. Januar 1793. Reinhard schrieb *Basseville's Schatten, Im Angesicht von Rom*, ein Gedicht, das Angriffe auf den Papst enthält. – (38) Paulus Usteri, 1768–1831, schweizer Staatsmann, Gelehrter und Publizist, vornehmlich Botaniker, bekannt mit Alexander von Humboldt. Interessierte sich für die franz. Revolution, gründete 1795 in Leipzig eine Verlagsbuchhandlung, wo er 1795–1797 die *Klio* herausgab (18 Hefte), die sich hauptsächlich mit der franz. Revolution befassten. – (39) Emanuel Joseph Graf Sieyès, 1748–1836, Abbé, einer der wichtigsten Männer der franz. Revolution. Mitglied des Convents, schrieb *Que est-ce que le tiers-état*, (1789), unterstützte Napoleon am 18. Brumaire (9. November 1799); unter Napoleon später ohne Einfluss im Senat. Mitglied der Académie française. – (40) Ferrand, Statsverordneter von Paris, Mitglied des Jakobiner Klubs.

(41) Ernst Florens Friedrich Chladni, 1756–1827, Jurist und Naturwissenschaftler, hielt Vorträge überall in Europa, Erfinder der Glasharmonika. Goethe beschäftigte sich mit den sternartigen Figuren, die entstehen, wenn man eine mit Sand bestreute Glasplatte mit einem Bogen streicht (Chladni's Klangfiguren). Chladni sprach mit Goethe am 26. Januar 1803. Goethe schätzte ihn sehr. So z.B. an C. L. F. Schultz 1829: » ... Was meiner Farbenlehre eigentlich ermangelte, war, dass nicht ein Mann wie Chladni sie ersonnen oder sich ihrer bemächtigt hat ...« *Goethes Werke*, Weimarer Ausgabe, IV. Abteilung, Bd. 45, S. 311.

UNGDOMSBREVE FRA HERMAN BANG TIL FASTEREN OLIVIA HASSING OG TIL FÆTTEREN JOHANNES HASSING

Professorinde Olivia Hassing (1829–1908), enke efter lægen professor Morten Mortensen Hassing (1813–1863), havde hverken før 1878 eller senere noget særligt nært forhold til sin forældreløse, ekscentriske nevø Herman Bang. Hendes søn, den senere læge, H. B.'s et år yngre fætter Johannes Hassing (1858–1925), endnu mindre. Hans mange spørgsmålstejn over følgende ord i brev nr. 1 viser ingen kærlige følelser [om rentebetaling]: ellers vil det være mig saa svært at modtage dem [pengene]. Du maa gerne se regnskabet over pengene. – Hans skepsis var alt for berettiget. Trods god vilje fra H. B. blev pengene – dengang en mindre formue – aldrig betalt tilbage. Lånet var fatalt, fordi det uden tvivl var med til at skille H. B. fra hans nærmeste familie. Derfor medtages H. B.'s kvittering.

Realkommentarer skulle ikke være nødvendige, udover måske oplysningen om, at Oluf er H. B.'s fætter, den medicinske student Oluf Lundt Bang Hassing (1856–1881), og at Hennings er skuespillerinden Betty Hennings' mand, komponisten og musikforfatteren Henrik Hennings (1848–1923).

Brevenes vidnesbyrd om isolation, selvmords- og emigrationstanker og om forfølgelse taler deres tydelige sprog. De usædvanligt velskrevne breve peger hen på den snart efter eksklusive skribent. Starten var besværlig.

Efter Olivia Hassings død gik brevene i arv til datteren Sophie Marie gift med læge Borries i Køge. Efter hende overtog datteren Elna Borries dem.

Hun ægtede civilingeniør Poul Flindt, som efter hustruens død blev den sidste ejer af brevene. Da jeg i 1965 havde udgivet en mindre samling Herman Bang-breve, satte han sig i forbindelse med mig. Da han ikke havde livsarvinger, deponeredes brevene i 1966 på Det Kgl. Bibliotek.

Carl Johan Frederiksen

Valkendorfs Kollegium Tirsdag Nat 8.-5.-1878.

Jeg véd intet smerteligere end en Selvbekjendelse, der tildels maa være en Selvanklage, og tunge Timer er gaaet hen, inden jeg har formaaet at beslutte mig til at skrive disse Linjer til dig, kjære Tante Olivia, Linjer, der, naar du har læst dem, maaske vil bevirke, at du dømmer mig anderledes end nu. Men hvorledes du end dømmer mig, beder jeg dig paa Forhaand give mig dit bindende Ord, at dette bestandig og ubrødeligt maa blive mellem os. Og endnu et. Naar jeg i dette Øjeblik skriver netop til dig, da er det, fordi jeg ikke har glemt den Kjærlighed, Fader nærede til dig, og du til ham. Lad da denne Kjærlighed være levende hos dig, naar du læser disse Ord fra hans Søn.

Det er overflødigt at fortælle dig, at jeg har gennemgaaet meget. Et Meneskes Liden tilhører ham selv – hans Lykke er fælles. Der var et Øjeblik i mit Liv, hvor jeg havde blandet Giften i mit Glas – jeg ønsker i denne Time, at Modet ikke havde svigtet mig den Gang, thi Naturer som min er maaske overflødige i Verden. Men ligemeget! Lad os ikke tale om det, som jeg ikke havde Mod til at gjøre. Jeg havde desværre Mod til at glemme mig selv og glemme, at jeg havde Pligter, uagtet jeg ikke havde noget Maal. Altid ligegyldig for Økonomi, blev jeg nu aldeles hensynsløs, og da jeg opgav Haabet, det eneste Haab, jeg havde tænkt mig for mit Liv, kastede jeg mig ind i en hensynsløs Hvirvel af Lediggang og forskelligartede Fornøjelser. Jeg fordrer ikke, at du skal forstaa, at man kan gaa saaledes fra det ene Extrem til det andet, men jeg beder dig undskylde det i Kraft af min Sorg, min Skuffelse og min Ungdom. Var mine Ord blot halvt saa varme som mine Følelser, hvis de formaaede blot at sige lidt af alt det, jeg har lidt. Denne Tid varede imidlertid ikke længe – dertil er jeg for fattig. Men den varede længe nok til, at jeg fuldstændig derangerede mine Pengeaffærer. Efter lang Tids Kamp henvendte jeg mig til Onkel Michael og fik Lov til ved Hjælp af nogle Penge af min Sparekassebog at betale noget. Men Onkel og jeg forstaa hinanden alt for slet. Jeg kan ikke forstaa en Natur som hans, og han forstaa endnu mindre mig. Nini, der var fortvivlet over disse Pengeforviklinger og i Aanden saa noget andet og mere end der virkelig var, holdt mig tilbage. Jeg sagde derfor ikke alt. Jeg havde Grund til at haabe, at jeg senest i denne Maaned vilde faa Indtægter, der vilde kunne dække det manglende. Jeg tog desværre kun altfor meget Fejl. Dels kom disse Indtægter ikke og dels vedblev mit Liv at være trykket af disse Pengeforhold, der tyngede mig desto haardere, fordi jeg altid var syg. Naar man dog ingen Ende sér paa saadanne endeløse Forlegenheder, fristes man kun altfor let til at lade alt gaa sin skjæve Gang. Der maa derfor en Ende derpaa. Mit Helbred, min Arbejdskraft, mit hele Liv gaar til Grunde

i denne Levemaade, der gaar hen under et saadant Tryk. Hvor vilde jeg ikke ønske, du forstod mig ret i dette Øjeblik! Jeg tror, at du har nogen Tillid til mit Talent, noget Haab for min Fremtid. Det drejer sig om denne Rest af en Fremtid, ikke fordi det er Vexler eller sligt, der skal betales – det er Skræddere, Portneren, Urtekræmmer, Skomager, Kammerater o:s.v: – men fordi jeg ikke kan arbejde, naar ikke min Tanke er fri for evige Sorger af denne Art. Jeg beder dig tro mig og fremfor alt tro, at jeg baade vil naa at gjøre alt ved mine kjedsommelige Studier og i Sommer fuldende noget af det Arbejde, jeg har under Hænder. Der er noget i mig – maaske noget af et stort Talent endogsaa, og du skulde aldrig fortryde hvis du hjalp mig udover disse Vanskeligheder. Og selv om jeg aldrig blev til noget, saa har jeg lidt saa meget og trænger nu saa meget til Ro. Vil Du love mig, uden at sige det til noget Menneske, hvad tre véd, véd alle, og jeg véd ikke, hvorledes jeg skulde udholde Onkels brutale Vrede eller stakkels Nínis Fortvivlelse! – at laane mig 500 Kr. Jeg ved alt for godt, at det er en meget stor Sum, og at jeg maaske ikke kan betale den, før jeg selv bliver myndig, men jeg beder dig for min egen Skyld, at jeg maa faa Lov til at betale de sædvanlige Renter af Pengene, ellers vil det være mig saa svært at modtage dem. Du maa inderlig gjerne se Regnskabet over Pengene. Jeg vil ikke bede dig mere. Jeg tror selv, at du vil opfylde min Bøn, og min Taknemmelighed vil være for stor til at den kan udtrykkes i Ord. Jeg vil ikke blive lykkeligere men dog roligere.

Men det værste er, at jeg maatte have nogle af Pengene strax. Jeg havde indtil idag haabet at faa Pengene uden at bede nogen af Eder om en saa stor Tjeneste. Dette Haab svigtede uventet – ligesom saa mange andre og der [det] er derfor den yderste Tid. Skrædderen i Sorø skal nemlig have sine Penge strax paa Lørdag, da han ellers skriver til Onkel, og saa er det hele spild. Jeg véd meget godt, at du ikke har mange Penge i denne Tid, men jeg rødmer, idet jeg skriver det, du kunde maaske ved rent ud at sige, at du maatte hjælpe en, faa dem hos den Prokurator, thi jeg maa desværre have Pengene paa Fredag. Vær ikke vred! Du ved ikke, hvor mange Taarer dette Brev har kostet – faar jeg imorgen intet Svar, venter jeg Pengene paa Fredag. Send derfor intet Svar imorgen – sig intet og døm ikke for haardt.

Din Herman.

[udateret brev, tillæg til brevet fra V. Kollegium 1878]

Hvis det er dig det samme, og du ligesaa godt kan sende Pengene imorgen, da vil jeg naturligvis kun være lykkelig. Men send mig ellers intet Svar imorgen, thi jeg tør ikke læse det og det volder mig en frygtelig Angst. Jeg stoler paa din Hjælp og paa din *Taushed*. Din H.B.
Send saa Pengene *Fredag Morgen*.

9.–5.78

[1878]

Til
Hr. Overretssagfører Jacobsen!

Torsdag

Da jeg ikke var saa heldig, at træffe Dem hjemme nu, og nødigt vil ulejlige Dem den lange Vej ud til mig i Eftermiddag skriver jeg disse Linier,

for at spørge Dem om De imorgen Formiddag kan udbetale Overbringeren af en Anvisning 500 Kr. for mig. En ung nær Slægtning har henvendt sig til mig med Anmodning om at laane denne Sum af mig, og da jeg troer at jeg ved at opfylde hans Bøn kan redde ham fra at falde i daarlige Hænder, anseer jeg det for rigtigt at gjøre det. Jeg havde ønsket at give Dem en nærmere Forklaring desangaaende, men den kan opsættes til De har faaet mine Sager ordnede. Vil De forlange en Qvittering af ham og lade som om De troer, at Pengene ere til mig selv og kun afhentes af ham.

Med særdeles Agtelse
O. Hassing
født Bang.

Valkendorfs Kollegium

Fredag Middag [10-5-1878]

Jeg véd, kjære Tante Olivia, at det her kun nytter lidt at takke i Ord. Her maa det være Fremtiden, der maa takke dig. Du tager Fejl, naar du taler om, at jeg maaske knap gad læse dit Brev: jeg har læst det mange Gange, og der er saa meget deri, om hvilket jeg vil tale med dig, ikke for at undskylde mig – det gjør jeg ikke, men for at spørge dig om saa mange Ting. Men jeg vil først komme om et Par Dage, og indtil da vov at tro, at du ikke har skrevet forgjæves. Imidlertid, Du har Ret, det er svært at tro paa min Fremtid. Mit Liv er mærket af en forfærdelig Gaade, og Løsningen hviler hos dem, der har fundet Fred. Levvel og tænk overbærende om

Herman.

Beviset for Laanet skal jeg bringe, naar jeg kommer.

Fuldmagt fra *Olivia Bang*:

Overbringeren af disse Linier, stud. polit. Herman Bang, har min Fuldmagt til i mit Navn at hæve og quittere for 500 kroner, fem hundrede Kroner.

O. Hassing
født Bang

Kjøbenhavn, d: 9de Maj 1878

[På bagsiden kvitterer Bang:]

Ovenstaaende 500 Kr. modtaget d. 10/5.78.

Herman Bang

Fra Olivia Hassing:

Løverdag, D. 11te Maj [1878]

Til Overretssagfører Jacobsen!

Jeg kan ikke lade at underrette Dem om, at jeg ved min Hjemkomst fra Dem idag fandt Brev fra min Neveu, med Tak for Pengene. Det har trøstet

og glædet mig meget, og jeg vil nu nære det bedste Haab om, at jeg har handlet rigtigt i at opfylde hans Bøn. Med hjertelig Tak for Deres Deltagelse og Taalmodighed forbliver jeg

med megen Agtelse
Deres O. Hassing.

[Herman Bangs kvittering for de 500 Kr.]:

Jeg undertegnede, Herman Bang, har modtaget af Fru Olivia Hassing et Laan stort 500 – femhundrede Kroner at tilbagebetale 1. Maj 1882 og indtil da at forrente med 5 pc. p: anno at betale i Juni og December Terminer.

15. Maj 1878

Herman Bang.

N.B..[Se brev fra 1879 og brevet *Fredag*],

Kære Tante Olivia!

Det er mig aldeles umuligt at komme idag og imorgen, thi jeg kan ikke lade være at skrive idag – den stærke Feber og fuldstændige Afslappelse hvoraf jeg et Par Dage har lidt har gjort mig Arbejdet umuligt, og den næste Artikel *maa* lykkes. Bed dertil – men jeg er saa ængstet og fortrykt, at jeg næsten ikke tør haabe det. – Hvad jeg skal betale er ikke Regninger, men tredive Kroner i Husleje, ti Kroner til Portneren og lidt til Udgifter i denne Maaned indtil den første. Og Huslejen skulde jo egentlig være betalt til den første. Saasnart min Feuilleton er færdig – kommer jeg. Gid jeg nu maatte kunne arbejde roligt, men jeg kan i disse Dage slet intet. Hvor Livet dog er en sørgelig Komedie.

Din
Herman

[Også fra kollegietiden]:

[nov. 1879]
Tirsdag

Efterat have gjort alt, hvad der stod i min Magt for at gøre Udveje til Flytning og Leje, og endogsaa forgæves bedt om Forskud paa Gage, hvad man aldrig tilstaar den første Maaned, maa jeg som sidste Nødanker bede dig Kære Tante Olivia, laane mig en lille Sum saa meget du kan undvære for at jeg dog kan betale Lejen og sligt. Jeg har jo i to Maaneder intet. Du kan faa Pengene tilbage i Slutningen af Dec. Vær ikke vred, kære Tante, men jeg véd virkelig ikke hvad jeg skal gøre og jeg kan ikke længere opsætte at flytte.

Jeg er endnu paa Kollegiet.

Din
Herman.

[Efteraar 1879]

Fredag

Himlen være lovet, kære Tante Olivia, at alt gik, som det gik. Jeg er nu engageret med 150 Kr. om Maaneden, for hvilken Sum jeg kun skal levere en Artikel om Ugen. Vær glad med mig – jeg var saa træt og saa fortvivlet over min usikre og uklare Stilling. Lad mig desuden her, hvor jeg synes at være naaet i Havn, have Lov at takke dig, du som bragte mig over et af de vanskeligste Punkter i mit Liv. Det vilde være mig en stor Lykke, om jeg kunde begynde nu uden Mindelser fra dette sidste halvandet Aar. Men isaafald skulde der lægges 200 Kr. til de fem, jeg allerede skylder dig, og jeg faar derfor sé at ordne mig med Flytning og alt. Heldigvis ved en maanedlig Afbetaling kan jeg snart blive færdig. Farvel, kære Tante Olivia og tak for den Deltagelse du i disse Dage har vist mig.

Din
Herman.

[udateret brev, ca. 1880–81. Ses af H. i Herman]

Jeg har henvendt mig til Aksels gode Hjerte. Jeg vender mig endnu en Gang til Dit. Det er en Almisse jeg beder, men saasandt jeg skal komme over denne frygtelige Tid, saa send mig den strax, hvor lille du end vil. Jeg kan ikke mere. Min Tillid og min Taalmodighed er ude.

Herman.

[ca. 1. September 1881]

Kære Tante Olivia!

Jeg ved ikke, hvorfor jeg ikke besøgte Oluf, mens han var syg – jeg vidste ikke, han var døende, og jeg syntes ikke, jeg havde *Ret* til at komme til hans Dødsleie. Men jeg *har* Ret til at forstaa din Sorg, Jeg ved, at det er i Dage som disse, at al Livets Kummer samler sig til Bjerger, jeg forstaar, hvad man lider, og jeg har ingen Trøst. Ingen, Tante, uden den, at dette Liv ikke er lykkeligt, og at vor Sorg over dem, som gaar bort, derfor altid er en daarlig Egoisme.

Der vil komme en Tid, hvor Takken over, at din førstefødte Søn aldrig havde gjort dig andet end Glæde, vil mildne dit Savn – indtil da maa de andres Kærlighed gjøre det.

Lev for *dem*. Tusind Hilsener

fra
Herman

[Oluf Lundt Bang Hassing, stud. med. f. 17/9. 1856, død 25/8. 1881].

[September 1881]
[dat. af Johs. Hassing]
Tirsdag.

Jeg skriver, kære Tante Olivia, dette paa sengen og kan knap se ud af Øinene. Det gør mig mer ondt end du tror, at Jeg ikke heller idag kan være sammen med Jer, men mine Tanker er hos dig. Tænk kun ét, at dette Liv er saa trist, at den er den lykkeligste, som er blevet fritaget for at leve det, fritaget imens han endnu var god og endnu havde mange Haab.

Gid du maa komme nogenlunde over disse tunge Dage.

Din
Herman

[NB: Efter »Haabløse Slægter«]

Min Stilling ærligt er den:

Ulykkelige Omstændigheder har gjort min Stilling ved »Natt« truet. Man har sagt mig, at den nu (efter haabløse Slægter o:s:v:) hang i en eneste Uforsigtigheds Snor. At mit private Liv ikke turde give mindste Anledning til Omtale. Dette vil ske, hvis jeg ikke kan redde dette. Jeg har som sagt gjort, hvad jeg kunde for at arbejde mig Pengene til, men min Hjerne taaler ikke mere forceret Arbeide. Jeg har derfor ikke kunnet skaffe Pengene.

Jeg kunde ikke. Til hvad Nytte?

Kan ikke gaa til Onkel, men atter bringe Sagen til Bierring, og saa er det jo forbi.

Herman.

[Natt.: Nationaltidende]

[uden modtagernavn, formodentlig Johannes]

[NB: Efter »Haabløse Slægter«]

Du tager i dette Tilfælde Feil. Min Stilling taaler intet Slag, og dette Slag vilde komme uforskyldt. Man har sagt mig, at jeg nødvendigt maatte skaffe disse Penge. Hvortil tror du vel, de skulde bruges. Nu idag Klokken tolv – Du skriver, jeg skal raadspørge en Læge. Hvorfor? For at han skal anbefale Ro. Og hvorfra skulle jeg tage Ro?

Jeg spørger dig endnu en Gang, om du vil hjælpe mig. Men at tale til nogen om denne Bøn er det samme som ikke at opfylde den.

Hvor skal min Vei gaa, naar jeg har tabt min Stilling? Jeg har i den sidste Maaned været saa syg, at jeg ikke har kunnet fortjene mer end det nødvendigste.

Vidste du, hvorledes jeg levede, vilde du vide, at dette er en virkelig Hjælp. Lad Pigen faa blot et mundtligt »Ja« eller »Nei«, men de 60 Kroner skulde bruges Klokken tolv.

Herman

[udateret Brev fra H.B., men med tilføjelse af Johs. Hassing: ca. 1881]

Kære Johannes!

Jeg ved vel, det ikke kan nytte, jeg skriver, men jeg vil det dog. Det var ikke, skulle ikke være nogen *Fornærmelse*. Men jeg havde givet dig al Forklaring, jeg havde. Jeg modtog Gage igår: af 294 Kroner fik Jeg, da alt var afdraget, og Husleie betalt – 13 Kroner at leve af. Det var 80 til Sessionen, 60 til Skatter for to Kvartaler, 50 til Ferslev o:s.v.:. Alt dette vidste jeg – men en Samtale mellem os vilde være ørkesløs og lige pinlig for os begge. Derfor er alt bedst som det er. Jeg forsøger nu at tjene de 200 Kroner. Dig beder jeg ikke være vred. Jeg er jo vant til at frygte som nu fra Dag til Dag og dog maatte arbejde.

Hils din Moder.

Og endnu en Gang vær ikke vred. Jeg vilde saamænd ikke fornærme dig.

Tilgiv Skriften men jeg ryster idag saa skrækkeligt paa Haanden.

Herman.

d: 28de Sept. 1881

Kære Tante Olivia!

Hvorfor I endnu bestandig intet har set til mig? Jeg ved det ikke selv eller jeg ved det. Mit Liv har i den sidste Tid været frygteligt: man har villet ødelægge min Stilling, min Fremtid, alt. Hvad man sagde, var Løgn, men der lyves saa længe, til der i Løgnerne synes et Gran af Sandhed. Og der er intet, intet, slet intet Felt af mit stakkels Liv, som man nu ikke bagtaler. Nu er jeg frikendt for denne Løgn, men om et Par Maaneder vil man opfinde en ny – og min Stilling hænger i en eneste Uforsigtigheds Traad. Jeg har jo ikke haft en rask Time i dette Aar, lige syg hjemme og ude, lige syg aandelig og legemlig. Det har været mit Liv. Jeg har nu under Arbejde et Bind Noveller – tolv Timer sidder jeg her ved Bordet om Dagen. Men *tabe maa* jeg dog i Kampen: paa Hotel Royal taaler man intet mere! en eneste Henvendelse til dem deroppe om Penge, og jeg er fortabt. Jeg lever her stille, roligt, men paa min Reise i Sommer blev jeg syg i Hamburg: maatte blive der og laane en Sum for at bo og komme hjem. Dette svæver over mit Hoved! det vil ødelægge mig, og jeg kan ingen Maader sé til at hjælpe. Det vil sige, naar jeg faar Tid. Jeg har i Sinde at give en Række Oplæsninger i s[j]ællandske Byer. De vil give mig Penge men for sent. Jeg ved det, jeg har misbrugt din som alles Godhed, derfor staar jeg alene og vil falde alene – men kunde du give mig dette si[d]ste Bevis paa din Godhed, give det til et Menneske, som kun holder sig fjernt fra Jer, fordi han ikke *kan* komme til Jer, før han har oprettet meget – selv tror jeg, jeg er syg og træt i en Grad, saa det nu maatte kunne gavne. Frugten af mine Oplæsninger skulde være Tilbagebetalingen.

Jeg bringer ind i dit Sind, der sørger over en død, Sorgen over en levende, som du aldrig ser, men som er ulykkeligere end alle, som døde. Svar mig

med Taushed – eller med hint andet svar. Til dig gaar jeg ikke. Om jeg kan blive her eller maa rejse hvorhen? Det afgøres nu.

Gør det, gør det.

Hver Gang, jeg har læst op, skal jeg afdrage – –

Det er 170 Kroner.

Herman.

Frederiksborggade 28 1. sal

Det er maaske et koldt, et meningsløst Brev – men jeg er saa begrædelig tom, saa begrædelig fortrykt.

[udateret af Bang, men med tilskrevet 1881]

[1881]

Kære Johannes!

Tak for dit Kort. Jeg skal forsøge at forklare dig alt dette. Gid min Forklaring maatte tilfredsstille dig, skønt jeg er saa træt iaften som nogensinde. Jeg har allerede skrevet til din Moder – maaske vil du forstaa, at jeg maa have anset Sagen for alvorlig, naar jeg har vendt mig til hende efter alt dette. Den er det, og det er min Stilling, jeg værner om. Ser du, for en Maaned siden, da jeg sygere, med svagere Hjerne end før, mere træt end nogensinde vendte hjem fra min Reise til alle mine gamle Kvaler og Lidelser, da var jeg saa mæt af denne sørgelige Tilværelse, at jeg indgav min Demission til Bierring. Alle Skridt var gjorte, jeg vilde i Vinter have levet i en jysk By for til Sommer at reise bort for bestandig. Det havde vistnok været det bedste for alle. Men nu er det umuligt. Mine Fjender havde under min Fraværelse ikke blot opfundet Rygter, som krænkede mit dybeste Privatliv, de havde mere end det, villet ødelægge mit offentlige Liv ved at opdigte en Fortælling om en Bestikkelse, som blev troet uden Skygge af Bevis. Jeg maatte værne om mit Navn, og nu har Rygtets Ophavsmand, Hr. Henrik Hennings, maattet erklære, at han har løiet. Ser du straks efter en saadan Sag kan man ikke opgive sin Kamp, selvom man tørster efter Ro, og jeg *maa* blive. Men jeg kan kun blive under ordnede Forhold – en eneste Uforsigtighed vil lade mig miste alt. Og denne Uforsigtighed *er allerede begaaet*. Det er for nu at raade Bod paa dette, at jeg har arbeidet Dag efter Dag saa meget, jeg har kunnet, men jeg er ikke mere den gamle, kan ikke længere udrette alt, hvad jeg formaaede før. Sygdom har hindret mig, og Betalingsdagen er kommet uden at mine Arbeider er bleven færdige. Men kan jeg ikke betale, *falder* jeg. Du tager imidlertid feil, hvis du tror, her er Tale om Veksler, her er kun Tale om den smaa Gæld, som kompromitterer mig stærkest; som Ferslev aldrig tilgiver.

Med lad mig spørge dig, Johannes, vil du ikke forstaa mig? Hver Skilling skal jeg sende dig kvitteret Regning for, hver Skilling, saa sandt jeg lever. Sagfører Richter kunde sige, at jeg i den Henseende intet holder bag Lyset – men hvortil skal vi *tale*? Jeg ved det ikke, jeg *kan* ikke tale med dig. Er det for at, jeg skal slaa Øinene ned – saa Gud give, du saa mig i dette Øie-

blik, du vilde se, det var ikke nødvendigt. Jeg er saa nedbøiet man kan være, saa sorgtung, at din Moder næppe vilde kende mig igjen. Fremmed er jeg blevet for Jer alle, alles altid fremmede – kan du da ikke forstaa, at naar jeg efter min Oplæsning i Næstved bringer de første Penge, da kan jeg komme selv, men nu – befri mig derfor. Det var den samme Følelse, som holdt mig borte fra Olufs Dødsleie – mine Tanker var der saa ofte, men jeg kunde ikke gaa der – jeg var det ikke værd. Tro mig, jeg søger paa mange Maader at gøre godt, hvad I maaske mener, jeg har forbrudt, hvad jeg *har* forbrudt. Jeg kan intet sige dig i en Samtale, som her ikke staar, slet intet. Mon du begriber, at jeg maa lide, kan du, som selv er ung, lettere tilgive og bære over, saa lad mig *bagefter* gjøre dig Regnskab, saa vist som jeg ikke vil, du skal have Lov til at foragte det Navn, jeg bærer, men tving mig ikke til en Samtale nu – jeg kan det ikke.

Jeg er saa træt. Det er meget sent paa Natten.

Du vil tjene mig, skriver du; jeg ved jo for vel, det er svært for dig at tro mig, men *bed* din Moder lade dig bringe Pengene i morgen inden Klokken to. Fru Astrup kan tage imod dem. Paa Tirsdag skulde du modtage Kvittingerne. Og har jeg intet modtaget Klokken to, ved jeg, at jeg maa vælge at kæmpe og at fægte – aa, Gud, Johannes, vidste du, hvor skrækkeligt det er.

Men nu vil jeg forsøge at sove i Haabet.

Herman

INFINITIV OG BISÆTNING SOM STYRELSE FOR PRÆPOSITION

I oldnordisk kunne en præposition ikke direkte styre en infinitiv eller en bisætning (se fx Falk og Torp: *Dansk-norskens syntax* (1900) §§ 150 g, 131; Mikkelsen: *Dansk ordføjningslære* (1911, opr. 1975) §§ 49 till., 138 till.). Konstruktioner der svarer til moderne konstruktioner med præposition + infinitiv eller præp. + bisætning, krævede i oldnordisk et pronominalt el. adverbialt »foreløbigt regimen« for præpositionen, og selve infinitiven eller bisætningen var ekstraponeret:

þeir urðu á þat sáttir at kjósa Einar til erkibyskups
skamt myndi vera til þess er han myndi orrustu eiga við böendr
þá sá ek æ því viðara, alt þar til er ek sá um alla veröld, bæði lönd ok sæ

Dette svarer til moderne tysk, hvor hovedreglen er at en præposition kun indirekte, via eksplikat, kan styre infinitiv eller bisætning:

sie haben sich dazu entschlossen, zwei Wochen zu bleiben
ich verlasse mich darauf, dass du mir hilfst

I moderne dansk er det normale at en subjektivisk infinitiv eller bisætning ekstraponeres og repræsenteres af et eksplikat, »foreløbigt subjekt« på det grammatiske subjekts pladser:

det ville ærgre mig at give op
derfor er det en skam at han ikke vil være med

En tilsvarende konstruktion forekommer ved objektivisk inf. el. bisætn. i nogle få typer, især med (præpositional)prædikat:

vi anser det for risikabelt at holde op nu
han gjorde det umuligt for os at fortsætte
de overlader det til mig at finde en løsning

jeg må gøre det klart at situationen er uholdbar
han regner det for sikkert at vi får valg
tag mig det ikke ilde op at jeg skriver igen

Eksplikat som regimen for præp., og ekstraponeret inf. eller bisætn. forekommer ikke i moderne dansk. Imidlertid har Hans Veirup påvist at denne konstruktion forekommer i visse vestjyske dialekter, og han opstiller og kommenterer et fyldigt eksempelmateriale (*Sprog og Kultur*, nr. 22 (1962) p. 117 ff.). Samme konstruktionstype forekommer i klassisk sjællandsk, og da denne dialekt aldrig har nydt forskernes bevågenhed og reverens i samme grad som jysk, vil jeg nøjes med at give sjællandske eksempler:

Vi ska'nte i levns Live haa no 've aa'ed aa komme i
Slaveriet (*Sjællænderen*, prøvenummer (1934)
men ded ska gue i en Hastighed, for æls er jeg bange
for'ed at Jernbanen render fra mig (Th. Gravlund).

Det har altså været muligt at påvise et par dialekter fra nyere tid som m.h.t. præpositionssyntaks står på et meget gammelt trin. Formålet med dette lille notat er at gøre opmærksom på et så vidt jeg kan se hidtil overset træk i moderne dansk rigsmål, der viser at udviklingen af inf. og bisætn. som ægte præpositionsregimina ikke er fuldt gennemført. Det viser sig i præpositionernes tryk- og stødforhold.

Præpositionerne i moderne dansk kan efter deres trykforhold inddeles i to grupper. (1) er en lille og høffrekvent gruppe præpositioner der er karakteristiske ved at være trykssvage når deres regimen er trykstærkt: 'af 'vanvare, 'fra 'hånden, men trykstærke når regimen er trykssvagt: 'af 'øhende, 'fra 'den. (2) er karakteristisk ved at være trykstærke eller trykssvage ved trykstærkt regimen: 'efter/øefter 'ferien, 'blandt/øblandt 'deltagerne, men kun trykstærke ved trykssvagt regimen: 'efter ødet, 'blandt ødem. Tryk-karakteristikken ser naturligvis helt bort fra emfase, hvor alle præpositioner er trykstærke.

I nedenstående liste over de fleste og vigtigste præp. i moderne dansk står gruppe (1) med ordinær, gruppe (2) med kursiv. Det er desuden angivet om præpositionen har mulighed for stød. Ordene er anført efter deres frekvens

ifølge A. Noesgaard (*Hyppighedsundersøgelser* (1934)), og man kan se at kun *ad* og *hos*, der hører til (1), mht. frekvens kommer efter de hyppigste gruppe (2)-præpositioner.

i' – til – a'f – på' – med – for – om' – ved – fra' – ov'er – efter – mod' – un'der – uden – ad – før' – igenn'em – hos – inden – siden – imod' – forbi' – foran' – lang's – bag' – bland't – ind'til – imel'lem

For det følgende er det kun præp. fra gruppe (1) der har interesse, og *præposition* betyder hvor andet ikke udtrykkeligt siges, 'gruppe (1)-præp.'.

(a) En præposition har svagtryk hvis dens regimen er trykstærkt, jf. ovenfor:

tænker du _opå 'Ole?

men har hovedtryk hvis regimen er trykssvag:

tænker du 'på _oham?

Præpositionen kan under ingen omstændigheder have stød. En undtagelse herfra er dog *om*, som normalt har stød når den er trykstærk:

har du aldrig hørt 'om' hende

(b) Står regimen i forfæltet – og altså ikke umiddelbart efter præpositionen – har præp. bitryk, og den beholder sit evt. stød:

'Ole tænker du vel ikke ₁på'?

'ham tænker du vel ikke ₁på'?

Tilsvarende i relativsætninger:

... 'Ole, som du vel ikke tænker ₁på'

(c) Samme tryk- og stødforhold har vi hvor præpositionen slet intet grammatisk regimen har, og altså står i adverbial funktion:

har du en stol at sidde ₁på'?

han har nok taget slips ₁på' i dag

dog vistnok således at præpositionen har hovedtryk og evt. stød hvis den alene indgår tryktabsforbindelse med et verbum:

han har nok taget det 'på' igen

han tager 'på' hver gang han er på ferie

Muligheden for stød er altså kun til stede i (b) og (c) – eller rettere: i den syntaktiske situation (a), hvor præp. efterfølges af sit regimen, mister præp. sit evt. stød, uanset trykket; også i emfase er præp. uden stød:

sad du 'på eller 'ved bordet?

Stødet eller muligheden herfor er således et signal for at præpositionen (vel at mærke gruppe (1)-præp.) ikke efterfølges af regimen.

(d) Når præpositionen styrer infinitiv eller bisætning, er den normalt trykstærk og har stød:

tænker Ole 'på' at rejse?
 tror du 'på' at han har gjort det?

Trykssvag præp. er også mulig:

tænker Ole „på at rejse?
 tror du „på at han har gjort det?

men pointen er at der er mulighed for stød. Det er jo stødmuligheden der signalerer at præp. intet regimen har.

Denne tryk- og stødvariation hos præpositionen ved infinitiv og bisætning kan således ses som vidnesbyrd om en ikke fuldt afsluttet historisk udvikling.

Muligheden for præp. med svagtryk og uden stød svarer til præposition + et »ægte«, trykstærkt nominalregimen:

han holder „af at svømme
 jeg er enig „i at det er for dyrt
 jeg vil råde dig „fra at protestere

Det er altså den mest moderne situation.

Muligheden for præp. med bi- eller hovedtryk, og evt. stød, svarer til præp. uden regimen, altså adverbial præposition:

han holder ikke 'a'f at vi svømmer
 deres interesse 'i' at få indflydelse, er åbenbar
 det er endnu langt 'fra' at han kan klare sig selv.

Her optræder præp. som om den stod sidst i sætningen – hvad den i øvrigt også gør, for så vidt som det er nødvendigt at beskrive de allerfleste infinitiver og bisætninger som ekstraponerede (se Erik Hansen i *Nydanske Studier* II (1970) p. 115 ff.).

Konstruktionen opviser altså et mellemstadium mellem oldsproget og det moderne: der er intet foreløbigt regimen (eksplicit) som i oldsproget, men infinitiven og bisætningen har ikke fuld topologisk status som regimen.

Erik Hansen

Anmeldelser

Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk Grammatik I-VIII. 1928-74.

Med bind VIII, der udkom i 1974, har Johs. Brøndum-Nielsen, i sin alders 93. år, sat punktum for det værk der fremfor noget vil bevare hans navn for eftertiden: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling.

GG – for nu straks at gå over til den forkortelse som forfatteren selv knæsatte allerede i bind II (s. 408), og som blev gængs i faglitteraturen uden dog at vinde indpas som akronym i talesproget: man siger ikke GG, men Gammeldansk Grammatik – GG var længe undervejs. Bind I udkom i slutningen af 1928, da forfatteren var 47 år gammel, bind II kom i 1932, bind III 1935. Derefter indtrådte en pause, og det så længe ud som om arbejdet var gået i stå. Da en gennemrevideret udgave af bind I så dagens lys i 1950, antydede dets forord intet om forfatterens videre planer, og et fotografisk optryk af bind II (ledsaget af 28 sider Tilføjelser og Rettelser) måtte ved sin fremkomst i 1957 – seks år efter at professoren var faldet for aldersgrænsen – snarest lade formode at værket nu ville forblive en torso: kun lydlæren og en lille del af formlæren var behandlet i de tre første bind. Men fem år senere, i 1962, kom GG IV, og nu fulgte i hurtig takt bind V i 1965, bind VI og VII i 1971, og endelig i 1974 bind VIII, der førte formlæren til ende. Ind imellem var et nyt fotografisk oplag af bind III udkommet i 1966, med 3 sider Rettelser og Tilføjelser.

Af afgørende betydning for genoptagelsen og færdiggørelsen af arbejdet blev, som det fremgår af forordene i bind IV og VIII, at *Karl Martin Nielsen* påtog sig at tilrettelægge Brøndum-Nielsens materiale i en foreløbig redaktion; i bind V-VIII er Karl Martin Nielsens navn da også med på titelbladet. Flere andre havde tidligere givet en hånd med; således er ordregistrene i bind I og II udarbejdet af Poul Andersen, i bind III af Poul Andersen og Kaj Bom, i bind IV og V af Marie Stoklund.

Til hele værket har Carlsbergfondet ydet økonomisk støtte; bind IV-VIII er udgivet af Københavns Universitets Fond til Tilvejebringelse af Læremidler (Universitetsforlaget i København). Trods det lange åremål udgivelsen har strakt sig over er det lykkedes at fastholde en nogenlunde ensartet (høj) kvalitet i tryk og papir. Efter J. H. Schultz overtog Andelsbogtrykkeriet i Odense trykningen fra og med bind IV, og med skiftet til en lidt afvigende typografi fulgte visse vanskeligheder med særlige tegn som det gennemstregede u i anmærkningernes skriftgrad (se fx IV 129, V 268), men de blev siden overvundet (fx VI 225, VII 475), ligesom de græske kursivtyper i bind IV-VI (fx IV 130, VI 4) på ny blev afløst af lignende karakterfulde antikvatyper som i de tre første bind (sml. fx I 99, III 143 : VII 448, VIII 9). Hvad priser angår har GG beskrevet en kurve fra 13,00 kr. for et kartonneret bind i 1928 (med 498 sider) til 204,70 kr. i 1974 (for 418 sider).

GG var oprindelig planlagt som en håndbog i gammeldansk lydlære, form-lære og syntaks. Ved udstikningen af de store linjer har de nærmeste for-bil-leder nok været Brugmanns indoeuropæiske, Kluges og Streitbergs urgerman-ske og Noreens norrøne og fornsvenske grammatikker. Selv fremhæver Brøn-dum-Nielsen i forordet til bind I sin gæld til svensk sprogvidenskab, navnlig undersøgelser af Axel Kock og Adolf Noreen, og bindet er tilegnet den 30 år ældre Axel Kock, »Mesteren og Vennen«, af hvis svenske lydhistorie der fra 1906 til 1923 var udkommet fem bind (om vokalismen). Den rigdom af detaljer i eksempelstoffet (med kilde- og litteraturhenvisninger) og den grun-dighed i udredningen af endog meget specielle forhold, som kendetegner GG, har øjensynlig Svensk ljudhistoria som mønster, og det måtte allerede ved fremkomsten af bind I være klart at GG ville blive væsentlig bredere anlagt end Noreens *Altisländische und altnorwegische grammatik* (1884, 4. udg. 1923) og *Altschwedische grammatik* (1904). Inden for sin snævrere tids-ramme måtte GG også blive meget mere detaljeret end Kr. Nyrops da næ-sten fuldførte *Grammaire historique de la langue française* (I–V, 1899–1925; bind VI kom 1930).

Således som Brøndum-Nielsen nu »med undrende Tilfredshed« har afslut-tet GG, er syntaksen opgivet, men alene lyd- og formlærens 950 paragraffer fylder lige ved 3.400 tryksider. Efter en kort indledning § 1–17, der afgrænser sprogområdet og perioden (ca. 800–1525) og gør rede for kilderne og dialekt-forskellene, følger lydlæren, der falder i 3 afsnit: 1. Tekstkildernes Lydbetegnelse § 18–57, 2. Vokalisme § 58–224 (dette udgør bind I) og 3. Kon-sonantisme § 225–423 (bind II). Formlæren indledes med et »Første Afsnit. Deklination«, som (jf. § 424) vel skulle modsvares af et andet afsnit om konjugation, men en sådan overskrift er opgivet (glemt?), og formlæren falder da i 8 kapitler: 1. Om Deklinationsændringer § 424–427, 2. Substantiver-nes Deklination § 428–497, 3. Sammenfattende Bemærkninger [om substan-tivbøjningen] § 498–506 (bind III), 4. Adjektiver § 507–535, 5. Adverbiernes Komparation § 536–539, 6. Numeralier § 540–557 (bind IV), 7. Pronominer § 558–612 (bind V), 8. Verber § 613–950 (bind VI–VIII). Under lydlæren behandles i begge afsnit først lydforhold der hviler på indoeuropæiske og urgermanske lydudviklinger, så fællesnordiske og endelig gammeldanske lydudviklinger. På tilsvarende måde gøres der i formlæren regelmæssigt rede for de urnordiske bøjningsendelser og deres indoeuropæiske forudsætninger som grundlag for fremstillingen af de gammeldanske bøjningsforhold.

Overalt i GG ligger hovedvægten på sprogets forandring. Det fremgår alle-rede af indholdsfortegnelserne, ikke blot i lydlæren med rubrikker som »Gam-meldanske Lydudviklinger i trykstærk Stavelse«, hvorunder »Lydlukning«, »Lyd-aabning« osv., men også i formlæren, under adjektivernes deklination fx »Gam-meldansk Udvikling«, under verbalbøjningen »Konjugationsformernes Udvik-ling«. Som typiske eksempler på fremstillingens klarhed og grundighed kan nævnes §§ 177 og 625. I § 177 behandles overgangen af *ia* til *iæ*, der sporadisk viser sig allerede i de ældste håndskrifter (fx *hæstebiargh* i *Necro-logium Lundense*), men som efter vekslende og uregelmæssig skrivebrug i 13.–14. årh. først i den senere middelalder trænger næsten helt igennem; over-gangen »maa antages at være indtraadt tidligere efter Konsonant end i Forlyd,

tidligere ved *iä* end ved *iā*, særlig tidlig i relativt trykssvag Stavelse« (en ofte genkommende bestemmelse, efter »relativt oakcentuerad stavelse« hos Kock, fx Ljudhist. II 9). Derpå følger i 7 anmærkninger særbehandlinger af en række afvigelser fra hovedreglen, bl. a. i ord som *ja*, *selv*, *jarl*, *mælk*, *lb* – det sidste et eksempel blandt mange på inddragelsen af navnestof (jf. i § 328,2 om *Grenä*, *Holtug*, *Aversi* ofl., i § 126 om *Hersegade* i Roskilde, osv.). § 625 behandler præt. ptc. af verberne i 2. stærke klasse, idet der registreres former med 1) *u*, 2) *o*, 3) *ø*, 4) *iu/y* for hvert enkelt verbum i klassen (til *bryta* fx *brutin* : *brotæn* : *brøtæn* : *brytit*); i et femte punkt opføres synkoperede former af klassens verber med udlydende *-t* i roden, fordelt efter vokalerne som ovenfor (til *bryta* således *brut* : *brot* : *brøt*; »bryt« findes ikke). I 3 anmærkninger behandles derefter visse dialektale forhold, formen *saadh* »køgt« hos Peder Låle samt forholdet *kiūsa* : *korin*. Ikke blot her, men i det hele taget, griber den morfologiske redegørelse i et vist omfang tilbage til lydlæren; det gælder i udpræget grad for fremstillingen af numeralier og pronominer (se fx § 545 om talordene for 5–10, § 565 om pron. akk. *sik*).

Som allerede antydet tager GG stilling til en mængde specielle problemer i sprogudviklingen. Det sker især i anmærkningerne, der kan svulme op til hele afhandlinger, fx § 140 anm. 1 om vokalforholdet ved talordene *fire* og *fyrretyve*, § 341 anm. 4 om den ortografiske adskillelse *ville* : *vilde* osv., § 516 anm. 2 om folkevisesprogets adjektivformer på *-er* og *-en*, § 565 anm. 1 om *sig* : *dem* henvisende til pluralt subjekt (egentlig et syntaktisk emne); stundom kan en sådan anmærkning åbne et helt nyt perspektiv, som § 908 anm. 1, hvor de vekslende former af præt. ptc. sg. tolkes som vidnesbyrd om gensidig påvirkning mellem jysk og sjællandsk lovsprog, med vigtige konklusioner vedrørende Valdemars Lov (jf. Brøndum-Nielsens senere afhandling i *Acta Philologica Scandinavica* 29: 81–110). Men også helt enkeltstående spørgsmål kan få deres plads i fremstillingen, som fx lyd- og formudviklingen i ordene *ornum* (§ 138 anm. 2), *myg* (subst., § 441 anm. 3) og *snor* »næseslim«, der en enkelt gang har sideformen *snør* (§ 82).

Ved mødet med GG vil en begynder i faget let kunne overvældes og forvirres af detaljernes rigdom. Og når et første overblik er vundet, vil den forestilling i mange tilfælde have fæstnet sig hos brugeren, at GG giver svar på et hvilket som helst spørgsmål der rejser sig ved læsningen af en gammel-dansk tekst. En så højspændt forventning vil imidlertid blive skuffet. Eksempelvis kan tages et par sider af Rydårbogen i det stockholmske håndskrift K 4, trykt i *Gammeldanske krøniker* s. 163¹²–165²². I flere tvivlsmaal går man her forgæves til GG. Vokalen *æ* i tilnavnet *sprækeleg* 163¹² er ikke omtalt i bind I; til § 83 om palatalomlyd? Pronominalformen *enugh kōnss* 164⁶ er ikke optaget i registeret til bind V, heller ikke under *ængskyns* – men forfølger man henvisningerne fra *ængskyns* til s. 529, finder man ganske vist blandt eksemplerne netop dette citat! Subst. *skrillius* 164²¹ kunne have været nævnt i § 332 om assimilation af *öl* til *ll* (jf. vn. *skriðljós* »håndlygte«), lige så vel som *skafftavell* 163³² er medtaget i Tilføjelser til § 312,2. Det mærkelige ord *caperswenen* 165⁷ (= *een smoa swen* 164²⁰) findes ikke; er det mon (efter § 309,2, med omvendt skrivemåde) det samme som vn. *køgursveinn*? Præt. *bra* 165¹⁰ må høre til *bræghtha* »bobrejde«, men er ikke

registreret i GG, der i § 627 anm. 1 siger at dette verbum »synes i Gammeldansk kun at vise svag Bøjning«. Et uforklaret ord er endelig *skoueræ kop* 165¹⁸ (= *eth horn, hedær Skinbroki* 164¹⁰); hører det til *skop* »løjer, spot«, der i formen *skoff* citeres i § 300? – Det vil imidlertid være uretfærdigt at bebrejde GG at ikke alt er med: dels har kun visse kilder været excerperet i konkordansform (VIII Forord s. IX), dels har det aldrig været stillet læseren i udsigt at han skulle slippe for at tænke selv.

Skønt GG er blevet til gennem et tidsrum af 50 år – de forelæsninger som dannede grundlag for bind I begyndte Brøndum-Nielsen i forårsemesteret 1924 – har værket en klar indre sammenhæng, på det nærmeste uanfægtet af nyere lingvistiske strømninger. At de enkelte fænomener i sproget fremstilles hvert for sig som historiske forløb, i længdesnit ved længdesnit gennem perioden, betyder imidlertid ikke at forfatteren savner bevidsthed om disse fænomeners sammenhæng i en sprogtilstand på dette eller hint tidspunkt i forløbet; han arbejder »implicite strukturelt«, som en strukturalist har sagt om Brøndum-Nielsen (VIII Forord s. VIII), og det kan da også ses fx af redegørelsen for klusilsvækkelsens kronologi § 284–286 (men for den læser der ikke er fortrolig med de gammeldanske tekster er GG rigtignok ikke den nemmeste vej til at erhverve en lignende indsigt). Forfatteren har ikke blot fastholdt sit værks hovedlinje, men går også på givne foranledning på ny i brechen for tidligere udtalte meninger: i Tilføjelser til § 283 anm. 1 bemærkes fx at »Skautrups Datering af Klusilsvækkelsen DSH I: 228ff. kan ikke fastholdes«, og i § 895 anm. 1–2 gøres energisk indsigelse mod nogle nyere hypoteser om kasusudviklingen. Den afsluttende samling af Tilføjelser og Rettelser (VIII 280–312; jf. Errata ibid. 418) beror også mest på forfatterens egne iagttagelser.

I et så stort og kompliceret værk som GG er trykfejl naturligvis uundgåelige, men de allerfleste af meningsforstyrrende karakter er opfanget i rettelserne; som sjældne undtagelser kan nævnes at henvisningen i § 180,2 til § 180 anm. 2 er fejl for § 182 anm. 2, og at en anden henvisning i § 929 anm. 1 til »§ 940 Anm. 1« ender blindt: der er ingen anmærkninger til § 940; henvisningen gælder vist § 941 anm. 1. På titelbladet til bind VIII står trykåret 1973, men på omslaget 1974, som er det rette.

Til værkets helhedspræg bidrager også Brøndum-Nielsens egen sprogform. Stilen er i alt væsentligt uændret fra første til sidste bind, en sagprosa hvis skriftsprogstræk den almindelige stiludvikling dog har gjort lidt mere iøjnefaldende end de oprindelig var. Forfatteren har en med årene voksende forkærlighed for at placere frie adverbialer foran subjektet, fx »Medens ved Substantiverne Acc.-Formen ved sin Frekvens i vid Udstrækning ... bliver den sejrende, ... har ved Adjektiverne med deres udstrakte prædikative Funktion Nom.-Formerne en betydelig Frekvens« (VIII 201). Stærkt syntetiske genstandshelheder er også et gennemgående træk: »de Dansk i flere Henseender nærstaaende vikse Maal« (I 3), »I det i Aaret 1430 af Jep Swale i Wæ skrevne Haandskrift« (II 85), »ved en for de nordiske Sprog særegen analogisk Udvikling med den til Præs3Pl. svarende Infinitiv for præteritopræsentiske Verber« (VII 448) osv. Bemærkelsesværdig er den kongruensbøjning af præt. ptc. som indføres i 2. udgave af bind I og derefter i bind IV--VIII:

i § 168 anm. 1 ændres »Overgangen er ... blevet bestemt som urnordisk« i 2. udgave til »Overgangen er ... bleven bestemt som urnordisk«; andre eksempler er »Uden for de skaanske Texter er Endelserne ... faldne sammen« (IV 106), »Endelsen er skreven forkortet« (V 410), »Former ... som kunde tænkes at være udviklede af ... , men sandsynligvis bør opfattes som dannede analogisk efter ... « (VI 158), også med *bleven* som fællesform, fx »er det nu bleven mig muligt« (IV Forord), »de ... er bleven opfattede som gamle sjællandske Former« (VIII 61). Dette arkaiserende element modsvares af visse ændringer i ortografien. Som modstander af den officielle retskrivningsreform i 1948 har Brøndum-Nielsen ikke blot fastholdt den indtil da gældende ortografi, men har fra og med 2. udgave af bind I genoptaget en del endnu ældre skrivemåder, således *jydsk*, *neppe*, *Orthografi*, *hypothetisk*, *Text*, *vexlende*, *voxe*, *sees*, *bortseet fra*, sammenskrivninger som *idetmindste*, *istedenfor*, *tilfulde* o.l.

Som før nævnt var GG fra begyndelsen planlagt som en håndbog. Dette er dog ikke altid blevet ret forstået, hverken af studenter eller forskere. Den umiddelbare anledning til at Brøndum-Nielsen tog fat på GG var nemlig en henvendelse fra en student, som spurgte den nylig udnævnte universitetslærer om han »ikke kunde give de Danskstuderende det sproglige Hjælpemiddel, de allerhaardst savnede: en gammeldansk Grammatik« (VIII Forord s. V). Men allerede GG I, med 500 sider omfattende blot en halv lydhistorie, må have gjort det klart for de danskstuderende at dette værk var et andet end det de ønskede sig, hvilket vel nærmest var et gammeldansk sidestykke til Noreens Altisländische und altnorwegische grammatik, der på knap 470 sider omfattede hele lyd- og bøjningslæren. Og i en anmeldelse i Berlingske Tidende (i særtryk: Om Studiet af det danske Sprogs Historie, Kbh. 1929) slog Lis Jacobsen udtrykkelig ned på dette (s. 26). Hun ankede desuden over at GG behandler gammeldansk »som een stor Periode, saaledes, at man ikke kan følge Sprogets historiske Udvikling indenfor de syv Hundrede Aar, Perioden omfatter« (s. 28) og rejste det principielle spørgsmål, »hvorvidt Konstateringen af Dialektismer af snævert lokaliseret og interimistisk Art bør inddrages i Fremstillingen af Sprogets Udvikling paa en saadan Maade, at de kommer til at overskygge de gennemgribende Forandringer, der har været bestemmende for den Form, i hvilket [sic] Modersmaalet er blevet fæstnet som Litteratursprog« (s. 47). Det er imidlertid tvivlsomt om en historisk grammatik af den Norenske type havde tilfredsstillet recensenten, der i virkeligheden her formulerede en helt anden opgave, den som Peter Skautrup siden løste med *Det danske sprogs historie I-V* (1944-70).

Ved universitetsundervisningen kom GG da i en snes år til at fungere som »foreløbig Erstatning for en kortere Lærebog«, som det hed i forordet til bind I; først derefter, med Skautrups sproghistorie I-II ved siden, kunne den for alvor bruges efter sin hensigt, nemlig som håndbog. Og det er som sådan den må værdsættes i dag. Den kolossale materialesamling som GG byder på og den myndige tolkning der ledsager fremlæggelsen af materialet er nu som før en uvurderlig hjælp ved udforskningen af gammeldansk sprog – også for den forsker der vil beskrive en given sprogtilstand inden for det middelalderlige forløb. At Brøndum-Nielsen ikke nåede at behandle syntaksen er rigtignok et savn. Men når forfatteren, mere end 90 år gammel, afslutter sin *Gammeldansk*

Grammatik i sproghistorisk Fremstilling med et »Sufficiat« (VIII 279), så kan vort svar dog ikke blive andet end et klart »Sufficit«, i erkendelse af den fremragende forskerindsats som hans gammeldanske lyd- og formhistorie repræsenterer.

Allan Karker

Lars Brink og Jørn Lund: Dansk Rigsmål. Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København. 1-2. Gyl-dendal, 1975, 823 s.

Dansk Rigsmål er en moderne lydhistorie. Dens emne er den lydlige udvikling i de sidste godt 100 år, primært udviklingen i københavnsk, men dermed – pga. københavnske centrale stilling – også i rigsmålet.

Bogen er delt i to bind, men med gennemgående paginering. Forrest i hvert bind findes en fikst arrangeret indholdsfortegnelse over hele værket. Bind 2 afsluttes med nogle korte sprogrprøver, en fyldig kommenteret litteraturliste og et omfattende ordregister.

Om indholdet til foreløbig orientering blot følgende: Bind 1 indledes med redegørelser for emnets afgrænsning, for materiale og metode og for lydskrift og terminologi og handler i øvrigt om de generelle lydudviklinger eller »lyd-love« inden for såvel vokalisme som konsonantisme. Bind 2 har et mere blandet indhold. Heri behandles naturligt nok de ikke generelle udviklinger og, stadig væk i overensstemmelse med i hvert fald undertitlen, visse lavkøbenhavnske særudviklinger, men i dette bind beskæftiger forfatterne sig også med ikke lydlige forhold (bøjning, syntaks, ordforråd og orddannelse), der sandt at sige ikke har meget at gøre med hovedemnet; mod slutningen kommer vognen dog på sporet igen i en række paragraffer med sammenfattende betragtninger: om lydsystemet, om udtaleændringer, om indflydelse fra skriften, om forholdet mellem højkøbenhavnsk og lavkøbenhavnsk, og om københavnsk, provinsielt og rigsmål.

Undersøgelsen afgrænses til at gælde den lydlige udvikling i perioden 1840–1955, hvorved forfatterne forstår »den udvikling, der er sket i sprogsamfundet blandt personer født mellem 1840 og 1955«. Den nedre afgrænsning er bestemt af, at der så godt som ikke eksisterer optagelser af meddelere, der er født før 1840. Den øvre tidsgrænse, 1955, skyldes, at personer, der er født efter dette årstal, på undersøgelsestidspunktet var så unge, at deres sprog i visse henseender endnu måtte anses for ufærdigt.

Optakten er håndfast. Forfatterne postulerer, at der i København findes to og kun to dialekter, hvoraf den ene faktisk tales rent af en meget lille del af befolkningen, mens den anden ikke tales rent af nogen. De postulerer endvidere, at der på et hvilket som helst tidspunkt i perioden 1840–1955 klart ville kunne udskilles to og kun to dialekter, der i en vis forstand er de samme to som i dag, om end de træk, der til forskellige tider skiller dem, ikke er helt de samme. Disse to dialekter benævnes højkøbenhavnsk og lavkøben-

havnsk eller af eufemistiske grunde h- og l-københavnsk. Benævnelserne hænger naturligvis sammen med, at der er tale om sociolekter: højkøbenhavnsk korrelerer positivt med høj social status, lavkøbenhavnsk med lav social status; hvordan social status i øvrigt skal defineres, bekymrer forfatterne sig ikke om.

Det primære materiale er en lang række grammofoon- og båndoptagelser af såvel høj- og lavkøbenhavnske meddelere som af ikke københavnske meddelere, hvis udtale har et (oftest lettere) lokalt præg, men ikke kan betegnes som dialektal. Dette materiale er ikke og har ikke kunnet blive homogent. For de ældste meddelergruppers vedkommende har forfatterne simpelt hen måttet tage, hvad de kunne få, ikke mindst de optagelser, som Anker Kirkeby foranstaltede i 1913. Det er således klart, at det ikke har været muligt at opnå så god meddelerdækning af undersøgelsesperiodens tidlige del som af den senere, hvor kilderne flyder rigere og forfatterne selv har kunnet supplere efter behov. Også på anden måde knytter der sig problemer til det ældste materiale: den lydlige kvalitet af de gamle optagelser er meget svingende, de enkelte meddeleres bidrag meget korte, og materialet udgøres oftest af oplæsningsprog, ikke af det frie samtaleprog, der er undersøgelsens hovedgenstand. Det yngre og yngste materiale er imidlertid heller ikke problemfrit, da forfatterne af praktiske grunde har måttet afstå fra at tilrettelægge indsamlingen således, at materialet blev »teoretisk-statistisk repræsentativt«. Alligevel tør forfatterne »med sindsro« kalde det københavnske materiale sprogligt repræsentativt.

Overordentlig fortjenstfuldt er det, at forfatterne systematisk har pløjet sig igennem dette store mundtlige materiale. Det er hævet over tvivl, at deres fremstilling bygger på et solidere grundlag end noget andet arbejde inden for den diakroniske rigsmålsfonetik. Derfor er det vel også uretfærdigt at forlange, at de skulle have opholdt sig lidt mere ved materialets bærekraft. Og dog: Hvad vil det i grunden sige, at materialet er sprogligt repræsentativt, skønt det ikke er teoretisk-statistisk repræsentativt? Burde der trods alt ikke have været gjort mere ud af en materialeindsamling på grundlag af »sociologiske kortlægninger af de forskellige aldersklassers fordeling på de forskellige erhvervsgrupper i de forskellige kvarterer af Storkøbenhavn« (s. 31)? Og burde det ikke have været endnu kraftigere fremhævet, at det ældste materiale faktisk er meget spinkelt? Det højkøbenhavnske materiale ser måske ikke værst ud, eftersom meddelerlisten fx omfatter hele 35 meddelere, der er født før eller i 1870; men 17 af dem taler kun i højst 4 minutter, 12 i 4–8 minutter, kun 6 i mere end 8 minutter; og i øvrigt er de 26 af dem kun repræsenteret ved oplæsning. Mørkere tegner billedet sig ved lavkøbenhavnsk, der i det hele synes svagt repræsenteret; her dækkes perioden til og med 1870 af én (4–8 minutter lang) optagelse af en meddeler, der er født i 1870, og hvis lavkøbenhavnske præg oven i købet betegnes som lettere.

En lykke er det, at forfatterne har udnyttet supplerende skriftligt materiale. De har gennemgået, hvad de har kunnet finde på tryk om rigsmålsudtalen i de sidste århundreder, og de har derudover haft adgang til diverse utrykte kilder, hvoraf de navnlig fremhæver Harry Andersens og Poul Andersens omfattende forarbejder til en i 1920'erne planlagt udtaleordbog. Ved behandlingen af lavkøbenhavnsk synes de især at have haft gavn af Kaj Boms og

Børge Rasmussens optegnelser efter meddelere, der er ældre end nogen meddelere i det bevarede mundtlige materiale.

Som allerede antydte, er det fødselsåret, ikke tidspunktet for optagelse eller optegnelse, der lægges til grund for den kronologiske behandling af lydudviklingerne. Motiveringen for at vælge dette grundlag er, at »man normalt, hvis man forbliver inden for samme sociale og geografiske område, efter det 15. år ikke ændrer sine udtalevaner væsentligt« (s. 33). Forfatterne pointerer dog, at de her kun udtaler sig om rigsmål. De tilføjer, at værdien af deres undersøgelser ikke er afhængig af, om denne opfattelse er rigtig, idet de under alle omstændigheder faktisk påviser ændringer i et materiale, hvor fødselsåret er lagt til grund for den kronologiske beskrivelse.

Det må man naturligvis tage til efterretning, men lidt ærgerligt er det nu, at forfatterne ikke har gjort sig den – vist ikke meget store – ulejlighed at forsyne meddeleristerne med oplysninger om optagelsesår. Den slags oplysninger ville have været nyttige, ikke blot for den læser, der måtte ønske at indsætte det fremlagte materiale i et andet kronologisk perspektiv, men også for den, der blot vil have fuldt udbytte af bogen i dens egen sammenhæng, jf. fx, at der s. 176 parentetisk henvises til »1913-grammofonoptagelserne«, skønt læseren intetsteds – heller ikke s. 29, hvor disse optagelser kort præsenteres – har fået noget middel i hænde til med absolut sikkerhed at bestemme, hvilke optagelser der stammer fra 1913.

Efterhånden vænner man sig til den anlagte kronologiske synsvinkel, selv når den fører til så mærkelige formuleringer som s. 753, hvor der er tale om udtalen »anno 1900« af bl. a. ordet *scooter*. Hist og her kan man dog have sine tvivl om dens hensigtsmæssighed, fx s. 604, hvor forskellige udtaler af navnet *Vietnam* opfattes som generationsbestemte, hvad de dog vist vanskeligt kan være. Og når betragtningsmåden tillempes på ortografi, kan den givetvis let drives in absurdum; således må det i forbindelse med nyere retskrivningsordbøger (se fx behandlingen af *gamache* s. 579) være vigtigere at få oplyst udgivelsesåret end redaktørens fødselsår.

I et par vigtige henseender kan forfatterne siges at have grebet bag om de sidste 50 års sprogvidenskab, tilbage til en slags Jespersen-trin: de forkaster med en kortfattet og ikke synderligt overbevisende argumentation samtlige eksisterende fonemteorier, og de anvender en lydskrift, der er langt mere fintmærkende, end man ellers er vant til at se nu om stunder. Fordelene herved er ikke umiddelbart indlysende. Man kan have en fornemmelse af, at visse lydudviklinger kunne have været formuleret enklere, og, måske navnlig, at en del af de såkaldte årsagsdiskussioner kunne være blevet mere givtige, hvis forfatterne havde anstillet fonematiske betragtninger. Og hvad lydskriften angår, er det virkelig et spørgsmål, om væsentlige faglige pointer ville være gået tabt, hvis den havde været lidt enklere og dermed mere imødekomende over for læsere uden professionel fonetisk skoling.

De generelle lydudviklinger, der behandles i bind 1, er vel i hovedtrækkene kendt og allerede omtalt i faglitteraturen: udviklingen af *a* (differentieringen af det korte *a*, palataliseringen af det lange *a*, åbningen af det lange *a* ved *r*), de mange *r*-påvirkninger af vokaler, svind af *ə*, vokalforkortelse foran visse konsonanter, vokaliseringen af *r* og andre konsonanter, osv. Behandlingen i

Dansk Rigmål får sin særlige værdi ved, at udviklingerne her er dokumenteret sikrere og beskrevet langt mere udtømmende, end det før er sket, og tillige er indsat i en kronologisk ramme og belyst i et rigsmålsperspektiv.

Det vil sige, rigsmål og rigsmål: der er grund til at lægge betydelig vægt på bogens undertitel. De lydudviklinger, der behandles i bind 1 og første halvdel af bind 2, er som oftest begyndt i lavkøbenhavnsk, hvorfra de er trængt ind i højkøbenhavnsk. En væsentlig del af dem har tillige opnået rigsmålsstatus, men det gælder ikke dem alle. Fx vil vistnok ingen rigsmålsdefinition, heller ikke forfatterne, være så rummelig, at den p.t. giver plads til de novationer, der beskrives i §§ 15–17: de åbninger, der bevirker sammenfald af *ret* og *rat*, af *røm* og *rom* og af *rude* og *rode*. Det samme gælder den i § 23 omtalte åbning af *æ*, der alene eller i kombination med udviklinger som vokalforkortelse foran *r* (§ 33) eller svind af et (af spirantisk *g* udviklet) *j* efter for-*tunge*vokal (§ 38) afstedkommer sammenfald mellem *bære*, *bæger* og *bager* og åbner mulighed for at rime *lærte* og *kerte*, eller som kombineret med vokalforlængelse foran intervokalisk *r* (§ 35) resulterer i, at et og samme lydkompleks kan betyde *herre*, *herrer*, *hære* og *hager* et andet *kærres*, *kærrers*, *kæres*, *kagers* og – *kaos*. Forfatterne tiltror sig ikke i alle tilfælde profetisk gave, men om flere af de netop omtalte udviklinger tør de dog spå, at de vil sejre helt i københavnsk og noget senere i rigsmålet som helhed; åbningen af *æ* kan således glæde sig over, at den efter forfatterne opfattelse »har fremtiden for sig« (s. 151).

Reglen er, at *r*-påvirkning resulterer i lydåbning. De tilfælde, hvor vokaler ved *r* i stedet er blevet lukket, nærmere bestemt: hvor de halvsnævre vokaler *e*, *ø* og *o* (eller endnu åbnere kvaliteter) er blevet til *i*, *y* og *u* foran *r*, opfatter forfatterne i lighed med deres forgængere som reaktionsdannelser. De tager dog afstand fra den udbredte opfattelse, at der i særdeleshed skulle være tale om en højkøbenhavnsk reaktion mod åbningen, som den hørtes i det lidt længere fremskredne lavkøbenhavnsk. Da det af Dansk Rigmål i øvrigt til gavn fremgår, at højkøbenhavnsk i periodens løb har importeret mængder af lydudviklinger fra lavkøbenhavnsk, synes denne reservation i forholdet til en almindelig forklaring rimelig. Mindre rimeligt virker det, at forfatterne vil skelne mellem udviklingen til *ir* og *yr* på den ene side og udviklingen til *ur* på den anden. Lukningerne til *ir* og *yr* ses som generelle lydudviklinger og behandles i § 24, mens lukningen til *ur* henregnes til de ikke generelle udviklinger og gemmes til bind 2 (§ 54). Grunden til dette skel synes navnlig at være, at lukning til *ir* og *yr* også har ramt nogle få ord, der kunne skrives, evt. oftest blev skrevet med *er* eller *ør*, mens lukning til *ur* kun finder sted, når skriften har *ur*. Der må i så fald være tale om overbetoning af nogle få undtagelsers betydning; mere nærliggende end at tillægge fx en (ikke tilstrækkeligt belyst) stavemåde som *berkes* en afgørende betydning i ræsonnementet måtte det være at undersøge, om der ikke skulle regnes med særforklaringer for dette meget lille materiales vedkommende. Pointen kunne da vise sig at blive, at de tre udviklinger bør holdes sammen; de er primært reaktionsdannelser, men en medvirkende faktor har formentlig i lige høj grad for alle tre været skriftbilledet.

Med større energi end vistnok nogen forgænger fremhæver forfatterne i en

lang og interessant paragraf (§ 32) konsekvensen af *o*'s ustabile karakter. For dem at se er der tale om en *o*-assimilation, der er periodens mest gennemgribende, men ikke mest iøjrefaldende lydovergang. Overgangen forløber gennem hele perioden. Den må efter forfatterens skøn være sat ind ret kort før periodens begyndelse, og den er ikke afsluttet ved periodens slutning. Formodentlig vil det aldrig kunne opklares, om forfatterens skøn her er holdbart. Det kunne tænkes, at de ældste optagelser netop for dette forholds vedkommende er behæftet med ekstra usikkerhed, da meddelelserne sikkert har været sig bevidst, at de for at råde bod på den bristende optagelsesteknik måtte tale meget distinkt. Måske går udviklingen da betydeligt længere tilbage.

Om de ikke generelle lydudviklinger, der behandles i bind 2, gælder gennemgående det samme, som ovf. er sagt om de generelle: i hovedsagen er de allerede omtalt i faglitteraturen, men i Dansk Rigsmål behandles de grundigere, i en sammenhængende fremstilling og ofte i en meget overskuelig form. Den grundigere behandling resulterer i ikke helt få tilfælde i omvurderinger. Blandt de mere markante eksempler herpå kan nævnes afvisningen af den udbredte tro på, at monoftongsidformerne af *lege*, *meget*, *løg* osv. efterhånden vil fortrænge de diftongiske udtaler (s. 430). I øvrigt er det naturligvis ikke muligt her at give et indtryk, endsize gå ind i en drøftelse af de mange enkeltforhold, der behandles i dette bind.

Opmærksomheden må i stedet samles om de afsluttende paragraffer:

Den stofmættede oversigt over det ældste og det yngste lydsystem i perioden (§ 133) illustrerer stærkt, at talesproget har ændret sig gennemgribende i periodens løb.

De følgende generelle betragtninger over udtaleændringer (§ 134) tager for en stor del sigte på det gamle problem om lydloves undtagelsesløshed. Behandlingen heraf forekommer lidt bedrevidende og ligesom post festum. Større, fortsat aktuel interesse har nok overvejelserne over stavelsesbegrebet (s. 730–34).

Det kommer ikke bag på den udholdende læser, at forfatterne i § 135, »Om indflydelse fra skriften i vor periode«, viser sig stærkt utilbøjelige til at tildele skriftpåvirkning mere end en højst beskeden rolle; den holdning har de klart lagt for dagen gennem hele værket. Det lykkes dem vistnok at påvise, at forgængere har været tilbøjelige til at overvurdere skriftpåvirkningen; men i deres iver for at korrigere misforståelser er de sandsynligvis gået for langt i retning af at bagatellisere indflydelsen fra skriften. Paragraffens sidste par afsnit, om udtalens indflydelse på ortografien, virker ikke rigtig gennemtænkte.

I den sammenfattende behandling af forholdet mellem høj- og lavkøbenhavnsk (§ 136) mener forfatterne at kunne skelne fire faser (stadig efter fødselsårskronologi): op til i hvert fald år 1700 eksisterer der ingen socialt korrelerede forskelle overhovedet, ud over nogle få fremmedordstræk; derefter begynder der, 1700–1750, også uden for fremmedord at indtræde socialt korrelerede forskelle, som altid består i, at visse isolerede skriftfjerne træk bliver lavsocialt korrelerede og de tilsvarende skriftnære træk bliver højsocialt korrelerede; fra tidligst år 1800 begynder mange af de generelle lydovergange, som københavnsk rammes af, at indtræde tidsforskudt mellem de to sociolekter, så at der opstår generelle lydlige forskelle imellem dem, oftest, men langt fra

altid således, at lavkøbenhavnsk er novationssociolekten; og fra ca. 1900 mærkes en tendens til, at de to sociolekter atter nærmer sig hinanden.

Det må være fristende at modificere denne fasekarakteristik. Det givne er, at materialet ikke tillader påvisning af nogen sociolektudspaltning i ældre tid. Herfra og til den slutning, at høj og lav i ældre tid har talt ens, er der et stort spring. Det er vanskeligt at forestille sig, at den komplicerede sociale struktur, som hovedstaden sin daværende lidenhed til trods jo dog var, ikke har manifesteret sig i sproglige forskelle.

Imidlertid, dette i sig selv interessante spørgsmål er intet kardinalpunkt i fremstillingen. For den periode, som Dansk Rigmål behandler, er faseinddelingen overbevisende dokumenteret.

I den afsluttende paragraf, § 137, er forfatterne nået frem til at spille en velforberedt pointe ud: rigsmålet er historisk set københavnsk, rigsmålet er københavnsk dialekt udbredt til hele landet. Heraf følger ikke, at alle de udviklinger, som rigsmålet opviser i forhold til »oldsproget«, i yderste instans skulle være udgået fra København; men i den periode, som Dansk Rigmål beskæftiger sig med, er næsten alle landsomfattende udviklinger begyndt der (s. 772). Der skal jo nok være nogen, som hvæser »Københavneri!«; men når det anførte forbehold tages med, er der såmænd ikke noget voldsomt overraskende eller sagligt kontroversielt i påstanden.

Mere diskutabelt er nok forfatternes forsøg på at lancere en ny rigsmålsdefinition (s. 763f). De finder det mest hensigtsmæssigt at lade *rigsmål* betyde »dansk sprog, der ikke er lokalt bundet«. Rigsmålsformer kan overalt være positivt korreleret med lav, henholdsvis høj social status og bør da benævnes lav-, henholdsvis højrigmålsformer, eller de kan være socialt neutrale. Forfatterne håber med dette terminologiske oprydningsforsøg at kunne fremme klarhed og forståelse. Ved termerne *lav-* og *højrigmål* tages på én gang sigte på et socialt og et geografisk kriterium, ved *rigsmål* alene på et geografisk og ved *lav-* og *højsprog* alene på et socialt.

Klarheden og forståelsen er nu ved at gå fløjten, når forfatterne straks efter indfører begrebet provinsielt farvet rigsmål eller blot provinsielt rigsmål, der efter deres forsikring ikke er »contradictio in adjectu« (sådan skriver de faktisk flere gange; det kan ikke skyldes påvirkning fra skriften). Som provinsielt rigsmål betegnes det sprog, der tales af personer, som er opvokset i provinsen, hvis deres sprog står det rene rigsmål langt nærmere, end det står stedets dialekt. Lokalt præg har det altså, dog mindst i de højere sociale lag; højrighsvielt farvet rigsmål er normalt det samme som svagt provinsielt farvet rigsmål, mens lavprosvielt farvet rigsmål stort set dækker det samme som kraftigt provinsielt farvet rigsmål. At i hvert fald den sidste term ikke skulle være selvmodsigende, er svært at se. Og at hele dette komplicerede terminologiske apparat er svært at administrere, bekræftes, hvis man blader tilbage til de steder i fremstillingen, som man er snublet over i første omgang: hvad er fx de højsprogtalende jyder og sjællændere (s. 85) og de rigsmåls-talende fynboer (s. 87) for nogle størrelser, hvad er jysk rigsmål (s. 167), osv.? Forfatterne kan sandsynligvis levere et fyldestgørende svar, men det må konstateres, at de ikke bruger deres egen terminologi med fornøden præcision.

Hensigtsmæssighed må defineres i relation til et bestemt formål. Forfat-

ternes rigsmålsdefinition og deres skelnen mellem *lav-* og *højsprog* kan tjene visse deskriptive formål, men er måske mindre egnet til at indfange den samfundsproblematik, som termen *rigsmål* i gængs anvendelse er udtryk for. I den problematik knytter der sig ingen interesse til geografisk udbredelse og social korrelation i og for sig. Det afgørende er, at rigsmålet er en sprogform, der ud over at rumme en lang række geografisk og socialt neutrale træk er karakteriseret ved, at den i tilfælde, hvor der kan iagttages konkurrence mellem lavprestige- og højprestigeformer, har valgt de sidste. Denne komplekse størrelse synes ikke uden videre identisk med det, der i forfatternes terminologi benævnes *højrigsmål*.

I en anmeldelse som denne har det været naturligt at lægge vægten på omtale og evt. diskussion af forfatternes principielle betragtninger. Faren herved er, at bogens centrale indhold, de mange redegørelser for lydudviklinger, glider i baggrunden, skønt værkets brugsværdi på længere sigt står og falder med dem. For at yde forfatterne et minimum af retfærdighed skal det derfor fastslås, at der ikke kan herske tvivl om bogens varige brugsværdi.

Når det er sagt og helst endda understreget en ekstra gang, må det dog tilføjes, at bogen selvfølgelig ikke er lige pålidelig i alle detaljer. Det følgende, noget tilfældige og klart subjektivt bestemte udpluk af indvendinger kan illustrere dette. Det samler sig i hovedsagen om tre forhold: administrationen af begrebet lydlov i et konkret tilfælde, de sproghistoriske oplysninger og benyttelsen af kilder.

Først om en såkaldt lydlov: § 48 behandler særdeles indgående en udvikling af [n] til [ɲ] efter [o:]. Behandlingen tager sigte på det bl.a. i ODS registrerede forhold, at denne udvikling kan forekomme i *nogen*. Hovedsagen for forfatterne bliver en principdiskussion af, om der skal regnes med »specielle reduktioner i topfrekvente ord«. De hælder til den opfattelse, at dette ikke er tilfældet; reduktion er et udbredt fænomen, der efter omstændighederne kan ramme hele ordstoffet, men det kan ske, at reduktionsformen af et højfrekvent ord bliver så almindelig, at den opfattes som normal udtale og dermed kan bruges også på højere tydelighedstrin. Udviklingen [n] > [ɲ] i *nogen* kan tage sig ud som en undtagelse, idet den ikke betegner en »opløftelse« af en almindelig, i forvejen eksisterende reduktionsform. Men undtagelsen er kun tilsyneladende: formen er faktisk udslag af »en generel lydligtendens, en lydlov«, [n] > [ɲ] efter [o:].

Nu skal der et vist mod til at opstille en lydlov alene på grundlag af ét ord. Det er forfatterne på det rene med, og de fremlægger derfor to iagttagelser, der skal vise, at [ɲ]-udtalen i *nogen* ikke er et isoleret fænomen specielt for dette ord: de har hørt en svagt irriteret 18-årig biblioteksmedhjælper sige *ekspedition* med [-oŋ], og de har samlet nogle belæg på udtalen [oɲ] i sammensætningerne *telefonarbejder* og *telefonselskab*. Da ordet *telefon* først er kommet i brug sidst i forrige århundrede og, hedder det, selvfølgelig i begyndelsen havde obligatorisk [n], kan der ikke være tale om en gammel udtale, men om en udvikling af [n] til [ɲ] efter [o], altså en parallel til udviklingen i *nogen*.

Det er nærliggende at spørge forfatterne om grunden til, at de med så

stor sikkerhed kan fastslå, at *telefon* i begyndelsen havde obligatorisk [n]. ODS karakteriserer udtalen [telə'fɔŋ] som gammeldags eller spøgende og kan fra tiden omkring telefonens komme til Danmark rapportere om rimet *Telephonger : Konger*. På denne baggrund forekommer det sandsynligt, at ordet *telefon* en overgang i al fald forsøgsvis og måske kun af visse sprogbrugere har været indplaceret i gruppen af romanske fremmedord med *-on* udtalt [ɔŋ]. Der er intet selvfølgelig i, at nyoptagne ord på *-on* skal have obligatorisk [n]; det kan i denne forbindelse være tilstrækkeligt at minde om, at der så sent som umiddelbart efter 2. verdenskrig en tid lang var konkurrence mellem to udtaler af det da indlånte *nylon*, en fransragtig med [ɔŋ] og den sejrende efterligning af engelsk udtale; og for kunststofbetegnelsen *rayon* har der foreligget og foreligger måske endnu en lignende dobbeltmulighed.

Støttematerialet er således yderligt svagt, og konklusionen kan kun blive, at forfatterne bliver nødt til at tage deres »lydlov« i sig igen. Det har de måske allerede affundet sig med. I al fald kan det konstateres, at da de på falderebet (s. 753) vender tilbage til denne særlige udtale af *nogen*, gør de det med udtrykkelig bemærkning om, at de her regner udtalen for et enkeltordstræk; det vil de også i andre sammenhænge stå sig ved.

Hist og her viser det sig, at forfatterne stikker dybt i en næppe særlig værdifuld tradition inden for dansk lydhistorie, den, der giver sig udtryk i, at man hellere leverer en yderst kompliceret forklaring på lydudviklinger ud fra rent danske forudsætninger end retter blikket udad:

I § 38 behandles svind af [j] efter fortunevokal. Her kommer udtalerne [hæj] *hej* og [hæja] *heja* til at udgøre en undtagelse, der efter forfatternes mening »turde vise, at overgangen udebliver i stødløs stavelse efter obl. kort vokal« (s. 298; jf. s. 300 om »typen« [hæj] *hej*). Den mest nærliggende (og vistnok også almindelige) forklaring på særudtalen af disse to ord er dog, at de begge i nyeste tid er lånt fra svensk, henholdsvis som hilsen (*hej* (på *dej*!)) og som led i svenske fodboldtilskuers også på disse kanter smerteligt velkendte opmuntringstilråb (»Heja! heja! friskt humör, det är det som susen gör! Heja, heja, heja!«).

Også ved formerne *desentere* »desertere« (s. 645) og *rungenere* »ruinere« (s. 653) kunne der have været grund til at søge en forklaring uden for danskens rammer. M. h. t. den første skitserer forfatterne et sindrigt forslag til forklaring ud fra hjemlige forudsætninger, over for den sidste må de blankt give op. De burde i det mindste have henvist til Peter Jørgensens behandling af typen i festskriftet til Dahlerup.

Forfatternes ærinde er de sidste godt 100 års lydudvikling. Det emne kunne de vist godt have afhandlet fuldt tilfredsstillende uden at give sig i lag med sprogets historie i ældre tid. Et på sin vis tiltalende vidnesbyrd om, at de ikke skyr nogen anstrengelse, er det, at de ikke desto mindre gang på gang kaster sig ud i sproghistoriske perspektiveringer, og det til trods for, at deres forudsætninger på dette felt er åbenlyst ringere.

Måske kan det være ligegyldigt (men udisciplineret virker det nu), at de mod bedre vidende (jf. s. 62) betjener sig af en terminologi og notationspraksis, der lader formode, at dansk er udviklet af vestnordisk, og (jf. s. 63) tillader

sig at anvende termen 'oprindelig' i en lang række forskellige betydninger. Der er ikke noget urimeligt i, at de undertiden anfører fællesnordiske former i oldislandsk eller oldnorsk ortografi, men når de gør det med den udtrykkelige begrundelse, at vestnordisk ortografi på en række punkter er simplere og bedre end gammeldansk ortografi, er det meget svært at forstå, at de så ikke følger den traditionelle vestnordiske ortografi. Hvorfor skriver de *bæjn* i stedet for *bein*, *læggja* i stedet for *leggja*, *purriði*, *frquð* og *nguð* i stedet for *aurriði*, *frauðr* og *nauð*, *høvuð* og *spqrv* (hvis det er ment som vestnordisk) i stedet for *høfuð* og *sporr*, *støytr* i stedet for *steytr*? De gør næppe tilværelsen lettere for den absolutte majoritet, der ikke kender noget til vestnordisk, og den meget lille restgruppe bliver bare forvirret.

Det er svært at øjne et princip for, hvornår ældre former anføres i vestnordisk og hvornår i gammeldansk klædebon. Det er ikke lettere at finde ud af, hvornår forfatterne anser det for rimeligt at oplyse, at en form beror på rekonstruktion, og hvornår ikke. Fx taler de s. 159 om dobbeltformer, der kommer af »henh. kærtil og kirtil i oldsproget«. Men på dansk grund er *kirtel* først belagt i ænyd. periode. »Oldsprogformerne« er altså rekonstruktioner. M. h. t. den sidste af dem kunne der have været henvist til fsv. *kirtil*. Hvor de har fået den første fra, ville det ikke være uinteressant at få at vide; den kunne i al fald have fortjent en stjerne. Andre steder kan de godt finde på at markere, at de har rekonstrueret. Fx gives s. 235 om *stodder* oplysningen »< glda.* 'stotæræ', ænyd. 'staader(e)«. Her må der imidlertid bestå en mistanke om, at rekonstruktionen er problematisk; der kunne have været grund til at overveje, om der skal forudsættes grundform med o eller a (jf. evt. fsv. *statare*?).

Etymologier slipper de ikke altid lige godt fra. Vist er der en sammenhæng mellem sb. *kløe* og *klå(d)e*, men man kan dog ikke forlange, at læseren skal kunne få meget ud af oplysningen s. 451 »kløe sb. (< klaac < klåði)« (og her har vi det igen: hvorfor skal *klåði* anføres i vn. form, når *klathæ* er solidt belagt hos Harpestreng?). Ved *medister* fører de med pokeransigt læseren bag lyset ved at servere folkeetymologien »< 'med-ister'« (s. 522) uden så meget som at antyde sammenhængen med *metworst*. Glda. *fran*, sv. *från* »fra« vil de (s. 692) opfatte som en pleonastisk dannelse, en kombination af *fra* og adverbialendelsen *-an* (jf. *heiman*, *austan* osv.); læseren burde i det mindste have haft et vink om, at det ikke er den normale forklaring.

Værre er det naturligvis, når et konkret historisk materiale bedømmes forkert. Forfatterne er urovækkende sikre, når de udtaler sig om den lydige tolkning af gamle staveformer. Således hedder det under behandlingen af udtalen [ke:lə] »kedel« (s. 447), at denne udtale er belagt hos Leonora Christina; hun veksler mellem *Keyle* og *Kedel*, og *Keyle* må if. forfatterne dække [ke:lə], da et *[k(j)æjlə] ikke er overleveret i københavnsk, sjællandsk eller skånsk. Her må forfatterne være kommet for skade at gå ud fra det, der skulle bevises. Mest nærliggende må det være, at Leonora med former som *Keyle*, *Keylen*, *Natt-Keilen* har villet angive en udtale med [æj], jf. de i nyere tid fra (øst)jysk, fynsk og lollandsk kendte former af ordet.

I § 52 behandles afløsningen af [æ:/c:] med [æ:]. Herunder hedder det om *æde*, at »Dronning Elisabeth 1501 staver 'yeed' (= 'ædt'), der må betegne *e'd*

i hendes særegne ortografi, eventuelt – mindre sandsynligt – *ed*« (s. 399). Selv om det må indrømmes forfatterne, at Elisabeths ortografi er særegen, er såvel identifikationen som tolkningen af denne form så påfaldende, at den nødvendigvis må give anledning til undren: for det første skelner Elisabeth ikke mellem *e* og *æ* (*æ* forekommer én gang i hendes breve), og for det andet er det svært at forestille sig, at hun skulle have haft anledning til at tage ordet *æde* i sin pen. En kontrol afslører da også, at formen er misforstået. Den stammer fra det lange brev af 30/3 1524, hvoraf det bl. a. fremgår, at Elisabeths broder vil hjælpe Christian II, *der som hayn yke self er yeed af dy Tørke*. Meget kan man sige om datidens tyrker, men kannibalisme har vist ingen beskyldt dem for; *yeed* er Elisabeths form for *jeget*, *jæget*, altså »jaget«.

Der er ikke grund til at opholde sig længere ved noget, som ikke er en hovedsag i bogen. Pointen vil være fremgået: de historiske oplysninger bør læses med vågen kritik.

Noget lignende gælder til dels, når forfatterne citerer eller refererer faglitteraturen.

Aage Hansen beskæftiger de sig fortrinsvis med, når de er uenige med ham. Det bør han være taknemmelig for, når han ser, hvad de får ud af at læse ham uden at anmelde uenighed. På s. 456 påstår de, at Aage Hansen mener at have hørt [ð] i *Mikado*, *torpedo*, *Ida* osv.; og så er sandheden dog den, at Aage Hansen anfører de nævnte ord for at vise, at *d* i reglen udtales [d] i intervokalisk stilling foran fuldvokal.

Hårdere kan det gå ud over en af hovedkilderne, Ordbog over det danske Sprog. Fx er det ODS, der må holde for, da forfatterne på s. 451 sætter sig for i en parentes at få ryddet op i misforståelser m. h. t. *lur*. ODS antager, at ordet er et norsk lån, men, siger forfatterne, »når ð-tabet falder som argument herfor, falder selve hovedargumentet«. Det er tydeligvis undgået deres opmærksomhed, at hovedargumentet ikke er ð-tabet, men det samlede overleveringsbillede: den hjemlige form var *lud* o.l. Mens de nu er ved det, ser de deres snit til at gøre sig lystige over ODS: »ODS synes desuden at ville se en forbindelse mellem de i 1700-tallets slutning opgravne oldtidslurer og ordets opkomst, men ordet er klart ældre end det første fund i 1797 (Brudevæltetmose), belagt adskillige gange, helt tilbage til 1600-tallet; ordet betegnede i 16- og 1700-tallet følgelig ikke bronzealderluren, men diverse blæseinstrumenter fra oldtid, middelalder og senere«. Oprigtigt talt: hvis de havde gjort sig den ulejlighed at læse ODS-artiklen bare to gange, ville de have indset, at deres kritik er ganske ubillig. ODS antyder ikke nogen forbindelse mellem 1797-fundet og ordets opkomst; men som bet. 1 anfører ODS »større, hornlignende blæseinstrument osv.«, og fuldt korrekt siges det, at den betydning specielt bruges i arkæologisk sprog om de i det 18. og 19. århundrede fundne blæseinstrumenter fra bronzealderen. Det er jo en helt anden snak. Og hvis forfatterne så havde fulgt det spor, de selv peger på, ville de have fundet frem til den fremtalte pointe, at blæseinstrumenterne i glda. og ænyd. har betegnelsen *lud* o.l.

Forfatterne skriver godt, lovlig ordrigt, men veloplagt og uhøjtideligt og med en kun undtagelsesvis uklædelig selvsikkerhed. Kræsent kan man vel ikke kalde

sproget, men det er da værd at notere, at så unge skribenter stort set har formået at holde sig fri af grasserende modeord; s. 180-82 er det dog rablet for dem: her lykkes det dem at bruge psykologmodeordet *opleve* og afledninger deraf i alt 18 gange, hvilket burde straffes med bøde.

Formalia er gennemgående i fin orden. Satsens sværhedsgrad taget i betragtning er det dybt imponerende, at trykfejl næsten ikke forekommer. Måske kunne man tilråde forfatterne en anden gang at spare lidt på den pædagogiske kursiv, specielt hvis der lejlighedsvis kan opstå tvivl om, hvor grænsen går mellem lydskriftkursiv og pædagogisk fremhævende kursiv. Også brugen af forkortelser kunne de tage op til kritisk overvejelse; en del lange ord, fx *fællesnordisk*, forkorter de så skånsomt, in casu *fællesnord.*, at de opnår at spare siger og skriver to typografiske enheder, og det er da også så ringe en gevinst, at de ofte foretrækker at skrive den slags ord helt ud. Andre ord er til gengæld forkortet med megen brutalitet; det er ubetænkeligt ved velindarbejdede forkortelser som *g.* = gang(e) og *p.* = pagina, men næppe ved *m.* = meddeler(e) og *hh.* = herhenhørende (et ord, som de hellere skulle have undgået). Forkortelsen *i.e.* (= id est = det vil sige = dvs.) er krukkeri. Ophobning af forkortelser som »skelnet ml. sådanne m. og m. med alm. [a:]« (s. 99) fremmer ikke læseligheden (men det er da pænt af dem, at de i denne passage ikke også har forkortet *med*). Symbolet C benyttes uintroduceret på s. 54, forklaringen kommer først på s. 197; på s. 239 kommer makkeren med, men nu skrives symbolerne med lille: v, c. Begge størrelser burde have figureret i forkortelseslisten og haft samme udseende overalt. Af andre refleksioner, som forkortelseslisten kan give stød til, skal blot nævnes en undren over, at der har været behov for hele tre forkortelser for det samme (?): *modsv.* = modsvarende, *sv.t.* = svarende til og *tilsv.* = tilsvarende.

Registret er godt. Stikprøver har kun afsløret ganske få fejl og heraf kun én meningsforstyrrende (»parløb sb. 231, 593« skal være »parløb sb. 338, parlør sb. 231, 593«). Dog skal brugeren være opmærksom på, at forkortelsen *f*, der if. forkortelseslisten betyder »og den følgende«, bruges lidt løsagtigt; den kan efter omstændighederne godt dække over adskillige sider: ved »mørk(e) adj. (sb.) 135 *f*« betyder sideangivelsen således reelt 135-38, ved »trick sb. 386 *f*« 386 og 397.

Lars Brink og Jørn Lund har i Dansk Rigsmål behandlet et emne af vital betydning for hele det danske samfund, og de har kunnet glæde sig over den ikke almindelige skæbne, at samfundet har lagt mærke til det. Skønt værket i sagens natur delvis må være vanskeligt tilgængeligt for ikke-fagfolk, er det blevet omtalt med interesse og påskønnelse i store dele af dagspressen, ja visse anmeldere har endog betegnet det som en sensation.

En sensation er det naturligvis ikke, men det skal til gengæld nok vise sig mere slidstærkt, end sensationer plejer at være. Dansk Rigsmål er et solidt og godt og nyttigt arbejde.

Forfatterne – det vil være helt i bogens ånd at omtale dem som LB 45 og JL 46 – er unge folk. Det aftvinger den største respekt, at de i så ung alder har kunnet frembringe et så omfattende og righoldigt bidrag til fagets selvfolgelige håndbogslitteratur.

Poul Lindegård Hjorth

Åndelig visesang på Færøerne. Ved Karl Clausen og Marianne Clausen. Tekstredaktion ved Johanne Brandt-Nielsen og Ole Jacobsen. Ill. af Sven Havsteen-Mikkelsen. (= Fra Færøerne/Úr Føroyum VII-VIII). Udg. af Dansk-færøsk Samfund i kommission hos Erik Paludan. Kbh. 1975. 208 s. kr. 125.

– *Hertil grammofonplade (30 cm, 33 rpm) med samme titel. Dansk-færøsk Samfund NCB DFS 1. 1974. 46 kr.*

Med denne stort anlagte og smukt gennemførte publikation har den færøske åndelige visesang (Kingosang) og Karl Clausens indsats for den fået et iøjnefaldende monument. Ikke mindre end 1100 melodioptagelser er aflæst fra båndene, hvoraf eksemplarer findes hos Karl Clausens datter, som er hovedkraften bag bogen, og i det færøske akademi, Fróðskaparsetur Føroya i Tórshavn. Til stadigt akkompagnement af Havsteen-Mikkelsens person- og landskabstegninger meddeles henimod 70 tekster og lidt flere melodier. Teksterne har delvis været svære at få i hænde, nemlig når de hverken hører til de store salmebøger eller salmister, som findes i nye udgaver – eller til de salmer der findes i vor salmebog og derfor i oprindelig form i Mallings salmehistorie. De er tilrettelagt ortografisk svarende omtrent til Nyerup & Rasmussen 1821, en af de yngste af tekstkilderne i færøsk folkesang. Melodierne er oftest kun gengivet til een strofe, hvad der i reglen er dækkende for alle; men i flere tilfælde har Marianne Clausen meddelt varierede vers hos samme sanger eller vers fra flere sangere foruden en hel tavle med 17 versioner af Jeg står nu op i Herrens navn (»Vor Herres Jesu Mindefest«).

Den musikalske dimension i det store arbejde udfoldes dog naturligvis især, når man hører pladen foruden at se på noderne. Der er et helt spektrum af stilarter fra faste syllabiske melodier, sunget af folk, der kan være unedr mistanke for også at have været fortræffelige danseviseforsangere, og via friere former over i helt melismatiske versioner uden defineret rytme og i flere tilfælde hinsides udg.s formåen i retning af at høre forbilleder. Disse irrationelle, svævende, ja drømmende musikformer er ikke de letteste at få fat på, men samtidig dem der frister mest til fantasieren over folkekarakter og medskaben. At fænomener som oktavomlægning og svævende tonetrin forekommer, vil ikke undre.

Gode kræfter har sørget for bogens indgang og udgang. Ole Jacobsens fortræffeligt skrevne skildring af kirkehistorie og gudfrygtigheds øvelse med Palladius som væsentlig ingrediens i fremstillingen, Marianne Clausens musikhistoriske afsnit og to gamle færingers smukke skildringer af fromhedslivet på øerne i mands minde (den ene er født 1886, flere andre sangere så tidligt som 1877, og især traditioner fra Tjørnuvík og Kvívík repræsenteres af personer, der har været unge voksne, før skole og orgel nåede til byggerne). Efter selve udgaven følger bl.a. kommentarer til tekster og melodier samt oplysninger om meddelerne. Det er menneskeligt og videnskabeligt rigt, hvad man her får i hånden, og tilmed er meget ofret for at få et både flot og gennemarbejdet stykke bogarbejde ud af det.

Desværre kan jeg ikke tilbageholde min sorte ærgrelse over, at gennemarbejdelsen i redaktionel henseende er stoppet for tidligt med det resultat, at

bogen ikke vil fungere som brugsbog – for det kan da ikke være misforståede bogæstetiske fornemmelser, der har slået igennem. Lad endda gå med, at der ikke er krydshenvisninger mellem bogen og pladen, for de er vel lavet næsten uafhængigt af hinanden. Men hele udgaven (s. 35–174) er skrabet for enhver oplysning, så man skal hen til noterne for at gætte, hvordan rækkefølgen egentlig er fremkommet, og læse, hvem der har skrevet, komponeret og sunget salmen. Men noterne må man selv finde, for der er ikke krydshenvisninger mellem salmer og noter, og registret bagi bogen har også kun salmens, ikke notens sidetal (nummerering er undgået – »æstetik«?). Forrest i bogen står navnene på Havsteens portrætter – men hvem er hvem, og hvor meget kan der lægges i portrætternes placering? Skal bogen ikke bruges? Dens ophavsmænd bruger da bøger? – man skulle knap tro det efter det ellers så omhyggelige resultat. Een hånd, en praktisk, må have alle tråde samlet på een gang, hvis et kompliceret udgiverarbejde skal bringes i funktion.

Men nu har jeg tilskrevet hver salmes sidetal udfor dens note, som førstehjælp til en anden gang, og er faldet ned igen. Og det er jo bevægende at få denne bog: som en åndelig gengæld for hvad de fjerne øer har modtaget af Thomissøn og Kingo og de sære salmesamlinger med i dobbelt forstand barokke titler, og som et minde om hvad Karl Clausen og hans venner for-
måede, så længe han var mellem os.

Erik Dal

Thomas Bredsdorff: Digternes natur. En idé historie i 1700-tallets danske poesi. Gyldendal, København 1975.

Hvis man med »natur« mener noget, der står i modsætning til »kultur« og har med landskab og vegetation at gøre, så er der ingen tvivl om, at det er i 1700-tallet, at »naturen« træder frem for alvor i europæisk lyrik. Det sker fremfor alt i den af Thomson og Haller inspirerede landskabspoesi, som også i Danmark har spillet en vigtig rolle ved overgangen fra klassicisme til romantik. Men som Thomas Bredsdorff med rette påpeger, betyder »natur« i 1700-tallet normalt »væsen« eller »indbegrebet af alle skabte ting«. »Naturen« i denne mere generelle betydning er givetvis blevet besunget af digterne langt før Thomson og Haller. At »natur« herefter ses som det modsatte af »kultur« og associeres med skove, bjerge og hav skyldes i høj grad netop den idéhistoriske udvikling, som fandt sted i 1700-tallet og manifesteredes ikke kun i landskabspoesien, men også i filosofien, naturvidenskaben, billedkunsten, pædagogikken, arkitekturen og en lang række andre områder. Og den idémæssige forandring har uden tvivl noget at gøre med, at urbanisering og begyndende industrialisering får mennesker til at betragte tilværelsen med nye øjne.

Det kan derfor synes at være rimeligt ikke at betragte landskabsdigtningen som et isoleret litteraturhistorisk fænomen, men indplacere den i et større åndshistorisk og socialhistorisk perspektiv. Og det er også, hvad Thomas Bredsdorff har forsøgt at gøre. Han vil forklare udviklingen i 1700-tallets danske naturlyrik som et udtryk for en generel forandring af digternes verdensop-

fattelse, betinget af den samfundsmæssige overgang fra feudalisme til kapitalisme. Specielt vil han gennem en serie af digitalyser og idéhistoriske ræsonnementer vise, hvordan en »individualistisk« verdensopfattelse vokser frem og former naturbeskrivelsen. Bogens titel, »Digternes natur«, henviser ikke kun til det ydre landskab som digterne beskriver, men også til den individualitet, som kommer til udtryk i værket.

Det er således et spændende og vigtigt spørgsmål, som Bredsdorff har taget op, men det kræver en række metodiske overvejelser, som jeg ikke kan se, at bogen tager klart stilling til. Hvordan skal man for det første afgrænse begrebet »naturlyrik«, og hvilke eksempler på denne teksttype skal man tage med i undersøgelsesmaterialet for at give et repræsentativt billede af udviklingen? Bredsdorff ønsker åbenbart ikke at begrænse sit studium til ren landskabsbeskrivende digtning, og det er i og for sig prisværdigt. Men det er svært at finde en holdbar motivering for, at han eksempelvis har behandlet Kings religiøse, men ikke hans topografiske digtning, eller at han udførligt har analyseret Ewalds »Natte-Tanker« (som næppe er et »naturdigt« i konventionel forstand), men derimod stort set forbigået et landskabsdigt som »Rungstedts Lyksaligheder«.¹ Man har svært ved at værgе sig mod den mistanke, at tekstvalget i adskillige tilfælde er blevet bestemt af den udviklingstese, som Bredsdorff vil bevise. (Jeg kommer tilbage til denne tese!).

For det andet er det vigtigt at gøre sig klart, hvad det er for specifikke idéhistoriske og socialhistoriske forhold, der har relevans for at forstå de litterære tekster. En oplagt mulighed er at gå ud fra de idéhistoriske værker, der omhandler 1700-tallets æstetik og dennes indflydelse på europæisk lyrik. Blandt undersøgelser af denne type kan nævnes Samuel H. Monks *The Sublime: A Study of Critical Theories in XVIII-century England* (1935), Lars Gustafssons »L'enthousiasme poétique et l'identification au rôle« i *Le poète masqué et démasqué* (1968), og en række forskellige studier i *ut pictura poesis*-idéen og Charles Batteux' mimesisteori, sådan som den kommer til udtryk i 1700-tallets landskabsdigtning.² Sådanne studier har ganske vist deres begrænsninger, men hvad man kan lære af dem er de intellektuelle argumenter, der blev fremført i 1700-tallets litteraturdebat for at først legitimere landskabsbeskrivelsen som sådan og derefter forsvare dens anvendelse som middel til at udtrykke poetens subjektive stemninger. Et vigtigt element i denne debat er bl. a. diskussionen om den vilde, »uciviliserede« naturs berettigelse i kunsten som udtryk for digterens mere voldsomme og »sublime« passioner. Mod slutningen af perioden findes der desuden anledning til at lægge mærke til den romantiske natur- og organismefilosofi som voksede frem i Tyskland.³ Men Bredsdorff går stort set forbi hele dette kompleks af idéer, og han henviser i det hele taget sjældent til værker af den type, jeg har nævnt, på trods af at de rimeligvis burde være af central betydning for det problem, han studerer. I stedet har han valgt at sammenkoble sine poetiske tekster med kosmologiske, naturvidenskabelige og generelt filosofiske 1700-talsteorier, der blev fremført i en helt anden offentlighedssfære end den som digterne tilhørte. Dermed risikerer han, at de idéhistoriske forklaringer bliver søgte, og at de ligheder, han mener at finde, bliver alt for vage og generelle til at kunne bruges til en egentlig historieforståelse.

Vil man til sidst som Bredsdorff indplacere naturdigtningen i en material-historisk sammenhæng, forekommer det fornuftigt at studere de økonomiske og sociale betingelser som 1700-tallets danske naturdigtere og deres publikum var underlagt i deres relationer til sådanne konkrete foreteelser som f. eks. urbaniseringen og bylandskabets forandring, landbrugets udvikling, fritidsaktiviteterne på landet, de offentlige parkers og kirkegårdes øgede betydning, aristokratiets og det højere borgerskabs rejser i Danmark og udlandet osv. Endnu vigtigere forekommer det at få klarlagt de specielle produktions- og konsumtionsvilkår, som gjaldt for »natur« – digte af forskellige slags og i forskellige perioder. Uden en sådan præcisering er det næppe muligt at se naturen i de poetiske tekster som symptom på en generel, socialhistorisk udvikling »fra feudalisme til kapitalisme«. (Hvad man så forstår ved det, men det er en anden historie!). Nu skal det gerne erkendes, at dette her er opgaver, som kræver mere arbejde end man kan forvente af en litteraturvidenskabelig afhandling. Men man kunne i det mindste forvente, at disse ting i højere grad skulle have været inddraget i Bredsdorffs metodiske overvejelser. Hvad han gør nu, er stort set bare at overtage et abstrakt socialhistorisk skema fra Peer E. Sørensens *H. C. Andersen og herskabet*. Denne efter min mening højst problematiske kilde – af Bredsdorff udnævnt til »den hidtil bedste korte oversigt over materielle og økonomiske fakta og tendenser i det danske samfund mellem 1750 og 1800 på marxistisk grundlag«⁵ – harmoniseres ukritisk med nogle ældre socialhistoriske standardværker til en ganske konturløs samfundsbaggrund for tekstanalyse.

Bredsdorffs egen metode er indfølelse og *geistesgeschichtlich* på et himmelhøjt generaliseringsniveau. Indledningsvis polemiserer han mod den store Arthur Lovejoys idéhistoriske metodik, som bygger på en minutiøs og noget pedantisk begrebsanalyse, hvorved et begreb som »natur« deles op i en lang række særbetydninger. I lighed med Leo Spitzer og andre repræsentanter for tysk *Geistesgeschichte*⁶ – som Bredsdorff dog aldrig henviser til – kasserer han Lovejoy-skolens begrebsanalyse som altfor atomistisk; flertallet af de mange særbetydninger Lovejoy anfører er ifølge Bredsdorff uinteressante eller kan reduceres til varianter af nogle få hovedbetydninger. Det kan man i og for sig være enig i. Men polemikken mod Lovejoy er ikke desto mindre en skindiskussion, eftersom 1) Lovejoy selv betragter sin begrebsanalyse som et *første* (men nødvendigt!) trin på vejen mod en nærmere analyse af de få særbetydninger, som han selv betragter som specielt væsentlige; 2) Lovejoys analyse af naturbegrebet har ikke så stor relevans i denne litteraturhistoriske sammenhæng (det havde været mere relevant at diskutere, hvordan moderne litteraturforskere ser på »naturen« i 1700-tallets landskabsdigtning!). Effekten af Bredsdorff's polemik er imidlertid, at den uvidende læser *dels* tror at overvære en dansk Davids sejrige kamp mod den internationale idéhistoriske forsknings Goliat, *dels* lokkes til at acceptere Bredsdorffs egen fremstillingsform, som udmærker sig ved stor flothed og generøs mangel på pedanteri så snart det gælder begrebsanalyse.

Selv udskiller Bredsdorff tre hovedsagelige »anvendelser« af naturen i 1700-tallets digtning. Han kalder dem »Naturen som synd«, »Naturen som plan« og »Naturen som blind kraft«. Hver og en af disse tre »anvendelser« sam-

menkobles med *en* bestemt kosmologisk/filosofisk teori, *en* bestemt tidsperiode i dansk litteraturhistorie, *en* bestemt social institution og *en* bestemt dansk digter, så at vi til sidst får et fuldstændig symmetrisk, på det magiske tretal baseret system, som Bredsdorff så ved hjælp af sin imponerende evne til at udtrykke sig elegant presser ned over materialet og ind i læserens bevidsthed.

»Naturen som synd« illustreres med Thomas Kingos »Hierte-Suk« i *Aandelige Stunge-Koor* II (1681), et digt hvor den ydre natur i form af et stormfyldt hav anvendes som symbol for de syndige passioner, som raser i menneskets sjæl. Denne naturanvendelse siges at være repræsentativ for »den kirkelige institution« og for naturdigtningen under feudalismen frem til et stykke ind i 1700-tallet. Som kosmologisk/filosofisk modstykke til digtværket inden for denne kategori har Bredsdorff fremgravet den kuriøse englænder Thomas Burnet, som i sin *Sacred Theory of the Earth* (1684) forsøgte at bevise, at vores nuværende jord blot er en ruin af Guds oprindelige skabelse, hvis skønhed og hensigtsmæssighed blev fordærvet gennem syndfloden. Bredsdorff mener givetvis ikke, at Burnet har påvirket de danske barokdigtere – dette ville jo være en ret urimelig antagelse – men han mener ikke desto mindre, at Burnetts »hellige teori« kan anvendes til at forklare en feudal/kirkelig naturopfattelse.

»Naturen som plan« illustreres med Ambrosius Stubs forårsvise »Den kied-som Vinter gik sin gang«, et digt som i Bredsdorffs tolkning fremstår som en optimistisk bekræftelse af skabelsens fornuftige indretning og hensigtsmæssighed. Til stort set samme kategori af naturopfattelse vil han også henhøre Tullins »Majdagen« og andre landskabsbeskrivende digte i den Thomson-Hallerske tradition omkring midten af 1700-tallet. Den »institution« som disse digte siges at være udtryk for er de »skønne videnskabers«, manifesteret i sekulariserede litterære akademier og selskaber som f. eks. »Det smagende Selskab«. På det kosmologisk/filosofiske plan tjener Isaac Newtons verdensbillede her som modstykke. Bredsdorff interesserer sig dog ikke så meget for den strengt naturvidenskabelige side af Newtons teori, men snarere for de forsøg som Newton, fremfor alt på sine ældre dage, gjorde for at forene sin naturopfattelse med kristendommen ved at vise naturens guddommelige planmæssighed.

»Naturen som blind kraft« illustreres med Johannes Ewalds ufuldbyrdede »Natte-Tanker«, som ifølge Bredsdorff omhandler en natur, hvor »Skaberen [er] på vej ud og tomrummet efter ham er i færd med at blive fyldt op af skabere« (s. 31), eller for at udtrykke sagen mindre flot og mere præcist: det er digterens egen stemning og ikke de guddommelige hensigter med verden som anskueliggøres i det poetiske landskabsbillede. Denne naturopfattelse, som Bredsdorff henfører til 1700-tallets slutning, knyttes sammen med Humes sekulariserede naturfilosofi og med rousseauanismen. Det drejer sig her ifølge Bredsdorff om et anti-autoritært og individualistisk oprør mod de feudale autoriteter og institutioner. Ikke desto mindre påstås (og her bliver 3-talssymmetrien fuldstændig), at »denne poesi (dvs. den præromantiske, individualistiske naturdigtning) senere udviklede sin egen litterære institution – det anonyme marked og den borgerlige offentlighed« (s. 203).

Den sidst citerede sætning afslører svagheden i Bredsdorffs socialhistoriske

tænkning, thi hvordan skal man egentlig konkret forstå det at poesien *udvikler* det anonyme marked? Varemarkedet opstår jo ikke, fordi Ewald skriver lyrik, og det tror Thomas Bredsdorff naturligvis heller ikke. Hvad mener han så? Min formodning er, at han slet ikke mener noget – han har bare fundet endnu en flot formulering som kan få hans magiske 3-talssystem til at passe.

Lad os nu se systemet nærmere efter i sømmene. Man kan da til at begynde med konstatere, at Bredsdorffs tre grundlæggende naturbegreber er så rummelige, at de ikke udelukker hinanden. Det vil med andre ord sige, at naturen kan fremstå både som synd, plan og blind kraft i samme forfatterskab og i samme digt. Det er faktisk også det der sker. Forestillingen om naturen som guddommelig plan kan man så nogenlunde finde både hos Kingo (fremfor alt i hans lejlighedsdigte og topografiske poesi) og hos Ewald (såvel i »Natte-Tanker« som mere tydeligt i »Rungstedts Lyksaligheder«). Og Stubs forårsviser kan meget vel tolkes som et digt i hvilken naturen som »blind kraft« anvendes for at udtrykke poetens individualistiske, anti-autoritære stemning: »den kiedsom Vinter« forbindes her med en hæmmende puritansk kultur, mens forårslandskabet forbindes med antipuritansk frihedstrang og erotisk udfoldelse. *Samtidigt* findes der i visse strofer tanken om »naturen som plan« (f. eks. »Guds Forsyn spores ved enhver I ser« i sidste strofe) og måske også en antydning om »naturen som synd« (f. eks. i billedet af Solen som en »pyntet« kvinde i anden strofe). For at få den symmetriske progression frem fra »naturen som synd« til »naturen som blind kraft« i poesiens udvikling fra Kingo til Ewald er Bredsdorff således blevet tvunget til at overbetone visse motiver og bortforklare andre såvel i selve tekstvalget som i tekstanalysen.

Ikke desto mindre findes der uden tvivl en kerne af sandhed i hans tese om poesiens udvikling, men denne kerne kan ikke fremlægges klart ved hjælp af de begrebskategorier han anvender. De kosmologiske og filosofiske tekster han inddrager i ræsonnementet bliver også snarere til hindring end til hjælp ved forståelsen af digtene, eftersom de er alt for vilkårligt valgt og ikke tilstrækkeligt specifikke i forhold til de poetiske motiver, som de skal tjene til at belyse. Vil man f. eks. forstå Kingos naturopfattelse er Luther en mere relevant autoritet end Thomas Burnet. Charles Batteux og de franske encyclopedister er af større interesse end Newton, hvis man vil forstå 1700-tallets akademiske landskabspoesi. Og den tyske naturfilosofi fortjener mere opmærksomhed end Hume, hvis man vil forklare Ewalds og Baggesens »individualistiske« natursyn. At påpege dette er måske banalt og traditionalistisk, men Bredsdorff har i så fald ikke præsenteret noget argument for, at vi i dette tilfælde skulle gå væk fra den banale traditionalisme.

Så vidt jeg har kunnet se, går Bredsdorff i sin præsentation af periodens filosoffer og naturvidenskabelige tænkere ikke ud over det, som ældre og mere traditionelle idéhistorikere allerede har påvist. Hans fremstilling af Newtons idéudveksling følger f. eks. i citat og synspunkter meget nært en artikel af amerikaneren Edward Strong,⁷ kendt fremfor alt som konservatismens og den »objektive« videnskabeligheds ledende talsmand under det første store studentoprør i Berkeley i 1964. Strong's artikel går ud på at vise, at Newtons naturvidenskabelige teori oprindeligt opstilledes uden nogen hensyn til tidens ideologier, men at han efterhånden pressedes til at legitimere den ved at hævde,

at han allerede fra begyndelsen havde stræbt efter at forklare naturen som et resultat af Guds forsyn. Det er en tese, som passer perfekt til Strongs positivistiske videnskabsideal. Som videnskabsmand fortjener han dog tiltro, og Bredsdorff har tydeligvis gjort sig den umage at kontrollere i det mindste en del af hans kilder, inden han godtog resultatet, men eksemplet viser ikke desto mindre, at Bredsdorff arbejder kompilatorisk⁸ og ikke altid med den radikale skepsis mod positivistisk, idéhistorisk forskning som han giver udtryk for i sit opgør med Arthur Lovejoy. Det originale hos Bredsdorff ligger i dette tilfælde udelukkende i, at han har indplaceret Newton-analysen i en ny sammenhæng, hvor den næppe hører hjemme.

Det der derimod kunne være blevet højst relevant er den analyse af naturdigtenes forhold til bestemte samfundsinstitutioner som Bredsdorff lægger op til, men aldrig gennemfører med tilstrækkelig energi og konsekvens. Abenbart er jo f. eks. det, at naturanvendelsen i Kingos religiøse poesi for en stor del kan forklares med udgangspunkt i de krav, som den kirkelige institution stiller og som Kingo ikke behøver tage så stor hensyn til, når han som afveksling skriver lejlighedsdigte til adelsmænd og fyrster (jfr. Bredsdorff s. 106–107). Det forekommer også rimeligt at antage, at man i 1700-tallets senere del ikke fremstiller naturen på samme måde i f. eks. privat kærlighedslyrik som i de prisskrifter man indsender til Det smagende selskabs konkurrencer. Men hvis man således accepterer, at naturkonceptionen ved et givent tidspunkt varierer med den sociale kontekst, bliver det umuligt at opretholde den retlinede udvikling fra feudal til borgerlig/individualistisk digtning som Bredsdorff postulterer.

Jeg mener altså, at hele grundkonstruktionen i Bredsdorffs bog er uholdbar. Den hviler på cirkelræsonnement og utilstrækkelig begrebsanalyse. Den er opstillet uden tilstrækkelig empirisk underlag og uden tilstrækkeligt hensyn til tidligere forskning på området. Bogens fortjenester ligger først og fremmest i en række litterære tekstanalyser og i en række enkelte litteraturhistoriske pågninger omkring de danske tekster. På dette område gør Bredsdorff ofte et stærkt indtryk, men fortjenesterne bør nok helst beskrives af nogen, som kan tale med større autoritet end jeg om dansk 1700-talspoesi. Jeg har her derfor anset det for forsvarligt at indskrænke mig til den generelle metodiske kritik, som jeg ud fra mine egne udgangspunkter bedst kan give, og som jeg mener, at bogen først og fremmest behøver, ikke mindst med hensyn til dens ambition at overskride traditionel dansk litteraturvidenskab og orientere sig mod europæisk idéhistorie og socialhistorie.

Til slut skal også jeg – i lighed med flere tidligere anmeldere – understrege, at Bredsdorff, også når han skriver om 1700-tallet, er en højst stimulerende og velformulerende skribent med stor begavelse og spændende idéer om alt muligt.⁹ Netop af denne grund fortjener hans videnskabelige brister og intellektuelle overfladiskhed at blive påtalt.

Lars Lönnroth

Noter

(1) Påpegninger af denne art blev ved forsvaret foretaget af dr. phil. Erik Sønderholm, hvis opposition jeg ikke har hørt eller set, men som at dømme ud fra referat er i overensstemmelse med min egen kritik. – (2) Studier af denne slags synes at være mere kendt i svensk end i dansk litteraturvidenskabelig tradition. Se ligeledes f.eks. Martin Lamm: *Oplysningstidens romantik* (1918–20); Lennart Breitholtz: *Studier i frihedstidens litteratur* (1956); Lars Lönnroth: »Bacchi Tempel and Bellman's 'Poetic Enthusiasm'«, *Scandinavian Studies*, 1972. – (3) På dette sidste område synes danske litteraturforskere at have været flittige i de senere år. Se f.eks. Aage Henriksen, Erik A. Nielsen og Knud Wentzel: *Ideologihistorie I. Organismetænkningen i dansk litteratur 1770–1870* (1975). Også Erik A. Nielsen skal ifølge referat have fremført kritik ved disputatsen mod Bredsdorffs måde at behandle naturopfattelsen hos det sene 1700-tals litteratur. Bredsdorffs bibliografi indeholder mange værker – hvoraf nogle totalt irrelevante – som omhandler »natur« eller »naturopfattelse« i såvel 1700-tallet som langt tidligere (»Die Naturbetrachtung bei den mittelhochdeutschen Lyrikern« og lignende), men de tages praktisk taget aldrig op til behandling. – (4) Bredsdorff kunne her have hentet mere inspiration fra Ian Watts udmærkede bog *The Rise of the Novel*, som han for øvrigt med fuld ret lovpriser. Specielt hvad gælder kirkegårdes og parkers betydning, se Carl Fehrman: *Kyrkogårdsromantik* (1954). Urbanisering – se Victor Svanberg: *Medelklassrealism* (Samlaren 1943–46). Andre værker af interesse er Elisabeth W. Manwaring: *Italian Landscape in Eighteenth Century England* (1925) og Yrjö Hirn: *Goda vildar och ädla rövare i dikt och verklighet* (1941). Et for litteraturhistorikerne taknemmeligt socialhistorisk materiale burde også kunne hentes frem af den »klassiske« danske kulturhistorie fra Troels-Lund til Axel Steensberg. – (5) Bredsdorff s. 185. For en nærmere diskussion af Spørensens litteratursociologi med tilknytning til den her nævnte overgangsperiode fra »feudalisme« til »borgerlig individualisme«, se Lars Lönnroth: »I den 'litterära institutionens' verktygslåda. Revisionistiska marginalanteckningar till en dansk litteratursociologi«, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2–3, 1976. – (6) Se Spitzers »Geistesgeschichte vs. History of Ideas as applied to Hitlerism«, *Journal of the History of Ideas*, 5 (1944) samt Lovejoys »Reply to Professor Spitzer« i samme nummer. – (7) »Newton and God«, *Journal of the History of Ideas*, 13 (1952). Bredsdorff henviser til artiklen i noteapparatet på s. 286–287 i sin bog (»Yderligere data i E. W. Strong« etc.), men henvisningen giver næppe et rigtigt billede af, hvor meget Bredsdorff i virkeligheden har hentet fra denne artikel. – (8) Strong skriver f.eks. *op.cit.* s. 150–151: »The fact that Newton originally delivered his *Principia* and his *Opticks* without reference to God suggests that God was irrelevant to works written by a scientist in fulfilment of a scientific purpose . . . In the letters to Bentley, Newton is replying to questions raised by a clergyman. Newton's purpose throughout the letters is to assure Bentley that his science is compatible with an intelligent Agent, and that the system of the world as set forth in the *Principia* is conducive to belief in God. 'When I wrote my Treatise about our System, I had an eye upon such principles as might work with

considering men, for the belief of a Deity; and nothing can rejoice me more than to find it useful for that purpose'.

I Thomas Bredsdorffs mere letflydende danske version bliver dette: »Da Newton, som anekdoten beretter, så æblet falde og forbandt synet med planeternes bane, tænkte han, i hvert fald ifølge anekdoten, ikke på gud. Det gjorde han senere, længe og grundigt ... Selv har Newton ganske vist hævdet at 'When I wrote My Treatise about our System, I had an eye upon such principles as might work with considering men, for the belief of a Deity'. Men tidspunktet for denne forsikring er femten år efter afhandlingens offentliggørelse ... Filologen og prædikanten Richard Bentley – skydeskive i Swifts 'Battle of the Books', hvorefter man kan slutte noget om hans naturvidenskabelige kompetence – blev første indehaver af posten som forelæsende forligsmand mellem kristendom og naturvidenskab. Han henvendte sig til Newton om hjælp med forskellige forståelsesproblemer. Det er som svar på en sådan henvendelse, at Newton skriver, at han *altid* har haft det ene øje hæftet ved videnskabens mulighed for at fremme troen«. (Bredsdorff s. 40–41).

Eksemplet forekommer mig at vise adskilligt om Bredsdorffs arbejdsmetode på både godt og ondt. Man beundrer den dygtige journalist og pædagog. Man stiller sig noget undrende til videnskabsmanden.

(9) Jfr. min anmeldelse af Bredsdorffs *Kaos og Kærlighed: En studie i islændingesagaens livsbillede* i *Saga-Book of the Viking Society*, 18:4, 1973, s. 393–396.

Poul Møller og hans Familie i Breve. I–III. Udgivet af Morten Borup for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. 1976. I kommission hos C. A. Reitzels Boghandel A/S.

Poul Martin Møller gik gerne flere mil for at undgå at skrive et brev, og han var bestemt ikke den, der arkiverede den korrespondance, der trods alt fandt sted. Alligevel er det lykkedes at samle 223 breve, et tal der dog også rummer en række breve om ham. Udgiveren er Morten Borup, der atter har præsteret en udtømmende, sikker og velkommenteret brevudgave.

Interessen for Poul Møllers skrifter har i de senere år været i stigen, og den vil, efter mit skøn, fortsætte. Vægten i Poul Møller-forskningen er flyttet fra det rent digteriske (En dansk Students Eventyr, Scener i Rosenborg Slots-have o. s. v.) over mod det filosofiske: afhandlingen om udødeligheden, affektationen, etc. At Poul Møllers betydning ikke blot for Søren Kierkegaard men for store dele af den danske litteratur op til 1870 er større end tidligere antaget, vil vise sig mere og mere.

Det er derfor et heldigt initiativ, der har ført til, at vi netop nu får en samlet udgave af hans breve. Ikke fordi der i brevene afsløres epokegørende nye forhold, men fordi den kronologiske sammenstilling af en række kendte og (forhen) ukendte breve gør, at vi nu kan læse brevene i *sammenhæng*. Hvor meget det letter overblikket kan den tale med om, der selv har fægtet sig frem med håndskrifter og brudstykker i øst og vest. Dertil kommer naturlig-

vis, at de mange nye detaljer om Poul Møllers liv og skrifter vil kunne, læst med grundighed, danne basis for en noget mere pålidelig biografi end vi hidtil har kendt.

Dette er ikke ment nedsættende om de to udmærkede biografier, der allerede eksisterer: F. C. Olsens og Vilh. Andersens, men de har deres naturlige begrænsninger. F. C. Olsen måtte udelade dette og hint på grund af hensynet til de endnu levende, og Vilh. Andersens gedigne bog lider unægtelig en del af det overdrevne billede af en sund, kraftfuld og harmonisk Poul Møller.

At opremse de detaljer, der nu er dukket frem, skal ikke være denne anmelders opgave. Blot skal det nævnes, at tiden omkring 1824 nu står langt bedre belyst, og at brevene til faderen rummer vigtigt stof om Poul Møllers liv i 1830'erne.

Når brevene kan siges at have grundlæggende betydning for en beskrivelse af Poul Møllers liv og levned, skyldes det først og fremmest, at Poul Møller skrev så ligefremt og ærligt, som han gjorde. Poul Møllers person fremstår for os som virkelig grundfæstet, oprindelig – og charmerende. Det er vidnesbyrd, vi har hørt før, og brevene kan kun bekræfte, at såvel hans samtidige som Vilh. Andersen havde ret i deres karakteristik, omend Vilh. Andersen som nævnt mytologiserede en del.

Poul Møller afskyede svig og forstillelse. Han kunne derfor være en streng dommer over sine omgivelser, – brevene rummer mange barske karakteristikker, – men netop hans egen ubestikkelighed gør, at han kan tillade sig at være det. Hvis man ikke før vidste, at han var en fjende af al affektation, ville man vide det nu. Morsomme er nogle nytrykte replikker om tidens snobberi og salon-fornemhed, f. eks.: »Her i Byen er ikke hændt meget Nyt siden Du [faderen] var her. Man begravede i Gaar med megen Pomp en Prinds af Hessen. For mig var det ikke nogen mærkelig Begivenhed, da jeg hverken veed hvormange tydske Prindsers her gives eller hvad de kaldes. Jeg bliver derfor ikke meget afficeret ved, om der bliver Een meer eller mindre«.

Til denne uimponerethed svarede en personlig ærlighed og åbenhed, som ikke mange af datidens brevskrivere havde magen til. Poul Møller indrømmer åbent sine svagheder: at han aldrig kan få sine ting færdige, at han ved ansættelsen som filosofiprofessor var temmelig ukyndig, etc. Og det er vel at mærke indrømmelser, der er ganske uden koketterier, – præsenteret ligefremt som fakta.

Poul Møller levede i nuet, og gav uden vaklen udtryk for hvad han mente. I bedømmelsen af andre kunne han undertiden, specielt i studietiden, virke studs. Men som en af hans venner, Chr. Thaarup, kort efter hans død skrev: »Han vilde ikke kjedes, og alt hvad der for Øjeblikket ikke levede i hans Sjæl, det kjedede ham«. Men så kunne det ske, at »det indre Liv pludselig fremsprudlede i et Udbrud af en Verslinie eller en Passage af en smuk Melodie. Og hvad der saaledes havde gjort et Indtryk paa ham, vedblev han at gentage flere Dage eller længer, som et staaende Refrain til hans Tale«.

»Le style est l'homme même« hedder det med et forslidt udtryk, der dog trænger sig på ved læsningen af Poul Møllers breve. Det er netop ud fra deres stil, at man tør slutte til en personkarakteristik. Han er sig selv i sine breve (det samme kan ikke siges om stedbroderen Chr. Winther). Han skriver

talesprogsagtigt let og varieret, ikke mindst i de karske breve fra studietiden. I en ivrig fremstilling kan han pludselig standse op og spørge: »men hvor blev nu Eftersætningen af?« Et andet eksempel på hans charmerende skødesløshed fremgår af besvarelsen af et spørgsmål: »Hvoer B ... boer? I Nybrogade, men hvad No. har jeg glemt at se efter«. Til Heiberg skriver han om en pige han har truffet i forbindelse med en jagt, så man fornemmer, hvorledes han synker hen i erindringen: »Jeg skjød Feil af Fuglen; men hun skjød sgu ikke Feil af mig. Jeg skal sige Dig det var disse Øine, disse Hersens Øine, — Du forstaaer mig nok«.

Jo det gør man, overbevist ikke af udsagnet men af måden det bliver fremsat på (stilen).

Det er talesprog, men det er ikke fraser. Udtrykkene er personlige, undertiden endog originale. Til Betty skriver han i forlovelsestiden, at erindringen om hende ved en bestemt lejlighed »gør ordentlig et *smertelig* behageligt Indtryk paa mig«, — smertelig behageligt!

Om Poul Møllers filosofiske holdning bringer udgaven ikke noget egentligt nyt, dog overrasker en udtalelse fra broderen Hans Ulrik Møller til F. C. Olsen (udgiveren af Poul Møllers Efterladte Skrifter) december 1842 angående troen på udødeligheden. Det har af F. C. Olsen o.a. været hævdet, at Poul Møller indtil Bettys død i 1834 var overbevist om at der *ikke* var grund til at antage begrebet udødelighed. Hans Ulrik skriver flg., der nuancerer billedet: »Herved maa jeg bemærke, hvad jeg med fuld Vished veed, at Poul aldrig har troet paa total eller egentlig Tilintetgjørelse. Jeg har netop selv disputeret med ham om den Sag i hine Dage, da han nærede de Meninger, hvortil her [i udkastet til F. C. Olsens biografi] bliver sigtet, og han gjentog oftere under vor Samtale herom: 'Jo vist troer jeg paa *en* Slags Udødelighed, men ikke paa en saadan Udødelighed, som I troe paa; thi for Individualitetens eller Personlighedens Vedvaren er der ingen Plads i Philosophien' (d.e. i den *hegelske* *Philosophi*). Han nærede altsaa *dengang* i denne Henseende samme Mening som flere af vor Tids 'Hegelinger' endnu nære. At troe paa Personlighedens Forsvinden er jo vistnok *næsten* det samme som at troe paa Tilintetgjørelse. Men det er dog ikke *aldeles* det samme«. — F. C. Olsen medtog ikke denne oplysning i sin biografi, selv om han havde mulighed for det.

Et af de emner, brevene belyser med større klarhed, end det før har fremstået i, er Poul Møllers kunstsyn. Vi ser en interessant udvikling fra en helhertet tilslutning til Heiberg mod Hauch i slutningen af tyverne til en modsat holdning kort før Poul Møllers død. I et hidtil utrykt brev til Hauch fra begyndelsen af 1838(?) karakteriserer han, efter *min mening* overordentlig træffende, Heibergs søgen efter at skabe objektivitet i filosofi og æstetik, som en ydre bestræbelse, der i virkeligheden dækker over en stor subjektivitet og vilkårlighed: » ... naar man gaar ham [Heiberg] nærmere paa Klingen og begjærer nøiagtig Beskeed, om hvad han egentlig mener, trækker han sig tilbage i Sneglehuset af sin Subjectivitet ... «

Jo, Poul Møller var en mester i at gennemskue alle former for affektation, for derpå nøgternt at se virkeligheden i øjnene. For at vende tilbage til hans privatliv: stiftelsen af ægteskabet med Betty Berg var i høj grad illusionsløs. I (hidtil utrykte) breve til hende fra forlovelsestiden udlægger han både sine

egne og hendes følelser overordentlig realistisk. At ægteskabet blev lykkeligt, var vel netop grundet på denne illusionsløshed.

For studiet af en person, hvis væremåde er så tæt sammenvævet med hans filosofiske anskuelser, som tilfældet er med Poul Møller, er en brevudgave som denne af særlig vigtighed.

Uffe Andreassen

Jan Nissen: Den unge Martin A. Hansen. Gyldendal 1974. 327 s.

Da Martin A. Hansen døde 1955, kun 46 år gammel, følte mange en dyb sorg, der beroede på en følelse af, at en del af deres eget livsgrundlag pludselig blev røvet bort. For dem var han blevet en slags garant for væsentlige tilværelsesværdier, en udstråling af fundamental ro i et tidsskifte præget af utryghed og vaklen. På en ejendommelig måde føltes hans værker og hans personlighed sammenløbende, hans tilværelse hel. Han var blevet en myte.

Grundlaget for denne myte er nu forlængst afsløret som en form for eksistentiel fiktion. Først og fremmest vennernes værker, Thorkild Bjørnvigs disputats »Kains Alter« (1964) og Ole Wivels store biografi (1967-69), der begge har haft tilgang af stof fra forfatterens efterladte papirer og breve, har påvist de dybtgående kriser, der i perioder har lammet forfatteren både i hans liv og i hans værk.

Med Jan Nissens bog »Den unge Martin A. Hansen« får læserne nu påny adgang til en væsentlig del af det bevarede personlige stof, heriblandt en del ikke tidligere publiceret materiale. En smuk tillidsserklæring fra forfatterens families side!

Jan Nissen fremlægger sit stof som en kombination af ren dokumentation og fortolkning. Dokumenterne er fortrinsvis breve fra 1930 til 1939, men også dagbogscitater, notater fra arbejdshæfter m. v. fremlægges, ligesom bogen indeholder en lang række retrospektive afsnit fra senere perioder i forfatterens liv.

Disse tilbageblik tilfører bogen den kvalitet, der ligger i den stadige markering af personlighedsudvikling gennem en konfrontation mellem tidlige faser i udviklingen og senere mere modne refleksionstrin. Som læser må man dog umiddelbart undre sig over placeringen og omfanget af visse af de retrospektive afsnit. F. eks. placeres et meget langt indskud (s. 228-247) om »Lykelige Kristoffer« (1945) mellem dokumenter fra 1937, og værket kommer således til behandling før »Jonatans Rejse« (1941), ligesom der i bogens hovedafsnit vedrørende denne roman indskydes et retrospektivt afsnit om angst, dækkende tiden helt frem mod forfatterens død. (s. 281-307).

Disse brud på levnedsløbets kronologi, som nok i nogen grad nedsætter bogens pædagogiske anvendelsesmuligheder, må være et udtryk for udgiverens holdning til biografisk forskning. Jan Nissen har ingen steder i sin bog direkte formuleret sin specielle biografiske metode, men den røber sig overalt som værende af eksistentiaalistisk karakter. Flere steder anvendes der om personlighedsudviklingen udtrykket »tilblivelsesprocessen«, og for de tidlige udviklingsfaser

vedkommende tales der om »aspirant-eksistens«. Det overordnede synspunkt er således selvudvikling – med J. P. Jacobsens stærke formulering: en kamp mod det, der er til, for at være til på sin egen måde. Værkerne bliver af denne grund vist behersket interesse som selvgyltige størrelser eller årstalsfikserede udgivelser, men opfattes primært i integration med identitetserobringen overhovedet. De omtalte brud på kronologien må derfor nok opfattes som bestræbelser på at undgå at *lukke* beskrivelsen i afsluttede biografiske forløb, der ville markere tilblivelsesprocesserne som *stationer* på vejen. Men det må pointeres, at disse tilløb til en art »sjælelig komposition« har sine omkostninger, hvad klarhed og aflæselighed angår.

Af det omfattende dokumentations-materiale, bogen lægger frem, samler interessen sig naturligvis især om det hidtil ukendte stof. Men hvad man allerede kender fra citatstykker og referater i Ole Wivels biografiske storværk, glæder man sig over her at møde i fyldigere versioner, med Martin A. Hansens ofte lidt tunge diktation fastholdt så længe, at den går i øret. Ole Wivels elegante, ubesværede sprogføring gør læsningen af hans værk til en smuk, æstetisk oplevelse, men det lette sproglige løb dæmper indtrykket af de mange knaster hos »den bondefødt« forfatter.

En væsentlig del af det stof, der her i bogen publiceres for første gang, er brevene til Birgit, hans svenske seminarie-veninde i årene 1930–32. Indkrogede i sig selv begge to og yderligere med Martin A. Hansen fastholdt i, hvad Jan Nissen kalder »den »sjælelige« dødsangst-periode (ca. 1929–33)«, var forholdet udsigtsløst. – Der er i disse breve mange helt pubertetstypiske træk uden speciel interesse, men enkelte breve påkalder sig opmærksomhed ved at indeholde kim til senere udfoldede digteriske motiver (12.6.30–9.11.30–16.12.30). »Barndommens Minder ejer noget symbolsk«, har den senere så udprægede erindringskunstner allerede gjort sig klart. I de fremhævede breve har han undertagelsesvis lagt afstand til sig selv, og der bliver ikke alle disse ord til overs, som gør det typiske Birgit-brev så patetisk og privat-personligt.

På læseren virker det kolossalt befriende, da Vera, hans senere hustru, kommer ind i hans tilværelse i foråret 1932. Sproget, som før virkede noget klægt, bliver pludselig sanseligt og konkret, og den åbenhed og befrielse, Vera bringer ham, bevirker, at disse smukke kærlighedsbreve kan læses, uden at man føler, man intimiderer de to mennesker. »Slægters Sikkerhed sidder mig i Dag i Blodet, naar du er mig nær«, skriver han i et brev til Vera 17.6.32.

Den heling af identiteten, der bl. a. mærkes som et større rum omkring Martin A. Hansen i denne periode, skulle vise sig midlertidig. De fremlagte dokumenter viser, hvordan bølger af angst og skyldfølelse med mellemrum tilspidser krisefornemmelsen påny, hvordan forfatteren (u)menneskeligt belaster forholdet til Vera i den kunstner-menneske-konflikt, som projiceret ud i fiktion skulle få sit stærkeste udtryk i den diaboliske kunstnernovelle »Den Retfærdige« (1948). Dette forhold er dog meget komplekst: dødsangst, kønnenes problem, følelsen af kunstnerisk afmagt er blandt de urene ånder, der til stadighed holder sig parate for at tage huset i besiddelse, og som psykisk – på grund af det vedligeholdte spændte beredskab – fremkaldte en efterhånden næsten kronisk hovedpine og et farligt pillemisbrug. Man forstår Jan Nissen, når han efter at have konstateret, at en klarlæggende specialafhandling om

angst- og demonifænomenet i M. A. Hansens forfatterskab stadig mangler, tilføjer: »de der privat har ladet sig friste ud på det oplagte, men ustyrlige emne, vil vide hvorfor der ikke gør« (s. 291). Men man må påskønne, at han i bogens fortolkende kommentarer (i mest sammenfattende form s. 291 ff.) tager vanskelighederne på sig i et forsøg på at bestemme trådene i de komplicerede mønstre.

Disse problemer var – foruden at være betinget af hans sjælelige konstitution – bestemte af det miljøskift, han måtte foretage. Uendelige strækninger måtte løbes op, før han følte sig på højde med dem, der var opvokset i boglige miljøer. Og hans mål var stort: »Vil du tro, at jeg kan være med at rejse mit Folk«, spørger han Birgit (3.8.30). Den stærke bevidsthed, han har måttet mobilisere overfor erobringen af viden og erfaring, kommer gang på gang til udtryk i breve og notater: »Min Fritid og Syssel i ledige Stunder skal være som altid at suge og suge – – slibe og lytte til Sproget, gemme Tanker og Følelser til en Dag« (brev til Birgit 21.12.30). Efter at han har læst Feilbergs bøger om sjælelivet, ser vi ham næsten licentiatisk reflekterende lægge dennes specielle kategorier som et maskenet ned over iagttagelserne. – En ung fyr kommer ind i synsfeltet, og M. A. H. beretter: »Jeg havde netop samlet mig sammen til et objektivt Studium af ham i det Øjeblik Opdagelsen fandt Sted«. (9.3.31). Meget i denne iagttagelseholdning er vel udviklingstypisk, men i det lange perspektiv (hvor bl. a. »Løgneren« kommer ind) understreges risikoen ved denne middelbare, spionagtige oplevelsesform. Vemodigt må han (30.7.32) mindes drengens sind – »et renere og mere aabent Sind, intet lurende og vurderende bag«.

En meget stor del af den unge Martin A. Hansens erfaringsverden blev etableret ved hans udstrakte læsning, og i udvalget af dokumenter har Jan Nissen tydeligt bestræbt sig på at give en optimal belysning af hans bogvalg. (Et udførligt register bag i bogen kan fungere som et nyttigt arbejdsinstrument for læseren). Udvalget giver f. eks. gode muligheder for at belyse den livslange fascination af Johs. V. Jensen, der på et kritisk tidspunkt reddede forfatteren fra en farlig Strindberg-dæmonisering, og som var det store kunstneriske forbillede for ham, især i de tidlige digteriske forsøg.

Man imponeres af, at Jan Nissen overalt har »læst med« for i korte referater at kunne give læseren mulighed for at vurdere bøgernes betydning for bevidsthedsudviklingen og værktøjligheden. Når det gælder opklaringen af, hvilket værk M. A. H. refererer til, når han nævner Gogols »berømte Fortælling« som en medvirkende forudsætning for smeden/fanden-motivet i »Jonatans Rejse«, kan det dog undre, at der peges på »Døde Sjæle« (s. 252 f). Denne bog er på sin plads, når den ligger på bordet hos forfatteren i »Midsommerfesten«, men den har hverken idé eller hjertelighed fælles med »Jonatans Rejse«. Det har derimod i udpræget grad Gogols ukrainske fortælling »Julenat«, hvor landsbyens troskyldige smed tvinger fanden til at flyve ham til kejserpaladset i St. Petersburg.

Udover de nævnte karakteriseringsområder giver de fremlagte dokumenter i »Den unge Martin A. Hansen« rige muligheder for at nærlæse forfatterens opgør med Haslev-miljøets snævre kristendoms- og moralopfattelse – »jeg fik ødelagt og ødelagde noget der« (9.3.31) – og hans kæmpen sig frem til synet

på evangeliet som »den eneste Mulighed, den eneste Fornylelse, det eneste Haab« (8.11.44), uden binding til noget kirkeligt system, men med en stærkt personlig betoning af, at kristendommen »tilhører Nuet, og vil Nuet« (s. 315).

Sammenfattende må man sige, at Jan Nissens udgivelse fremlægger en sådan rigdom af stof, at der i fremtiden gang på gang vil blive citeret fra dette værk.

Derimod må man beklage, at mange af bogens fortolkninger er fremlagt i et så eksklusivt, komprimeret sprog, at det kan spærre adgangen for mange læsere. Beskrivelsen bliver ofte så kompleks som i følgende karakteristik af novellen »Offer« (s. 273): »Den sublime fortælling, under hvis mandkøn (og Jahvegud)-anklagende, tragiske synsvinkel digteren må have sammenført alt det bedste han kendte til af drømmende pigesind, socialt nødstedt, Kristusnær moderomsorg og behjertet initiativgribende, ufejt rolleudførende, naturblank kvindenærværelse, skrev han i december 44 ...«

I sin bog »Gotisk Tid« skriver Aage Henriksen meget betegnende: »Der er en grænseløshed i Martin A. Hansens digtning, som fortsætter ind i hans personlighed og er ét med den«. På grund af dette forhold har et værk som Jan Nissens absolut sin berettigelse. Men det er tankevækkende, hvad M. A. H. i sin hospitalsdagbog i en omtale af Blichers digtning får sagt om sit eget inderste ønske i flg. meget smukke citat (s. 293 f): »... han skriver ikke for at flytte sine Saar over paa andre – hvilket mange andre af de store har gjort. Naar *han* kommer med det bedste, da *er* der betalt for det, og en Viden om Prisen faar man ikke ved Tilstaaelser af Digterens Nød, men ved Kraften, hvormed det løfter mig, den læsende, og med et Minde om den dyre Erhvervelse i Fortællingens Molltone, der er som en Ømhed«. Der er i dette citat iøjnefaldende ligheder med det krav om impersonalisme, som nykritikeren Eliot formulerede: »Jo mere fuldendt kunstner han er, jo dybere vil adskillelsen i ham være mellem mennesket, som lider, og bevidstheden, som skaber ...«

At dette ikke ville lykkes for Martin A. Hansen ud fra hans forudsætninger var en del af hans konflikt. Men med en omskrivning af Sainte-Beuves ord kan man sige: at kende et *menneske*, og kende det grundigt, er ingen ringe ting.

Ingvar Glad

Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien. Balladen. 6. Teil. Gemeinsam mit Heinke Binder, Jürgen Dittmar, Monika Hasse, Otto Holzappel, Lutz Röhrich, Wiegand Stief und Wolfgang Suppan hrsg. von Rolf Willh. Brednich. Freiburg/Breisgau, Verlag des Deutschen Volksliedarchivs in Kommission bei Ernst Kaufmann, Lahr/Schwarzwald. To halvbind, 1974–76. VIII + 318 s. (Indhold: Ballader nr. 124–140).

Efter nogle års forløb har staben i Deutsches Volksliedarchiv ved forgængeres og egne forenede anstrengelser kunnet færdiggøre endnu et bind af den nu 40-årige mønsterudgave, hvis tempo har bekymret og bekymrer fagfæller overalt. Udgavens ambition: at meddele bibliografiske henvisninger til alle opskrifter og

sidestykker, selvom kun et lille antal kan meddeles, og dens forening af text- og melodikommentar på samme sted, omend oftest udarbejdet af to forskellige forskere, har altid gjort os alle misundelige, men har unægtelig sin pris, der i dette bind betales særlig dyrt ved nedennævnte nr. 139, der registrerer 569 former af en ballade; men denne er dog tysk og således ikke en klods om benet i samme grad som visse tidligere numre, der for et par tyske grænse- eller minoritetsopskrifters skyld måtte beherske hundreder af opskrifter fra fx. de slaviske sprog. Mangfoldigheden ses iøvrigt særlig klart af dette bind, hvis første 48 sider er en – også isoleret betragtet – nyttig bibliografi; den erstatter en tolv siders ditto i bind I, men oplyser ikke, i hvilket omfang de mange titler må anses som kilder eller som sekundærlitteratur, ejheller om listen i den ene eller den anden af disse egenskaber er udtømmende.

En del af de 15 her foreliggende viser falder udenfor vort balladebegreb og er delvis også for de i så henseende mere liberale tyske kolleger så lyriske, at deres optagelse er tvivlsom. Bortset fra en lidetsigende punktoverensstemmelse mellem nr. 130 *Der Muskatbaum* og DgF 372 A14 (s. 145) har to af numrene danske sidestykker.

137 *Nachtigall als Warnerin*, behandlet af hovedudgiveren og arkivlederen R. W. Brednich, kendes i flere formationer i det tysksprogede område, men kun med 32 belæg overfor godt 100 fra Norden (og ingen andetstedsfra). Balladens kerne ændres på mangfoldige måder, og der er sammenhæng med både minnesang og populær middelalderlyrik. DgF 57 *Nattergalen* har i sin første del et nært forhold til den tyske vise, mens den mere episke fortsættelse beror på addition med en i Tyskland ukendt vise. Udgiveren regner med rette vor flyveblads-vise med til efterklangen, idet han opererer med en o. 1600 indlånt lyrisk vise, der har en nøglestilling i traditionen ved at bevidne et sparsomt bekendt neder-tysk-nederlandsk traditionslag. Et norsk universitetsspeciale af Bernt Mauritzen er skrevet på foranledning af Dt. Volksliedarchiv og danner grundlag for Bred-nichs redegørelse for tilknytningen.

Den ovennævnte nr. 139 hedder *Der schwatzhafte Junggeselle* og står nær ved den centrale tradition af DgF 229 *Den forsmåede Bejler*. Heinke Binder forklarer, at visen er senmiddelalderlig og modtaget i nabolandene, nærmest ved originalen i dansk og sorbisk, fjernere i hollandsk, fjernest i fransk og slovensk. I Danmark som i Tyskland er visen stærkt varieret i enkeltheder, men let at fastholde som type.

– DVldr. går videre, forventeligt lidt raskere. Når man selv har lagt folkeviseforskningen fra sig og med dette bind også forlader redaktionen af DSt efter 26 årgange, kan man vanskeligt slutte med noget bedre ønske end det der gælder det tyske balladeværks lykkelige fremgang.

Erik Dal.

Indholdsfortegnelse til

DANSKE STUDIER 1966-77

61.-72. bind. Sjette række 1.-12. bind.

De fem tidligere tolvårsregistre må suppleres med det i 1971 udgivne bind: Generalregister 1904-65. Sjette rækkes bind er udkommet i første kvartal af hvert år. Registeret er todelt. Under *Afhandlinger* anføres også mindre bidrag og henvisning til anmeldelser, mens *Anmeldte bøger* alfabetiseres efter bøgerne. Mindre bidrag, der faktisk er anmeldelser, er behandlet som sådanne.

AFHANDLINGER

	årg.	side
<i>Albertsen, Leif Ludwig</i> : Hostrups sangspil »Intrigerne«	67	112-17
- Jeg elsker de grønne Lunde	68	120-25
- Kærlighed uden lægge	69	96-99
- Drachmann og socialismen	75	27-39
- Anm. 76		
<i>Alver, Brynjulf</i> : Anm. 68		
<i>Andersen, Harry</i> : Sophus Claussens »Hvidtjørn«	68	75-88
- (rettelse) »Lille røde Rønnebær«	69	108-09
- Emil Aarestrup »Blikket«	76	126-36
- Et visst skær (Tove Ditlevsen)	76	148-50
<i>Andersen, Jens Kr., og Chr. Jackson</i> : Georg Brandes: Emigrantlitteraturen	71	58-80
<i>Andersen, Poul</i> : Dansk Dialektologi i Tiåret 1965-1974	77	100-38
<i>Andersen, Vilhelm</i> , se <i>Johansen, Steen</i>		
<i>Andreasen, Uffe</i> : Anm. 75, 77		
<i>Arnholtz, Arthur</i> : Tillæg til Fremførelsens historie	66	96-105
<i>Baggesen, Jens</i> , se <i>Nägele, Horst</i>		
<i>Bang, Herman</i> : Ungdomsbreve til Olivia og Johannes Hassing	77	149-58
<i>Baudusch, Renate</i> : Der Artikel in der dänischen Grammatik	69	72-95
<i>Bjerrum, Marie</i> : Anm. 72, 75		
<i>Bom, Kaj</i> : Danmarks norske Folkeviser 73 185-90, M44-74, 159-60		
<i>Borup, Morten</i> : Goldschmidtiana	66	106-18
- Anm. 67		
<i>Brandes, Georg</i> , se <i>Johansen, Steen</i>		
<i>Breitenstein, Jørgen</i> : Holger Drachmanns Venezia	67	46-70
- Carsten Hauchs romaner	69	20-47
- Historiske studier over dansk litteratur	76	87-103
<i>Brøndegaard, V. J.</i> : Pesttjørnen	70	124-42
- Sankt Hansurt vi sankø	73	5-19
- Ønskeknude og lykkekrans	76	76-86
<i>Brøndsted, Mogens</i> : Livsrejsen. Omkring H. C. Andersens »I Sverrig«	67	5-45
- Anm. 66, 75		
<i>Bæksted, Anders</i> : Anm. 68		

	årg.	side
<i>Børthy, Lissa: Anm. 67</i>		
<i>Böttiger, Karl August, se Maurach, Bernd</i>		
<i>Christensen, Erik M.: Et ukendt digt af Ewald og et velkendt</i>		
brev i original	66	59-74
<i>Christensen, Niels Riiskjær: Om pengesymbolikken i 1. bog af</i>		
»Så' kom det ny brødkorn«	76	139-48
<i>Dal, Erik: Anm. 66-77</i>		
<i>Denman, Henrik: Genfundet Blicher-manuskript</i>	74	152
<i>Duekilde, Anne: Brugsbetegnelserne i ODS</i>	74	18-54
<i>Egebak, Jørgen: Studier i Harald Kiddes »Helten«</i>	66	75-95
<i>Emerek, Leif: Romantismen i Danmark! I: Henri Beyle</i>	74	90-114
– II: Prosper Mérimée	75	5-26
<i>Frederiksen, Carl Johan: se Bang, Herman</i>		
<i>Gage, Gene G.: Danish Studies in America</i>	73	145-58
<i>Glad, Ingvar: Anm. 77</i>		
<i>Haastrup, Niels: Anm. 68</i>		
<i>Gullberg, Helge: En dansk diktare skriver till sin översättare.</i>		
Brev från Karl Larsen i en tysk samling	73	159-69
<i>Hansen, Bente Liebst: Konditionalsætninger i gammeldansk.....</i>	74	55-89
<i>Hansen, Erik: Jensen er nede i postkassen med et brev.</i>		
Konstruktioner med consubjectum i moderne dansk	71	5-36
– Modal interessens. Nu bør det (komme) frem	72	5-36
– Infinitiv og bisætning som styrelse for præposition	77	158-61
<i>Hansen, Aage: Anm. 75</i>		
<i>Heggum, Georg: Anm. 73</i>		
<i>Heiberg, J. L., se Reitzel-Nielsen, Erik</i>		
<i>Henningsen, Gustav: se Piø, Iørn, 1974</i>		
<i>Hertel, Hans: Anm. 67</i>		
<i>Hjorth, Poul Lindegård: Rakker og tov</i>	74	139-44
– Linköping-håndskriftet og »Ridderen i hjorteham«	76	5-35
– Anm. 77		
<i>Holbek, Bengt: Axel Olrik (1864-1917)</i>	72	87-116
– Anm. 68, 71, 72, 76		
<i>Hvidtfeldt, Arild: Anm. 69</i>		
<i>Holzappel, Otto: En tre-dage-formel i folkevisen</i>	68	17-26
– Folkeviseformler i den danske Rimkrønike	68	94-97
<i>Höger, Alfons: »Helten«, En tendensromans tilblivelse</i>	68	63-74
<i>Ingerslev-Jensen, Povl: Et Oehlschlager-fund</i>	66	121-24
<i>Ingwersen, Niels: Forfatterens mange stemmer i Blichers</i>		
»Sildig Opvaagnen«	71	37-57
<i>Jackson, Christian: Balzac i Danmark i det nittende århundrede ..</i>	72	51-74
– se Andersen, J. Kr.		
<i>Jacobsen, J. P., se Reitzel-Nielsen, Erik</i>		
<i>Jensen, Gillian Fellows: Anm. 72</i>		
<i>Johansen, Steen: Georg Brandes – Vilhelm Andersen</i>		
En brevveksling 67 71-102: Supplement	68	60-62

	årg.	side
<i>Jørgensen, Bent</i> : Navneforskning 1968–71	73	119–31
<i>Jørgensen, John Chr.</i> : Den hamletske styrke. Et bidrag til debatten om tvivlesygen i Johannes V. Jensens »Kongens Fald«	70	101–11
<i>Kabell, Aage</i> : Modersmaalet	74	5–17
– Anm. 67, 71, 75		
<i>Karker, Allan</i> : Anm. 77		
<i>Kierbye, Elisabeth</i> , og <i>Søren Rehfeld</i> : Den fremmede blandt de fremmede. En undersøgelse af Johannes Ewalds prosafragment »De fremmede«	76	36–48
<i>Kjær, Iver</i> og <i>M. Baumann Larsen</i> : »Tings gik like that«. En dansk-amerikansk tekst og et bilingvistisk analyseperspektiv: 73, 108–18, rettelse	74	164
<i>Kjøller, Klaus</i> : Hvad det er at handle, og hvad det kan gøres til ..	77	83–99
<i>Kock, Christian</i> : Meningen med »Helten«	76	49–75
<i>Larsen, Karl</i> , se <i>Gullberg, Helge</i>		
<i>Larsen, Birgitte Holt</i> : Datering af håndskrifter ved hjælp af vandmærker	68	5–16
<i>Larsen, M. Baumann</i> , se <i>Kjær, Iver</i>		
<i>Larsen, Steffen Hejlskov</i> : Om billedstrukturer i dansk lyrik	66	5–46
<i>Lorezen, Jørgen</i> : Danmarks gamle Folkeviser 1853–1976	77	5–18
– Anm. 75		
<i>Lund, Jørn</i> : Regionalsprogsstudier	77	62–82
<i>Lundgreen-Nielsen, Flemming</i> : Mulm og Skræk og Kamp og Død. Johs. Ewalds »Rolf Krage«	69	5–19
– Henrik Steffens' Goethe-forelæsninger i 1803	71	121–29
– Anm. 76		
<i>Lyster, Jens</i> : Hans Christensen Sthens eksempelsamling	70	5–23
<i>Lönnroth, Lars</i> : Anm. 77		
<i>Magid, Nonni</i> : Anm. 73		
<i>Magle, Hans</i> : Nogle bemærkninger om Tønder Kirkemuseums udgaver af Varnæs-salmebogen	67	103–10
<i>Maurach, Bernd</i> : Karl August Böttigers Notizen über einen Besuch von Jens Immanuel Baggesen in Weimar im Jahre 1795	77	139–49
<i>Munch-Petersen, Erland</i> : Et liniefag i kvantitetslitteratur ved Danmarks Biblioteksskole	73	169–74
<i>Musarra-Schrøder, Ulla</i> : Tragiske og komiske strukturer i »Den kroniske uskyld«. En genreteoretisk analyse	75	40–51
<i>Mylius, Johan E. de</i> : Den bundne længsel. En analyse af H. C. Andersens »Kun en Spillemand«	70	71–100
<i>Møller, Bent</i> : Klassicismens danske lærebøger i gejstlig og verdslig veltalenhed	73	55–89
<i>Maaløe, Christopher</i> : Vedel og Holberg	68	97–99
<i>Nedergaard(-Hansen), Leif</i> : Om Brorson's »Op! all den ting...« ..	66	119–21
– Et ubemærket Holberg-indslag i den samtidige tyske theodicé-debat	67	110–12

	årg.	side
- H. C. Andersen's »Nattergalen« og J. L. Heiberg's »Digter-Misundelse«	70	143-45
- Johannes V. Jensen's egne dateringer af digte og myter 1920-41 ..	70	148-49
- Omkring Niels Lyhne og udtrykket »at dø stående«	74	152-56
Nielsen, Bent Jul: Anm. 73		
Nielsen, Karl Martin: Rasks tydning af Snoldelevindskriften	74	132-35
,- Anm. 71, 75		
Nägele, Horst: Venus Urania in der Konventionsehe. Kritische Betrachtungen Jens Baggesens	72	37-50
Olsen, Thorkil Damsgaard: Anm. 74		
Pallis, Dor: J. P. Jacobsen og Flaubert	73	90-107
- Fru Fønss	76	136-39
Paul, Fritz: Gjellerup und die Aufwertung des Jugendstils	71	81-90
Pedersen, Henrik Leth: J. P. Jacobsens »Pesten i Bergamo«	77	45-61
Petersen, Erik: Anm. 76		
Pinborg, Jan: Danmarks bidrag til skolastikken. Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi	77	19-30
Piø, Iørn: Overnaturlige væsner i nordisk balladetradition I (DgFT 33 og 60)	69	48-71
II (DgFT 38)	70	24-51
- Svend Grundtvig og hans folkløstiske arbejdsmetode	71	91-120
- Gustav Henningsen, Birgitte Rørbye: Dansk folkemindeforskning 1953-1973	74	115-31
- Anm. 69, 70		
Regnar, Hanne: Slutningen af kong Abels forordning i Ny kgl. saml. 70 r. 8°	74	135-39
Rehfeld, Søren, se Kiærbye, Elisabeth		
Reitzel-Nielsen, Erik: To ungdomsdigte af Heiberg	68	117-20
- Fire J. P. Jacobsen-breve	70	145-48
Roos, Heinrich: Anm. 69, 73		
Rossel, Sven H.: Skillingsvisen om Carl og Emma	70	52-70
- Anm. 74, 76		
Ruus, Hanne: Anm. 76		
Rørbye, Birgitte: se Piø, Iørn		
Schultz, Jørgen: K. L. Aastrup: »Herrens kirke er på jord«.	72	75-86
Schiøttz-Christensen, Aage: Om Ewalds værker i trykkefrihedsperio- den med særligt henblik på »Harlequin Patriot«	75	52-91
- Personligheden som problem hos Poul Møller og hans samtid ..	77	31-44
Stoklund, Bjarne: Publikationer fra Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie	66	124-30
Spang-Hansen, E.: Nye Holbergiana XXIV - XXXVII	68	99-117
Søholm, Eigil: Goldschmidts to jyske fortællinger	68	27-59
- Goldschmidts brevroman	72	122-25
- Anm. 68		
Sønderholm, Erik: Om Lauremberg som dansk digter.	66	47-58
- Om Anders Bording og pengene. En korrektion og en efterlysning	74	144-49

	årg.	side
– Et genfundet Jacob Worm håndskrift og andre spredte Worm-notater	74	150–51
– Stub og Ewald, et par nyfundne småtekster	76	114–18
– Anm. 67, 71, 75		
<i>Sørensen, John Kousgård: Anm. 71</i>		
<i>Thomsen, Otto Asmus: Helten og hans ø</i>	70	112–23
– Vald, Vedel og Karen Blixen	72	121
<i>Wassmann, Carl: Trællesens dyriske ydre</i>	68	89–94
<i>Winge, Mette: Danske litteraturhistorier udgivet 1950–1972</i>	73	132–44
– Anm. 70, 72, 74		
<i>Vinten, Kaare: Folkevisens lyriske indledninger</i>	73	20–54
<i>Østerby, M.: B. S. Ingemanns slaviske mytologi »Grundtræk til en Nord-Slavisk og Vendisk Gudelære«</i>	76	118–26

ANMELDTE BØGER

Anmeldersignaturer: LLA Leif Ludwig Albertsen, BA Brynjulf Alver, UA Uffe Andreasen, MBj Marie Bjerrum, MBo Morten Borup, MBr Mogens Brøndsted, AB Anders Bæksted, LB Lissa Børthy, ED Erik Dal, IG Ingvar Glad, AaH Aage Hansen, GH Georg Heggum, HH Hans Hertel, BH Bengt Holbek, AH Arild Hvidtfeldt, NH Niels Haastrup, AEJ Anne E. Jensen, GFJ Gillian Fellows Jensen, AaK Aage Kabell, AK Allan Karker, JL Jørgen Lorenzen, BJN Bent Jul Nielsen, FL-N Flemming Lundgreen-Nielsen, LL Lars Lönnroth, NM Nonni Magid, KMN Karl Martin Nielsen, TDO Thorkil Damsgaard Olsen, EP Erik Petersen, IP Iørn Piø, HR Heinrich Roos, SHR Sven Hakon Rossel, HRu Hanne Ruus, EJS Ejgil Sjøholm, ES Erik Sønderholm, JKS John Kousgård Sørensen, HV Hans Veirup, MW Mette Winge.

<i>Abrahams, Roger D.: Positively Black</i>	BH	72	136–38
<i>Alver, Brynjulf: Draumkvedet</i>	ED	73	180–81
<i>Andersson, Otto: Finländsk folklöre</i>	IP	70	154–55
<i>Bang, Jørgen: Synspunkter på folkevisen</i>	JL	75	112–16
<i>Bjersby, Ragnar: Traditionsbærere på Gotland vid 1800-talets mitt</i>	LB	67	129–30
<i>Blom, Adel Gjøstein: Ballader og legender fra norsk middelalderdigtning</i>	GH	73	179–80
<i>Boberg, Inger M.: Motif-Index of Early Icelandic Literature</i>	BH	68	135–37
<i>Brednich, Rolf Wilh.: Volkserzählungen und Volksglaube von den Schicksalsfrauen</i>	MBr	66	130–31
<i>Bredsdorff, Thomas: Digternes natur</i>	LL	77	179–86
<i>Bregenhøj, Carsten: Etnologisk interviewteknik</i>	BJN	73	183–84
<i>Brink, Lars, og Jørn Lund: Lydudviklingen siden 1840</i> ..	PLH	77	167–77
<i>Bronson, Bertrand Harris: The traditional tunes of the Child ballads with their texts III–IV</i>	ED	76	159–60

		årg.	side
<i>Bruun, Henry</i> : Den middelalderlige dagviser	NH	68	137-40
<i>Brøndsted, Mogens</i> : Goldschmidts fortællekunst	EJS	68	140-43
<i>Brøndum-Nielsen, John</i> : Gammeldansk Grammatik I-VIII	AK	77	162-67
<i>Crowley, Daniel J.</i> : I Could Talk Old-Story Good:	BH	72	136-38
Danmarks gamle Folkeviser	JL	77	5-18
Dansk barokdigtning 1600-1750,			
ved Erik Sønnerholm I-II	AaK	75	117-28
Deutsche Volkslieder. Texte und Melodien, I-II	ED	69	115
Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien V, 1: ED 67			
131-32; V, 2: IP 69 112-14; VI, 1-2	ED	77	192-93
Et hundrede udvalgte danske viser ved Jørgen Lorenzen ..	SHR	76	151-54
European Folk Ballads, ed. by Erich Seemann et al.	IP	69	115-17
Folk og kultur. Årbog 1972	SHR	74	157-58
The Frank C. Brown Collection of North Carolina			
Folklore I-VII	ED, IP	67	117-24
<i>Friese, Wilhelm</i> : Nordische Barock-Dichtung	ES	71	138-42
<i>Friis, Oluf</i> : Den unge Johannes V. Jensen I-II	FL-N	76	164-68
<i>Gad, Tue</i> : Legender fortalt i Norden	HR	73	177-79
<i>Gauksstad, Øystein</i> : Toner fra Valdres	ED	75	143-44
<i>Geipel, John</i> : The Viking Legacy	GFJ	72	126-29
<i>Hansen, Børge</i> : Folkeeventyr - struktur og genre	NM	73	175-77
<i>Hansen, Aage</i> : Moderne dansk I-III	HV	69	99-108
- Den lydlige udvikling i dansk I-II	KMN	75	92-98
<i>Hautala, Jouko</i> : Finnish Folklore Research 1828-1918 ..	BH	71	142-43
<i>Heusler, Andreas</i> : Kleine Schriften I-II, AaK 71 130-32;		73	174
<i>Holbek, Bengt</i> , og <i>Iørn Piø</i> : Fabeldyr og Sagnfolk	AH	69	119
- se også Kjør, Iver			
<i>Holzappel, Otto</i> : Studien zur Formelhaftigkeit der mittel-			
alterlichen dänischen Volksballade	IP	70	155-56
- Die dänischen Nibelungenballaden	ED	76	157-58
<i>Iacobus Nicholai de Dacia</i> : Liber de Distincione			
metrorum, hrsg. von Aage Kæll	HR	69	109-12
Íslensk fornkvæði IV-VII, udg. af Jón Helgason	ED	72	117-21
Jahrbuch für Volksliedforschung XI og XII: IP 69 117-18;			
XIII	ED	70	159
Jahresbibliographie der Volksballadenforschung	ED	72	138-39
<i>Jóannes í Króki</i> : Sandoyarbók	ED	71	137-38
Jysk ordbog I 1-2	MBj	75	98-103
<i>Kjør, Iver</i> , og <i>Bengt Holbek</i> : Ordsprog i Danmark	JKS	71	134-37
<i>Krause, Wolfgang</i> : Runen	KMN	71	133
- Die Runeninschriften im älteren Futhark I-II	AB	68	125-27
<i>Kristensen, Sven Møller</i> : Litteratursociologiske essays ..	MW	72	133-35
Kvæði og dansleikir, I-II, udg. af Jón Samsonarson	ES	67	126-29
<i>Jonsson, Bengt R.</i> : Svensk balladtradition I	ED	68	137-38
<i>Ling, Jan</i> : Levin Christian Wiedes vissamling	ED	66	131-32
<i>Lund, Jørn</i> , se <i>Brink, Lars</i>			

		årg.	side
<i>Maegaard, Bente, Henrik Prebensen, Carl Vikner:</i>			
Matematik og lingvistik	HRu	76	172-74
<i>Mortensen, Finn Hauberg: Litteraturfunktion og</i>			
symbolnorm: 1800-1870	MBr	75	135-38
Munksgaards baroktekster	AaK	75	117-28
Musikethnologische Jahresbibliographie Europas	ED	72	138-39
<i>Møller, Poul, og hans Familie i Breve</i>	UA	77	186-89
<i>Nielsen, Kai Møller: Homeroversættelser og</i>			
heksameterdigte	EP	76	168-72
<i>Nissen, Jan: Den unge Martin A. Hansen</i>	IG	77	189-92
<i>Nolin, Bertil: Den gode europén</i>	MBo	67	134-36
Norske balladar i opskrifter frå 1800-tallet	ED	75	142-43
<i>Piebenga, Gryt Ant: Een studie over het werk van Rasmus</i>			
Rask, in het bijzonder over zijn Frisisk Sproglære	MBj	72	129-32
<i>Piø Iørn: Folkeminder og traditionsforskning</i>	BA	68	133-35
- se <i>Holbek, Bengt</i>			
<i>Prebensen, Henrik, se Maegaard, Bente</i>			
Romanproblemer. Teorier og analyser	MW	70	157-59
Romantisk Underholdning. Ved Erland Munch-Pedersen ..	MW	72	133-35
<i>Rossel, Sven Hakon: Den litterære vise i folketraditionen</i>	ED	73	181-83
- Skandinaviske Literatur 1870-1960	MW	74	163-64
<i>Röhrich, Lutz: Lexikon der sprichwörtlichen</i>			
Redensarten I-II	BH	76	160-62
Salmen som lovsang og litteratur I-II	ED	74	161-62
A select bibliography of European folk music	ED	72	138-39
Skandinaviske und deutsche Literatur. Bibliographie	LLA	76	163
<i>Skautrup, Peter: Det danske sprogs historie</i>	TDO	74	158-61
Skillingviser - en antologi. Red. af Iørn Piø	SHR	76	155-56
<i>Skårup, Povl: Rasmus Rask og færøsk</i>	MBj	72	129-32
Sowjetische Volkslied- und Volksmusikforschung	IP	70	150-52
<i>Sørensen, Knud: Engelske lån i Dansk</i>	AaH	75	103-12
Tidlig dansk dramatik	AEJ	76	104-14
<i>Vargyas, Lajos: Researches Into the Mediaeval History of</i>			
Folk Ballad	IP	70	152-53
<i>Weiss-Pedersen, Karen: A. M. Hjørrings samtidshistoriske</i>			
skuespil fra svenskekrigenes tid	ES	75	129-35
<i>Vikner, Carl, se Maegaard, Bente</i>			
<i>Winther, Christian: Breve fra og til I-IV</i>	UA	75	138-42
Visa och visforskning. Red. Ann-Mari Häggman	SHR	76	154-55
Viser fra din oldefars tid. Ud. af Iørn Piø	SHR	76	155-56
<i>Vries, Jan de: Kleinere Schriften</i>	AaK	67	132-34
<i>Aagaard, Anton: Nogle Folkeviseproblemer</i>	HH	67	124-26
Åndelig visesang på Færøerne	ED	77	178-79